

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

„A feljogosító következtetések logikája”

Doktor (PhD.) Értekezés

Szolcsányi Tibor

Programvezető:

Dr. Boros János Egyetemi Tanár MTA doktora

Témavezető:

Dr. Bertók Rózsa PhD. Habil. Egyetemi Docens

Dr. Bretter Zoltán PhD. Habil. Egyetemi Docens

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Filozófia Intézet**

2009

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
I. Brandom főbb tézisei a következtetés-használat normatív jellegéről	6
1. Szemantikai alaptézisek	6
2. Pragmatikai alaptézisek	11
3. A következtetési praxis normái	17
4. Az abduktív következtetések problémája	26
II. A normativitás logikája	34
Bevezetés	34
1. A monadikus deontikus logikák legfőbb jellemzői	39
2. A feltételes normák problémája	50
3. A diádikus deontikus logikák legfőbb jellemzői	67
4. A normák támadhatóságának alaptípusai	84
5. A következtetési praxis normáit leíró logikai kifejezések	99
III. A feljogosító következtetések logikai tulajdonságai	107
1. A feljogosító következtetés fogalmának pontosítása	107
2. A feljogosító következtetés-használat logikája	116
3. A feljogosító következtetések támadhatósága	136
4. Mi indokolja a feljogosító és az elkötelező következtetések megkülönböztetését?	161
Összefoglalás	183
Jegyzetek	189
Szakirodalom	191

Bevezetés

„Ha ezeket az érveket elfogadod, akkor el *kell* fogadnod azt is, amit állítottam” – mondjuk néha, amikor úgy gondoljuk, hogy konklúzív érveket hoztunk fel valamely tézis mellett. „Az elméleted ellentmondáshoz vezet, úgyhogy azt, sajnós, el *kell* vetni” – mondjuk máskor, amikor *reductio ad absurdum* érvelünk, vagyis amikor kimutatjuk, hogy egy elmélet ellentmondást implicál. Ezek a beszédmódok jól jelzik, hogy az érvelési praxis során számos esetben ahhoz hasonlóan járunk el, mint amikor, például, valamilyen játékot játszunk, hiszen akkor is olyanokat mondunk, hogy: „a futóval így *kell* lépni és nem úgy, ahogy te léptél”, vagy „adut *kell* dobni, mert adu kényszer van”, stb.. A racionális diskurzus ezek szerint rendelkezik egy olyan szabályrendszerrel, amit minden beszélőnek be kell tartania ahhoz, hogy az adott beszélőt valóban partnernek tarthassuk az aktuálisan zajló racionális, vagyis érveket és ellenérveket felvonultató diszkusszióban. Bármit, bármilyen alapon, nem lehet állítani, legalábbis akkor nem, ha az, aki a megnyilatkozásokat teszi, továbbra is benne szeretne maradni a játékban, vagyis azt szeretné, hogy megfontolásra méltónak tekintsék a kijelentéseit. A nagy kérdés persze az, hogy melyek azok szabályok, amelyek meghatározzák, hogy mit kell, vagy szabad mondanunk az érvelési praxis során. Milyen szabályok miatt „érezzük úgy”, hogy például az, hogy „Brutus ölte meg Cézárt”, önmagában nem számít plauzibilis érvnek amellet, hogy „pár perccel ez előtt még esett az eső”, míg az, hogy „vizesek az utcák és a háztetők”, már plauzibilis érvnek számít.

Amióta úgy kétezer-ötszáz évvel ezelőtt a racionális diskurzusra jellemző kommunikációs forma jelentősebb társadalmi tekintélyre szert (akkor persze még csak az ókori Görögországban), azóta a helyes és helytelen érvelés megkülönböztetésének kérdése, vagyis a metodológiai önreflexió a racionális megfontolások állandó részét képezi. Az érv-használat ugyanakkor elválaszthatatlan a következtetés-használatától, hiszen a legtöbbször

azért mondjuk, hogy bizonyos állítások jó érvek egy további állítás mellett, mert úgy tartjuk, hogy az adott állítás valamilyen módon következik a kiinduló kijelentésekből. A helyes és helytelen érvelésre vonatkozó vizsgálódások ezért mindig is elválaszthatatlanul összekapcsolódtak a helyes és helytelen következtetések megkülönböztetésének kérdésével, amely utóbbira a legadekvátabb választ már Arisztotelész óta azok a formális megközelítések adják, amelyek a következtetések helyességét bizonyos érvényesnek tekintett következtetési sémák alapján próbálják megállapítani. A logika valamilyen szintű használata ezért nélkülözhetetlen akkor, amikor a következtetési és érvelési praxis legfőbb jellemzőit szeretnénk megérteni. Ugyanakkor a logika alkalmazása nem azonosítható a következtetés-elméleti megfontolásokkal, amire már csak a logika története is rámutat, hiszen, például, az induktív következtetések alapvető sajátosságait már jóval azelőtt felismerték (lásd például Hume), mielőtt megkezdődött azoknak az induktív-statisztikai módszereknek a kidolgozása, amelyek segítségével valamilyen formális keretet lehetett biztosítani a tapasztalati adatok alapján történő, általánosító vagy előrejelzéseket adó következtetéseknek. A logika nem is lehet azonosítható a következtetés-elmélettel, hiszen ez utóbbi olyan közvetlen ismeretelméleti vonatkozásokkal rendelkezik, amelyekkel a logikai elemzések nem. Az úgynevezett „indukció problémája”, például, mint az empirikus megismerés problémája merült fel, és ennek a logikához kezdetben szinte semmi köze nem volt azon túl, hogy az induktív következtetések elemzésére a hagyományos deduktív-logikai módszerek alkalmatlannak bizonyultak. Hasonló azonban a dedukció története is, hiszen körülbelül kétszáz évvel Arisztotelész logikai vizsgálódásai előtt fejtette ki tanításait Parmenidész, aki az empirikus megismerés teljes megbízhatatlanságát hirdette. Erre viszont az szolgált számára indokként, hogy a pusztán valószínű empirikus tudást szembeállította a deduktív következtetéseken alapuló gondolatmenetek bizonyosságával – vagyis Parmenidész ismeretelméleti kontextusban ismerte fel azt, amit a mai terminusokkal úgy szokás

megfogalmazni, hogy az indukcióval ellentétben a dedukció igazság-megőrző következtetés, ami azt jelenti, hogy egy deduktív következtetés premisszáinak igazsága garantálja, azaz szükségszerűsíti a konklúziójának igazságát.

A következtetések elmélete tehát három egymástól független, de egymással folyamatos interakcióban álló vizsgálódási terület metszéspontját jelöli ki; az ismeretelmélet, a logika és az érvelés-elmélet egyaránt markáns és közvetlen következtetés-elméleti vonatkozásokkal rendelkezik. Az utóbbi évtizedekben azonban nagymértékben átrendeződött e három terület egymáshoz való viszonya. Egyfelől az analitikus filozófia megjelenése, vagyis a „nyelvi fordulat” következtében az ismeretelmélet alárendelődött a nyelvfilozófiai kérdéseknek és reflexióknak, ami viszont hangsúlyosabbá tette a megismerés interszubjektív, illetve társadalmi vonatkozásainak figyelembe vételét. Így, az a korábban másodlagosnak tűnő kérdés, hogy milyen normák vezérlik a következtetés és érv-használatot, releváns kérdéssé vált ismeretelméleti szempontból is. Másfelől, a számítógép programozás és a robotika a logika új alkalmazását tette nem csak lehetővé, de szükségessé is – ezen az új alkalmazási területen azonban elemi igényként merült fel az, hogy a korábban egzakt logikai eszközökkel nem vizsgált, úgynevezett támadható (defeasible) érvelésnek miképpen adható valamifajta logikai rekonstrukciója. Támadhatónak akkor nevezünk egy gondolatmenetet, amikor előfordulhat, hogy új érvek úgy tesznek érvénytelenné egy érvelést, hogy közben maguknak az érveknek a helyességét nem kérdőjelezzik meg. Ez a következtetések szintjén azt jelenti, hogy egy következtetés érvénytelenné válhat úgy, hogy közben a premisszáit továbbra is igaznak tekintjük. Az ilyen tulajdonsággal rendelkező következtetéseket szokás non-monotonikus következtetéseknek nevezni, ellentétben a monotonikus deduktív következtetésekkel, amelyek sohasem válhatnak érvénytelenné pusztán azáltal, hogy a premisszáikat kiegészítjük új premisszákkal.

Az ismeretelméleti, illetve a logikai érdeklődés fentebb említett változásai együtt tehát azt jelzik, hogy az érvelési praxis olyan jellemzői is egyre inkább az érdeklődés homlokterébe kerülnek, amelyek korábban esetleg nem tűntek úgy, mint amelyek jelentős teoretikus hozzájárulást tudnak nyújtani a legfőbb filozófiai és logikai kérdések megválaszolásához. A század második felében azonban lezajlott még egy jelentős fordulat a logikában, ami viszont egy teljesen új logikai eszközt tett elérhetővé, amellyel az érvelési praxis normatív karaktere is egzakt módon vizsgálhatóvá vált. A „lehetőség” és „szükségyszerűség” alapfogalmaival dolgozó alethikus modális logikák forradalmi jelentőségű újraértelmezésével egy időben ugyanis megjelentek a „kötelesség” és „engedélyezettség” alapfogalmait elemző, úgynevezett deontikus logikák. Az érték- és szabályrendszerek, illetve a normatív megfontolások egyre alaposabb logikai analízisére nyílt mód, ahogy a deontikus logikai vizsgálódások egyre újabb formális eszközök kidolgozásához vezettek. Ugyanakkor az utóbbi két évtizedben a non-monotonikus következtetések logikája és a deontikus logika összekapcsolódott, hiszen magukat a normákat is sok esetben felülbírálnak tartjuk anélkül, hogy ezzel megkérdőjeleznénk alapvető érvényességüket. Például, a fociban tilos a labdához érné kézzel, ám ennek ellenére, amikor bedobásra kerül sor, akkor kötelesek a játékosok hozzáérné a labdához. A normarendszerek használata során rendszeresen bírálunk felül, hatálytalanítunk vagy érvénytelenítünk normákat anélkül, hogy végérvényesen érvénytelennek tartanánk azokat. Ez a normakezelési mód azonban nagyon hasonlít a támadható érveléshez, hiszen a támadható érv-használatra jellemző az, hogy adott diszkurzív szituációkban hatástalannak találunk egy érvet anélkül, hogy elvitatnánk annak általában használható relevanciáját. Mindezek a hasonlóságok lehetővé teszik, hogy feltegyük azt a kérdést, hogy a támadható érvelés és a non-monotonikus következtetés-használat jellegzetességei esetleg nem magyarázhatók-e a diszkurzív praxis normatív jellegével. Hiszen ha általánosságban is így kezeljük a különböző szabályrendszereket, legyen szó akár játékszabályokról, akár az etikett

vagy a közlekedés szabályairól, vagy éppen a jogrendről, akkor releváns a kérdés, hogy a következtetés-használat számos tulajdonsága nem vezethető-e vissza ezekre a normakezelési módokra. A deontikus logikák megjelenése után ez a kérdés azonban egy teljesen új logikai megközelítés lehetőségével is kecsegtet. Ha bármilyen mértékig elfogadjuk ugyanis, hogy a nyelvi viselkedés normatív jellege magyarázó erővel bírhat a non-montonikus következtetések megértésében, akkor nem pusztán egy új típusú következtetés-elmélet kidolgozására nyílik lehetőség, de a következtetés-használat egy új típusú logikai modellezésére is. Más szóval, ebben az esetben a deontikus logikákat úgy tekinthetjük, mint amelyek alkalmasak egy általános következtetés-elmélet megalapozására.

Dolgozatomban egy ilyen lehetőségnek járok utána. Mivel ehhez mindenképp a racionalitás egy átfogó, ugyanakkor árnyalt normatív elméletére van szükségem, ezért Robert Brandom legfőbb filozófiai téziseit használom fel arra (I. fejezet), hogy egy deontikus logikai megközelítést alkalmazhassak a következtetés-használat normatív jellemzőinek modellezésére. Mindamellet egy ilyen vizsgálódás csakis megalapozó jellegű lehet, ezért lényegileg egyetlen kérdés köré szerveződnek mindazok az elemzések, amelyeket elvégzek (lásd I/3. alfejezet). Mivel bármilyen következtetés-elmélet kidolgozására is tegyen valaki kísérletet, nem kerülheti el az ismeretelméleti vonatkozások megemlítését, ezért dolgozatom során néhány ismeretelméleti problémát is érintek, többek között a pozitív és a negatív koherencia elvét, illetve a holisztikus és a lineáris igazoláselméleti felfogásokat. Mivel egy viszonylag új terület feltárására vállalkozom, ezért a részletesebb logikai vizsgálódások előtt egy hosszabb fejezetben veszem végig a deontikus logikák legfőbb jellemzőit (II. fejezet).

I. Brandom főbb tézisei a következtetés-használat normatív jellegéről

Ebben a fejezetben azokat a téziseket veszem sorba, amelyeket felhasználok Brandom egyébként rendkívül szerteágazó elméleti fejtegetéseiből. A téziseket csak olyan mértékben elemzem, amilyen mértékben ez ahhoz szükséges, hogy a későbbiek során logikai formulákkal egyértelműen kifejezhetőek legyenek a következtetés-használat legfőbb normatív jellemzői. A tézisek vizsgálata közben tisztázom azokat az alapfogalmakat is, amelyeket később felhasználok. A fejezet utolsó részében bemutatok egy olyan alapvető jelentőségű kérdést, amit meg kellene tudni válaszolnia a brandomi filozófiának, ám amelyre az látszólag képtelen, abban az értelemben, hogy az alábbiakban taglalt tézisek látszólag nem implikálnak semmiféle válasz-lehetőséget az adott kérdésre. Ez a probléma valós annyiból, hogy egyértelműen felveti annak igényét, hogy a lehető legnagyobb fogalmi precizitással vizsgáljuk meg, hogy mi következik mindabból, amit Brandom állít a következtetés-használat normatív jellemzőiről. Ugyanakkor a probléma olyan értelemben látszólagos, hogy egy ténylegesen véghezvitt alaposabb elemzés világos megoldást kínál rá (lásd III. fejezet).

5. Szemantikai alaptézisek

A brandomi filozófia egyik első kérdése, hogy mi kell ahhoz, hogy egy megnyilatkozást állításnak tekintsünk, vagyis milyen jellemzőkkel kell rendelkeznie egy megnyilatkozásnak ahhoz, hogy jelentést és propozicionális tartalmat tulajdoníthassunk neki. Mivel a legtágabb értelemben megnyilatkozásnak nevezhetünk minden olyan viselkedés-elemet, amely reagálásnak tekinthető a környezet ingereire, ezért az említett kérdés megválaszolásához legelőször azt kell tisztázni, hogy mi alapján tartjuk úgy, hogy egy hőmérő higanyszálának mozgásai, vagy egy papagáj mondat-ismételgetései nem hordoznak

propozicionális tartalmat, ellentétben az emberek által tett értelmes kijelentésekkel. Brandom szerint, mivel azok a megnyilatkozások, amelyek nem kezelhetők proposíciók kifejezéseként, sokszor éppen olyan megbízhatóan és megkülönböztető módon válaszolnak a környezet ingereire (lásd pl.: hőmérő), mint azok a megnyilatkozások, amelyeknek tulajdonítható proposícionális tartalom, ezért ez alapján a két típus nem elkülöníthető. Ami viszont egyértelmű különbség, hogy ellentétben más típusú megnyilatkozásokkal, az emberek állításait úgy tekintjük, mint amelyek felhasználhatók - az adott kijelentést tevők által is - premisszaként, illetve konklúzióként különböző érvényes következtetésekből – vagyis, az emberi megnyilatkozások inferenciális szereppel rendelkeznek. Brandom ez alapján a következő tézist állítja fel:

T1/1: Valamely proposícionális tartalom megértésének és individuációjának szükséges és elégséges feltétele az adott tartalmat hordozó megnyilatkozások inferenciális szerepének megértése.

Ezt a tézist, Brandomot követve, az inferenciális szemantika erős tézisének nevezem. E szerint tehát, ha úgy hiszem, hogy Thalész volt az első filozófus, akkor e hitem tartalmának azonosításához elégséges az, ha valamilyen módon tisztában vagyok azzal, hogy milyen következtetések vonhatóak le abból az állításból, hogy „Thalész volt az első filozófus”, és hogy milyen további állításokból következik ez a kijelentés. Vagyis, nincs szükség valamilyen reprezentációs tartalom, vagy a hitemhez valahogyan kapcsolódó intenciók tételezésére ahhoz, hogy akár én magam, akár valaki más értse, hogy mit is hiszek. Mindez persze azt vonja maga után, hogy a brandomi felfogásban elsődleges jelentéshordozónak a mondatok számítanak, a mondatszint alatti kifejezéseknek ugyanis csak származtatott inferenciális szerepük van a szerint, hogy miképpen járulnak hozzá azoknak a mondatoknak a

következtetésekben betöltött szerepéhez, amelyeknek a részeik. Az inferenciális szemantika tézisének mindamelllett megadható egy gyengébb megfogalmazása is, amely szerint a fogalmi tartalom megértésének és individuációjának csak szükséges, de nem elégséges feltétele az adott tartalmat hordozó megnyilatkozások inferenciális szerepének megértése. Ez a 'gyengének' nevezhető változat nyilvánvalóan plauzibilisebbnek tűnk, mint (T1/1), és mivel a későbbi vizsgálódásaim szempontjából indifferens, hogy melyiket fogadjuk el, ezért én a továbbiakban a gyenge tézist tartom mérvadónak.¹

Akármilyen inferenciális szemantika kidolgozására is tegyünk kísérletet, annak mindenképpen lesz egy olyan teoretikus következménye, ami a későbbiek szempontjából viszont már kulcsfontosságú. Ha ugyanis úgy tartjuk, hogy a nyelvi megnyilatkozások jelentésének megértéséhez tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen érvényes, azaz helyes következtetésekben használhatóak az adott megnyilatkozások akár premisszaként, akár konklúzióként, akkor annak eldöntése, hogy egy következtetés helyes-e, vagy helytelen, jelentés-konstituáló tényezővé válik. A hagyományos deduktív-logikai felfogás szerint azonban egy következtetés helyességét kizárólag az határozza meg, hogy az adott következtetés megfelel-e valamilyen elfogadott következtetési sémának. Ha azt mondom, hogy „Harrison Ford ember”, illetve hogy „minden ember rendelkezik vesével”, akkor e két kijelentés alapján levonhatom azt a helyes következtetést, hogy „Harrison Ford rendelkezik vesével”. E következtetés helyessége azonban teljes mértékben független a premisszákat, illetve a konklúziót alkotó mondatokban található szavak jelentésétől (egyedüli kivétel a 'minden' kifejezés az első mondatban). Vagyis, azokat a kifejezéseket, amelyek ebben a következtetésben megtalálhatóak, minden további nélkül kicserélhetjük azonos szintaktikai kategóriákba eső kifejezésekre. Például, mondhatom azt, hogy „minden emlősállat képes szabályozni a testhőmérsékletét, és Blöki a kutyám emlősállat, tehát Blöki a kutyám képes szabályozni a testhőmérsékletét”, vagy mondhatom azt is, hogy „minden páros szám osztható

kettővel, és 22568 páros szám, tehát 22568 osztható kettővel”, és így tovább. Az így generált következtetések mind helyesek lesznek, hiszen mind megfelelnek egy olyan elfogadott következtetési sémának, amit a logika így fejez ki: $\forall x(F(x) \supset G(x)), F(a) \rightarrow G(a)$. Ebből viszont az következik, hogy az a szerep, amit az adott szavak ezekben a következtetésekből játszanak, teljesen független a jelentésüktől, vagyis ezeknek a következtetéseknek a helyessége nem lehet jelentés-konstituáló tényező. Általánosabb megfogalmazásban: a formális érvényesség néhány, logikailag releváns jelentéssel bíró kifejezést leszámítva ('minden', 'ha', 'és', 'lehetséges' stb.), semmiféle összefüggésben nem áll a formálisan érvényes következtetésekből szereplő kifejezések fogalmi tartalmával.

Bármilyen inferenciális szemantika elfogadásának tehát szükséges feltétele egy olyan következtetés-elmélet kidolgozása, amely alternatíváját nyújtja a következtetés-helyesség hagyományos, formális értelmezésének. A materiális következtetések sellarsi elmélete pontosan megfelel ennek a követelménynek, és Brandom ezt használja fel inferenciális szemantikája alapvetéseként. Anélkül, hogy részletezném a sellarsi elmélet téziseit, néhányat a legfontosabbak közül szeretnék kiemelni. Először is, materiális következtetésnek tartható minden olyan következtetés, amelynek a helyességét a mindennapi nyelvhasználat során úgy állapítjuk meg, hogy az így megállapított helyesség szempontjából meghatározó az adott következtetésekből szereplő, logikailag nem releváns tartalommal rendelkező szavak legalább némelyikének jelentése. Vagy egyszerűbben: a materiális következtetések olyan következtetések, amelyeknek a tulajdonságait a premisszáik és a konklúzióik nem-logikai fogalmi tartalma határozza meg (Brandom, 1994, 102.o.). Például, a mindennapi beszédben helyes következtetésnek tartjuk azt, amikor valaki azt mondja, hogy „Pécs délre fekszik Budapesttől, tehát Budapest északra fekszik Pécestől”. Nyilvánvaló, hogy ebben a következtetésben az 'észak-dél' fogalmait nem cserélhetjük ki tetszőlegesen azonos szintaktikai kategóriába eső kifejezésekre. Ugyanígy helyes, „normális” következtetésnek

tartjuk azt is, amikor valaki azt állítja, hogy „vizesek az utcák, esett az eső”. Ha viszont azt mondaná valaki, hogy „szélesek az utcák, esett az eső”, vagy azt, hogy „vizesek a mosógépben a ruhák, esett az eső”, akkor ezeket a következtetéseket már úgy tekintenénk, mint amelyek így, ebben a formában, valami fogalmi zűrzavarra utalnak.

Ugyanakkor a példaként imént felhozott helyes materiális következtetések formálisan nem érvényesek, hanem úgynevezett enthümémák, azaz hiányos következtetések, amelyek csak akkor lennének formálisan is érvényesek, ha kiegészítenénk azokat egy megfelelő feltételes kijelentéssel. Amennyiben azt mondom, hogy „ha Pécs délre fekszik Budapesttől, akkor Budapest északra fekszik Pécestől”, akkor a fenti, ennek megfelelő materiális következtetés már formálisan is érvényessé válik, hiszen ezzel az új premisszával kiegészítve már egy olyan következtetést kapunk, amely alárendelhető lesz a *modus ponens* következtetési sémának. A sellarsi megközelítés szerint azonban a materiális következtetések – bár formálisan enthümémák – mégsem helytelen következtetések, csak éppen helyességüket a premisszáik és a konklúzióik logikailag nem releváns fogalmi tartalma alapján állapítjuk meg. A materiális következtetések így értelmezett helyessége azonban már jelentéskonstituáló tényező, hiszen az a kérdés, hogy egy materiális következtetés helyes vagy helytelen, elválaszthatatlanul összefügg azzal a kérdéssel, hogy az adott materiális következtetésben található kifejezéseknek milyen jelentés tulajdonítható. A materiális következtetések elméletének egyetlen következményét, az alábbi tézist fogom felhasználni a dolgozatomban:

T1/2: A formálisan érvényes következtetések csak egy tényleges részhalmazát alkotják a helyes vagy meggyőző következtetések tágabb halmazának.

6. Pragmatikai alaptézisek

Brandom szerint az, hogy a kijelentések proposícionális tartalma azonos a kijelentések inferenciális szerepével, csupán a következménye annak a módnak, ahogyan pragmatikai erőt tulajdonítunk azoknak a megnyilatkozásoknak, melyeket kijelentésnek tekintünk. Ez azt jelenti, hogy Brandom szerint az inferenciális szemantika teljes egészében visszavezethető egy megfelelő pragmatikára, vagyis arra a kérdésre, hogy milyennek kell lennie egy beszédaktusnak ahhoz, hogy azt az állításokra jellemző jelentőséggel és jelentéssel (significance) ruházhassuk fel. Az első válasz erre a kérdésre az, hogy egy beszédaktus csak akkor kezelhető állításként, ha a beszélő megnyilatkozása olyan, hogy azt a hallgatóság valamilyen specifikus cselekedet végrehajtásának tudja tekinteni. Mivel minden cselekedetnek van következménye, illetve amennyiben emberi cselekedetéről van szó, akkor minden cselekedetért felelősséget is kell tudni vállalnia annak, aki véghezviszi, ezért ahhoz hogy egy megnyilatkozást állításként kezelhessenek egy kommunikációs szituáció résztvevői, az kell, hogy bizonyos specifikus következményekkel járjon a megnyilatkozás arra nézve, aki azt teszi, és egy bizonyos fajta, specifikus felelősség is terhelje a megnyilatkozót. Brandom szerint az állítás-tételekkel együtt járó specifikus következmény nem más, mint hogy egy állítás-tétel révén a beszélő további állításokat ruház fel tekintéllyel. A specifikus felelősség pedig arra vonatkozik, hogy egy állítás-tétel után a beszélőnek ki kell tudni mutatnia, hogy milyen más állítások biztosítják az adott állítás-tétel tekintélyét. Ha például azt írom le, hogy „hzuji ml kj brrrtzujikokju”, akkor erről a megnyilatkozásról senki sem tudja majd eldönteni, hogy az milyen további, állításnak tartható megnyilatkozásokat ruház fel tekintéllyel, illetve erről a megnyilatkozásról nem feltételezhető, hogy annak bármiféle tekintélyt biztosítanak más (állításnak tartható) megnyilatkozások. Brandom felfogásában pontosan ez az indoka annak, hogy a fenti szöveg-elem nem rendelkezik az állításokra jellemző pragmatikai erővel.

Mindebből az következik, hogy egy beszéd-aktus csak akkor tekinthető állításnak, ha a.) érvként szolgál más állítások tételére, illetve b.) ha más állítások érvként szolgálnak a megtételére.

Az eddigiekből már világos, hogy az inferenciális szemantika hogyan vezethető le a fent említett pragmatikából; ha azok a beszéd-aktusok tekinthetőek állításnak, amelyek szereppel rendelkezhetnek az érvelési praxisban, akkor ez azt vonja maga után, hogy azok a megnyilatkozások fejeznek ki proposícionális tartalmat, amelyek szereppel rendelkezhetnek a következtetés-használatban. Ennek a következtetésnek a plauzibilitását az a két tétel adja, hogy egyfelől az állítások azok a beszéd-aktusok, amelyek lehetnek igazak, vagy hamisak, vagyis amelyek proposíciókat fejeznek ki; másfelől pedig az, hogy az érvelés, ha nem is mindig, de többnyire következtetések használatával jár együtt. Az viszont még továbbra is kérdés, hogy egyáltalán miképpen ruházhatnak fel állítások más állításokat tekintéllyel - azt ugyanis nem mondhatjuk, hogy egy *A* kijelentés azért érv egy *B* kijelentés mellett, mert *B* következik *A*-ból, hiszen ez ebben a formában megfogalmazva nem jelentene mást, minthogy egy szemantikai fogalomra (következtetés) vezetnénk vissza a pragmatikai megfontolásokat. Brandom szerint a kérdésre a választ a diszkurzív praxis normatív jellege adja, és ez alapján nem is egy, hanem két féle válasz is adható. Egyfelől egy állításnak tartható beszéd-aktus az által ruház fel tekintéllyel valamely más, szintén állításnak tekinthető beszéd-aktust, hogy jogosulttá tesz annak kivitelezésére, hasonlóan ahhoz, ahogy például a vonatjeggyel rendelkezés jogosulttá teszi azt, akinél a vonatjegy van arra, hogy vonattal utazzon. Másfelől egy kijelentés azáltal is tekintélyt biztosít valamely más kijelentés számára, hogy elkötelez annak megtételére, hasonlóan ahhoz, ahogy például, ha megígérek valamit, akkor ez elkötelez az ígért cselekedet megtételére. Az elköteleződés (commitment) és a jogosultság (entitlement) tehát az a két normatív kulcsfogalom, ami Brandom pragmatikai koncepciójának az alapját képezi. Ha például azt állítom, hogy „jelenleg vizesek az utcák és a háztetők”, akkor - e

pragmatikai megközelítés szerint - ez az állítás jogosultságot biztosít a számomra arra, hogy azt is állítsam, hogy „rövid idővel ezelőtt esett még az eső”. Ugyanakkor, ugyanez az állítás el is kötelez más állítások mellett, hiszen ha egyszer már azt mondtam, hogy „jelenleg vizesek az utcák és a háztetők”, akkor köteles leszek, ha nem is mondani, de elfogadni azt az állítást, hogy „jelenleg nem szárazak az utcák és a háztetők”, vagy hogy „vizes lesz az, aki most lefekszik az utcára” stb..

Az állítás-tételi aktusok tehát normatív következménnyel bírnak, ami viszont felveti azt a további kérdést, hogy miképpen értelmezhető az, hogy bizonyos tények (az, hogy megtettem egy megnyilatkozást), vagy bizonyos események (maguk a megnyilatkozások) normatív következményeket vonnak maguk. A kérdés természetesen nem nehezebb, mintha azt kérdeznénk, hogy egy vonatjegynek hívott papírdarab miért rendelkezik azzal a „mágikus erővel”, hogy ha a birtokomban van, akkor mindenki úgy fog reagálni erre, hogy jogosultnak tart a vonaton utazásra, ha viszont nincs a birtokomban, és én mégis vonatra szállok, akkor ez szankciókat von maga után. Brandom *normatív attitűdöknek* nevezi azokat az emberi viszonyulás-módokat, amelyek intézményesítik a normákat, és Brandom szerint két ilyen alapvető normatív attitűdöt különböztethetünk meg: a norma-tulajdonítást (attribution) és norma-elismerést (acknowledgement). Ha például hajlandó vagyok pénzt fizetni egy vonatjegyért, akkor ezzel a cselekedettel egy olyan viszonyulást fejezek ki, amellyel elismerem, hogy csak a vonatjegy tesz jogosulttá a vonaton utazásra. Amikor viszont bemutatom a vonatjegyet a kalauznak, akkor a kalauz reakciója azt fogja kifejezni, hogy ő a jegy alapján jogosultságot tulajdonít nekem a vonaton utazásra. Mindaddig, amíg valamilyen emberi közösség tagjai elismernek bizonyos közös normákat magukra nézve (akár általánosan, akár bizonyos feltételek fennállása esetén), illetve ezzel összhangban, amíg egymásnak tulajdonítják is ezeket a normákat, addig az adott normák, vagy szabályok érvényben vannak. Vagyis, Brandom szerint, ahogyan a különböző hangalakkal (vagy írásos

formával) rendelkező megnyilatkozásoknak fogalmi tartalmakat tulajdonítunk a nyelvhasználat során, ettől elválaszthatatlanul a beszédaktusok eredményeként különböző normákat tulajdonítunk egymásnak, illetve ismerünk el magunkra nézve. Ez a 'demisztifikált' norma-konceptió az alapja annak a pragmatikai kulcsfogalomnak, amit Brandom *deontikus eredmény-nyilvántartásnak* (deontic scorekeeping) hív. E fogalom arra utal, hogy egy kommunikációs szituáció résztvevői mind a maguk, mind a mások megnyilatkozásai alapján folyamatosan állítási normákat tulajdonítanak egymásnak, illetve ismernek el magukra nézve, és e normákat figyelembe véve értékelik azt, hogy valaki jogosult volt-e valamely állítást megtenni, avagy sem, illetve hogy az állításai következtében valaki milyen további állításokat köteles elfogadni. A deontikus eredmény-nyilvántartás során tehát úgy kezelünk minden beszélőt, mint egy sajátos és komplex *normatív státusszal* rendelkező egyént, és úgy kezelünk minden kijelentést, mint amely különböző változásokat hoz létre annak az egyénnek a normatív státuszában, aki az adott állításokat teszi. Például, ha azt a kijelentés teszem, hogy „Pécs délre fekszik Budapeستől”, akkor azok, akik beszélnek a Magyar nyelvet, automatikusan úgy fognak tekinteni rám, mint aki köteles elfogadni azt az állítást is, hogy „Budapest északra fekszik Pécestől” – vagyis, a kijelentésem következtében változás következik be a normatív státuszomban, hiszen a kommunikációs szituáció többi résztvevői legalább egy új diszkurzív kötelességet is fognak nekem tulajdonítani.

Természetesen a deontikus eredmény-nyilvántartás imént leírt gyakorlata nem feltételezi, hogy az fogalmilag artikulált módon, és ilyen értelemben tudatosan zajlik. Pontosan úgy, ahogyan egy nyelvet meg tudunk tanulni, és helyesen tudunk használni anélkül, hogy ismernénk a nyelvtani szabályait, vagy ismernénk az adott nyelv kifejezéseire adható hivatalos definíciókat, a nyelvhasználattal szükségszerűen együtt járó norma-tulajdonítási és norma-elismerési tevékenység sem kell, hogy bármilyen értelemben megfogalmazásra kerüljön. A nem-diszkurzív normák alkalmazása esetén is hasonló a helyzet legtöbbször,

hiszen, például, a vonatjegy-használat gyakorlatát is el tudjuk sajátítani anélkül, hogy bármilyen módon tisztában lennénk azzal, hogy minden vonat-jegy vásárláskor egy speciális feltételes normát érvényesítünk magunkra nézve. A brandomi terminológiában ez azt jelenti, hogy a nyelvhasználattal együtt járó norma-tulajdonítási és norma-elismerési tevékenység nagyrészt *implicit* módon zajlik. Vagyis, miközben rendelkezünk azzal a praktikus tudással (*practical mastery*), amely szükséges a helyes nyelvhasználathoz, és így a helyes materiális következtetések felismeréséhez, többnyire mégsem rendelkezünk fogalmilag artikulált ismerettel azokról a norma-kezelési módokról, amelyek alkalmassá tesznek minket a nyelvi viselkedésre. A racionális diskurzus, vagy ahogyan azt Brandom nevezi, *az érvadás és kérés játéka* az, amelyben explicit módon megjelenik a permanens igény arra, hogy egyfelől érveket hozzunk fel állításaink mellett, másfelől pedig hogy tegyük egyértelművé állításaink implikációit. Ezért rendelkezik a racionális diskurzus, és ezzel együtt a logika is (lásd II. fejezet) *deontikus expresszív* funkcióval, vagyis jelenti egy olyan formáját a nyelvhasználatnak, amelyben – bár többnyire csak közvetett módokon - folyamatosan megfogalmazásra kerülnek a norma-tulajdonítási és elismerési tevékenység bizonyos szabályszerűségei. Természetesen az explikáció legmagasabb fokának Brandom szerint az tekinthető, amikor egyértelműen hivatkozunk azokra a normatív attitűdökre és normákra, amelyek a diszkurzív praxist vezérlik.

A deontikus eredmény-nyilvántartás brandomi pragmatikája, azon túl, hogy interpretációs helyzetek modellálására is alkalmas, egy határozott közösségi vonatkozással is rendelkezik. Norma-tulajdonításról (és elismerésről) ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha emberi csoportokon belül létezik valamiféle egyöntetűsége, vagy szabályszerűsége a normatív attitűdöket kifejező viselkedésnek. Ha ugyanis mindenki teljesen különböző normákat tulajdonítana másoknak (és ismerne el magára nézve), akkor valójában nem normák, hanem legfeljebb csak normatív javaslatok tulajdonításáról és elismeréséről lenne szó, hiszen akkor

ez azt mutatná, hogy az adott 'normákat' még nem intézményesítette emberek egyetlen csoportja sem. Ha például mindenki, még a kalauzok és a vasúttársaság vezetői is különbözően gondolkodnának arról, hogy mi jogosít fel a vonaton utazásra, akkor ez nyilvánvalóan azt jelentené, hogy még semmiféle írott vagy íratlan szabályozás nincs érvényben. Ezért mondja Brandom, hogy a kollektív viselkedési szabályszerűségek megléte szükséges (de nem elégséges!) feltétele annak, hogy norma-vezéreltnek tarthassunk bizonyos megnyilvánulásokat (Brandom, 1994, 46.o.). Ebből következik, hogy a diszkurzív normák és normatív attitűdök elemzésekor mindig hivatkoznunk kell valamilyen, a legtágabb értelemben vett nyelvi közösségére.

Végül meg kell említeni, hogy a normatív attitűdök mellett Brandom megkülönböztet úgynevezett *gyakorlati attitűdöket* (practical attitudes) is. A gyakorlati attitűdök azok a viselkedési elemek, amelyek segítségével azt fejezzük ki, hogy miként értékeljük mások, vagy éppen a magunk megnyilatkozásait. A következtetés-használatra vonatkozóan a legfontosabb ilyen gyakorlati attitűd, a *helyesnek tartás*, vagyis az, amikor egy felhasznált következtetést egy adott szituációban helyes materiális következtetésnek tekintünk. Nyilvánvaló, hogy a gyakorlati attitűdöket az határozza meg, hogy milyen normatív attitűdökkel rendelkezünk, vagyis hogy milyen normákat tulajdonítunk másoknak, és milyen normákat ismerünk el magunkra nézve. Az is nyilvánvaló ezért, hogy ha beszélők egy csoportján belül fellelhetőek egyöntetűségek bizonyos normatív attitűdöket tekintve, akkor ez abban is megnyilvánul, hogy az ezeknek megfeleltethető gyakorlati attitűdök is hasonlóságokat fognak mutatni.

Ennek az alfejezetnek a zárásaként néhány definíciót szeretnék megadni, amelyek világosabbá teszik a következőkben használt legfőbb fogalmak jelentését.

(Def1/1): **Diszkurzív praxis**: a nyelvhasználat általánosságban, illetve az azt lehetővé tevő, többnyire implicit norma-tulajdonítási és norma-elismerési tevékenység

(Def1/2): **Racionális diskurzus (az érv adás és kérés játéka)**: a nyelvhasználat egy specifikus módja, amelyben explicit módon megjelenik a permanens igény arra, hogy egyfelől a beszélők érveket hozzanak fel állításaik mellett, másfelől pedig hogy tegyék egyértelművé állításaik implikációit.

(Def1/3): **Nyelvi közösség**: emberek bármely csoportja, amelynek a tagjai olyan nyelvi jelentést konstituáló norma-tulajdonítási tevékenységet folytatnak, amely azon túl, hogy individuális szabályszerűségekkel rendelkezik, a közösség minden tagjára jellemző egyöntetűségeket is mutat.

3. A következtetési praxis normái

A brandomi felfogásban tehát, amikor egy beszélő valamilyen állításnak tartható beszéd-aktust kivitelez, akkor ez azzal jár, hogy a beszélőnek tulajdonított normák tartalma változáson megy át. Ez azt jelenti, hogy a kommunikációs szituáció többi résztvevője minden kijelentés következtében újraértékeli, hogy a beszélő milyen állításokat köteles elfogadni, illetve hogy milyen állítások megtételére jogosult. A norma-tulajdonítási tevékenység elsődleges tárgyai tehát *állítási normák*, vagyis olyan kötelességek és engedélyezettségek (= jogosultságok), amelyek bizonyos állítások elfogadására kötelezik, illetve amelyek bizonyos állítások megtételére jogosítják fel a beszélőt. Az állítási normák tulajdonítása ugyanakkor a legtöbb esetben azt is kifejezi, hogy milyen *következtetési normákat*, illetve milyen, azoknak megfeleltethető *következtetési relációkat* hagynak jóvá (endorse) azok, akik az állítási normák tulajdonítását végzik. Ha például azt állítom, hogy „Budapesttől délre fekszik Pécs”, akkor mindazok, akik e kijelentésem következtében úgy tartják, hogy köteles

vagyok elfogadni azt az állítást is, hogy „Pécstől északra fekszik Budapest”, ezzel azt is kifejezik, hogy jóváhagyják azt a következtetési relációt, amely szerint a „Budapesttől délre fekszik Pécs” állításból *elkötelező módon következik* a „Pécstől északra fekszik Budapest” állítás. Ez az inferenciális reláció ugyanakkor megfeleltethető egy specifikus feltételes normának is, ami ilyen esetekben szintén jóváhagyásra kerül – a következtetési feltételes normák tulajdonságait most azért nem elemzem, mert ez képezi a teljes III. fejezet tárgyát, illetve ezt készíti elő a teljes II. fejezet. A norma-tulajdonítási és elismerési tevékenység tehát következtetési normák, és az azoknak megfeleltethető normatív következtetési relációk folyamatos jóváhagyását is jelenti. Amikor nem pusztán állítási aktusokat hajtunk végre, de explicit módon következtetéseket teszünk, akkor annak eldöntésében, hogy az adott következtetés helyes-e, vagy helytelen, nyilvánvalóan kulcsszerepet játszik az, hogy egyébként milyen inferenciális normákat és relációkat hagyunk jóvá a norma-tulajdonítási tevékenységünk során. Pontosabban annak, hogy egy materiális következtetést egy nyelvi közösség helyesnek tartson, szükséges feltétele, hogy az adott nyelvi közösség jóváhagyottnak tekintse a szóban forgó következtetésre vonatkozó feltételes normát, illetve az annak megfeleltethető inferenciális relációt. Ha például a magyar nyelvet beszélők jóváhagyottnak tekintik azt a következtetési relációt, amely szerint a „Budapesttől délre fekszik Pécs” állításból *elkötelező módon következik* a „Pécstől északra fekszik Budapest” állítás, akkor - amennyiben egy olyan következtetést teszünk, amelynek a premisszáját az első, a konklúzióját pedig a második kijelentés alkotja - ezt a következtetést helyes materiális következtetésnek fogják tekinteni azok, akik a magyar nyelvet beszélik.

Mindebből logikusan adódik, hogy ha a diszkurzív praxis normatív sajátosságait vesszük figyelembe, akkor a következtetések hagyományos tipológiájával szakítva, új módon kategorizálhatjuk a következtetéseket. Az eddigiek alapján az is egyértelmű, hogy ily módon legalább két alaptípusát kell elkülöníteni a következtetéseknek, hiszen két különböző típusú

következtetési reláció jóváhagyását jelenti az, amikor állítási kötelességeket, illetve az, amikor állítási jogosultságokat tulajdonítanak egy beszélőnek a kijelentései alapján a diszkurzív partnerei. Az első típusú esetnek megfeleltethető következtetések az úgynevezett *elkötelező (committive) következtetések*, a második típusúnak pedig az úgynevezett *feljogosító (permissive) következtetések*. Az elkötelező következtetéseket Brandom úgy kezeli, mint olyan materiális következtetéseket, amelyek rendelkeznek a hagyományos értelemben vett deduktív következtetések deontikus jellemzőivel. Ez alapvetően két tulajdonságot jelent: egyfelől azt, hogy az elkötelező következtetések *elköteleződés-megőrző* következtetések, vagyis ha egy beszélő elköteleződéssel rendelkezik egy ilyen típusú következtetés premisszáinak állítása iránt, akkor úgy tekintendő, mint aki elköteleződéssel rendelkezik az adott következtetés konklúziójának állítása iránt *is*. Az elköteleződés-megőrzés a deduktív következtetések igazság-megőrző tulajdonságának a normatív megfelelője. Másfelől az elkötelező következtetések monotonikusak, vagyis támadhatatlanok, ami deontikus megfogalmazásban azt jelenti, hogy ha valaki elköteleződött egy ilyen következtetés premisszáinak állítása iránt, akkor függetlenül attól, hogy milyen egyéb elköteleződései vannak, illetve attól, hogy később milyen egyéb elköteleződései lesznek, elkötelezettnek tekintendő a konklúzió állítása iránt *is*. Ha például azt mondom, hogy „Pécs délre van Budapeستől, tehát Budapest északra van Pécestől”, akkor egy elkötelező következtetést teszek. Mindazok ugyanis, akik beszélnek a magyar nyelvet, egy olyan norma-tulajdonítási gyakorlatot alkalmaznak, amely szerint amennyiben elköteleződöm az első állítás mellett, akkor el *kell*, hogy fogadjam a második állítást *is*, és bármilyen további elköteleződésem legyenek, ez nem fogja befolyásolni ezt a kötelezettségemet (azt ugyanis csak az befolyásolná, ha visszavonnám a premisszára vonatkozó állítási elköteleződésemet).

Mielőtt a másik következtetés-típust taglalnám, érdemes egy kicsit alaposabban tisztázni, hogy mit érthetünk azon, hogy valaki elkötelezett egy mondat állítása iránt.

Brandom az ígélet beszéd-aktusát hozza fel példaként erre, hiszen amikor megteszek egy ígéletet, akkor elkötelezem magam az ígért cselekedet véghezvitele mellett. Állítási elköteleződések esetében ez azt jelenti, hogy amikor egy beszélő állít valamit, akkor ez által felvállal (undertake) egy specifikus kötelességet, vagyis állításának van egy közvetlen, minden további norma-tulajdonítást megelőző deontikus következménye. Ha ezt a közvetlen következményt pontosabban meg akarjuk határozni, akkor azt nyilvánvalóan nem tehetjük úgy, hogy a szó szoros értelmében kötelesnek tekintjük a beszélőt az adott állítást megtenni, hiszen egyfelől a diszkurzív praxis sohasem írja elő, hogy kinek milyen állításokat kell faktuálisan tennie, másfelől pedig ha valaki már megtett egy állítást, akkor semmi értelme azt újból és újból ismételtetnie. Az azonban előfordulhat, hogy valaki állított valamit, és ugyanazt az állítást később más is megteszi; ilyenkor viszont már elvárjuk az első beszélőtől, hogy fogadja el a második beszélő állítását, hiszen ellenkező esetben önmagának mondana ellent. Vagyis, az állítási elköteleződések olyan kötelességeknek tekinthetőek, amelyek arra vonatkoznak, hogy egy beszélőnek milyen állításokat kell elfogadnia másoktól. Az állítási elköteleződések ilyen jellegű értelmezése azon túl, hogy összhangban van a diszkurzív praxis tényleges gyakorlatával, lehetővé teszi az állítási elköteleződések reprezentációját a diádikus logika eszközeivel.

A másik fő következtetés-típust tehát a feljogosító következtetések alkotják, és ezeket Brandom úgy kezeli, mint amelyek a hagyományos értelemben vett indukció normatív jellemzőivel rendelkeznek. Ez Brandom felfogásában újfent két tulajdonságot takar. Egyfelől azt, hogy a feljogosító következtetések *jogosultság-megőrző* következtetések, vagyis amennyiben jogosult egy beszélő egy ilyen következtetés premisszáinak az állítására, akkor jogosultnak tekinthető a konklúzió állítására is. Noha ez a tulajdonsága a feljogosító következtetéseknek megfeleltethető az elkötelező következtetések elköteleződésmegőrző tulajdonságának, kérdéses, hogy ez a tulajdonság mennyiben feleltethető meg mindannak,

amit az indukcióról tudunk. Mivel a feljogosítás-megőrzés sok szempontból nem egyértelmű fogalom Brandomnál, és mivel ennek a fogalomnak a megértése nélkül nem lehet a deontikus logika eszközeivel pontosan reprezentálni a feljogosító diszkurzív normákat, ezért a III/1. fejezetet kizárólag annak szentelem, hogy ezt a kérdést tisztázzam. Sokkal világosabb ugyanakkor a feljogosító következtetések másik tulajdonsága, a non-monotonikusság, vagy támadhatóság, ami azt jelenti, hogy ha egy beszélőnek a diszkurzív partnerei jogosultságot tulajdonítanak valamilyen állításra bizonyos korábbi kijelentései alapján, akkor előfordulhat, hogy ha a beszélő újabb állításokat tesz, vagy fogad el, akkor ennek következtében a diszkurzív partnerek beszüntetik az adott állítási jogosultság további tulajdonítását. Például, ha azt mondom, hogy „vizesek az utcák mindenfelé”, akkor a kommunikációs partnereim jogosultnak fognak tekinteni arra, hogy azt is állítsam, hogy „nemrég zuhogott az eső”. Ha azonban valaki hozzáteszi mindehhez, hogy „de a háztetők sehol sem vizesek”, akkor ez az új premissza, ha azt elfogadom, érvénytelenné teszi az eredeti következtetésemet abban az értelemben, hogy tovább már nem leszek jogosult azt állítani, hogy nemrég egy kiadós esőzés zajlott le.

A fenti két, alapvető fontosságú következtetés-típus mellett Brandom megkülönbözteti a következtetéseknek egy harmadik alapvető típusát is. Egy állítás ugyanis nem csak elkötelezhet, vagy feljogosíthat további állítások elfogadására, illetve tételére, de ki is zárhatja bizonyos további állítások megtételét és elfogadását. Ha például azt állítom, hogy „teljesen szárazak az utcák és a háztetők”, akkor ez kizárja, hogy azt feltételezzem, hogy pár perccel ezelőtt még zuhogott az eső. Vagy, ha azt mondom, hogy „ez a váza itt piros”, akkor ez kizárja, hogy azt is állítsam, hogy „ez a váza itt színtelen”. Az ilyen típusú relációkat állítások között Brandom *materiális inkompatibilitási relációknak* nevezi. Ha két állításra vonatkozóan ilyen típusú relációt hagy jóvá egy nyelvi közösség norma-tulajdonítási gyakorlata, akkor ennek az a következménye, hogy ha egy beszélő az egyik állítást megteszi, akkor ez *kizárja* a

jogosultságot arra nézve, hogy a másik állítást is megtegye. Ebben az esetben nem egyszerűen arról van szó, hogy egy esetlegesen meglévő jogosultság visszavonásra kerül, hanem arról, hogy ha inkompatibilis állítások közül a beszélő az egyik mellett elköteleződik, akkor bármit állítson is ezen kívül, nem lesz jogosultnak tekinthető arra, hogy a másik állítást is megtegye. A materiális inkompatibilitás a brandomi felfogásban a logikai ellentmondás deontikus jellemzőjével rendelkezik. Ebből egyfelől az következik, hogy ez az inferenciális reláció az előzőekkel ellentétben mindig szimmetrikus viszony, másfelől pedig az, hogy a materiális inkompatibilitás segítségével definiálhatjuk a materiális értelemben vett inkonzisztenciát (lásd III/3. fejezet). Ha logikailag szeretnénk reprezentálni az inkompatibilitási relációt, akkor azt a *tiltás* klasszikus deontikus modalitásával tehetjük meg. Brandom szerint a materiális inkompatibilitás a legfontosabb inferenciális reláció, mert a segítségével adhatunk a modális logikai alapfogalmak normatív definíciókat. Brandom inkompatibilitás-szemantikáját és az erre épülő logika értelmezését ebben a dolgozatban nem vizsgálom, mert úgy gondolom, először a brandomi elmélet legalapvetőbb téziseinek logikai elemzésére van szükség, vagyis annak pontos kimutatására, hogy az eddig bemutatásra került következtetés-típusok tételezése milyen következményeket von maga után.

A fentiek alapján az már világos, hogy az állítási kötelességek, vagyis az elköteleződések miért rendelkeznek elsődleges szereppel a diszkurzív praxisban -, ennek az az indoka, hogy minden állítás-tételi és állítás-elfogadási aktus az adott állítás iránti elköteleződés felvállalásával egyenértékű. Ebből következik, hogy minden további normat tulajdonítás a diszkurzív elköteleződések alapján történik, és ezért kezeli úgy Brandom a következtetési relációkat, mint amelyek valójában nem állítások, hanem normák közötti relációk. Ha azt mondom, hogy a „ma hétfő van” állításból elkötelező módon következik a „holnap kedd lesz” állítás, akkor ez a diszkurzív praxis brandomi felfogása szerint azt jelenti, hogy az elköteleződés a premissza állítása iránt elkötelezi a beszélőt a konklúzió állítása iránti

elköteleződés felvállalására is. Ilyen értelemben elkötelezések köteleznek el, jogosítanak fel, és zárnak ki további elkötelezéseket, vagyis mindig az elkötelezések alkotják a norma-tulajdonítási tevékenység kiindulópontját. Az állítás-tételi és elfogadási aktusokon kívül viszont csakis az elkötelező inferenciális normák és relációk azok, amelyek alapján elkötelezések tulajdoníthatóak egy beszélőnek, vagyis vagy azért tekinthető egy beszélő elkötelezettnek egy állítás iránt, mert az adott állítást megtette, illetve elfogadta, vagy azért, mert az adott állítás elkötelező módon következik a már felvállalt állítási elkötelezéseiből.

Az állítási jogosultságok tulajdonítása már jóval komplikáltabb kérdés. Az nyilvánvaló, hogy ha a beszélőt állításai (pontosabban állítási elkötelezései) feljogosítják bizonyos további kijelentések tételére (és így további elkötelezések felvállalására), akkor ez egy módja annak, ahogyan állítási jogosultságok tulajdoníthatóak egy beszélőnek. Az ilyen jogosultságokat következtetéseken alapuló jogosultságoknak is nevezhetjük, és ilyen esetekben beszélhetünk arról, hogy bizonyos állítások igazoltak más állítások által. Ugyanakkor a brandomi elméletben nagy szerepet játszanak a jogosultság-tulajdonítás úgynevezett nem-inferenciális módozatait is; bizonyos kijelentések megtételére ugyanis alapértelmezésben, vagyis minden további igazolási eljárás nélkül is jogosultnak tekinthető egy beszélő. Az alapértelmezésben vett jogosultságoknak (default entitlements) két fő típusát lehet elkülöníteni. Az egyiket azok a trivialitások alkotják, amelyeknek az állítására egy adott nyelvi közösség mindenkit jogosultnak tekint, a másikat pedig az úgynevezett nem-inferenciális észlelési beszámolók (non-inferential observational reports). Ez utóbbi kijelentések révén a beszélők azt fogalmazzák meg, hogy mit tapasztalnak, vagy tapasztaltak, és normál esetben ezekre az állításokra nézve nem várnak igazolást a kommunikációs szituáció többi résztvevői. Ugyanakkor az alapértelmezésben vett jogosultságok mindkét típusa megkérdőjelezhető, vagyis ha olyan érvek merülnek fel, amelyek egy alapértelmezésben elfogadható állítás ellen szólnak, akkor következtetések használatán

alapuló igazolási eljárásokkal kell kimutatnia a beszélőnek a lehetséges ellenérvek alaptalanságát. Például, hiába mondja azt valaki, hogy „vizesek az utcák”, amikor a diszkurzív partnerek éppenséggel nem ezt tapasztalják; ilyen esetekben a beszélőt nem fogják megbízható megfigyelőnek (reliable observational reporter) tartani, mert cáfoltnak tekintik az általa tett nem-inferenciális észlelési beszámolót. Más esetekben, nyilván, jóval bonyolultabb eljárásokat követel meg az, hogy végérvényesen cáfoltnak lehessen tekinteni egy-egy észlelési beszámolót. Összefoglalva: a brandomi felfogás szerint, az alapértelmezésben vett jogosultságok kezelése sok szempontból analóg azzal, ahogyan azt a negatív koherencia elve fogalmazza meg (lásd III/2. fejezet), hiszen egy olyan állítás, amelynek alapértelmezésben jogosultságot tulajdonít egy nyelvi közösség, mindaddig igazoltnak tekinthető, amíg nem lehet megcáfolni (Brandom, 1994, 177.o.). Az észlelési beszámolókkal kapcsolatban ugyanakkor ennél valamelyest komplexebb a helyzet, mert például a tudományos megfigyelések esetében minden megfigyelésnek és kísérletnek megismételhetőnek kell lennie, ami azt mutatja, hogy vannak olyan specifikus életterületek, ahol alapértelmezésben nem fogadhatóak el a beszélők által tett észlelési beszámolók.

Brandom szerint létezik még egy nem-inferenciális módja annak, ahogyan egy beszélőnek jogosultság tulajdonítható egy állítás tételére, ez pedig az, amikor a beszélő mások kijelentéseire hivatkozik. Ha ugyanis a diszkurzív partnerek elfogadják azt a kijelentést, amelyre a beszélő hivatkozik, akkor ezáltal automatikusan jogosultságot is fognak tulajdonítani a beszélőnek arra, hogy átvegye az adott állítást, és felhasználja azt érvként a saját állításai mellett. Az állítások közötti normatív relációk interszubjektív vetületével dolgozatomban azonban nem foglalkozom, ezért azokat a részletesebb elemzéseket, amelyeket Brandom ezzel kapcsolatban elvégez, nem tartom célszerűnek kifejteni. Ugyanakkor ez a harmadik alapvető módja a jogosultság-tulajdonításnak felhívja a figyelmet arra, hogy Brandom szerint létezik nem következtetéseken alapuló érv-használat. Mások

megnyilatkozásait ugyanis rendszeresen használjuk fel érvként, és noha ilyenkor mások állításai feljogosítanak minket bizonyos kijelentések tételére, ez a brandomi terminológia szerint nem jelent következtetés-használatot. Vagyis, következtetésekről csak abban az esetben beszélhetünk, amikor valaki a *saját* állításai alapján tesz egy további állítást. Ez viszont tisztázza, hogy Brandom pontosan hogyan vélekedik az érvelés és a következtetés-használat viszonyáról, néha ugyanis a szakirodalomban Brandomnak azt a tételt tulajdonítják, amely szerint az érvelésnek szükséges feltétele a következtetések alkalmazása (pl. Streumer, 2007a.). Kétségtelenül, a brandomi filozófia alaptézisei következtében ez igaz majdnem minden típusú diszkurzív helyzetre nézve, ám kivételt pontosan az képez, amikor egy beszélő érvként mások megnyilatkozásait hozza fel -, ezért az érv és következtetés-használat kapcsolatára a következő tézist fogalmazhatjuk meg:

T1/3: A másokra történő hivatkozás eseteit leszámítva a következő két állítás ekvivalens egymással:

- Valamely P állítás érv K állítás mellett.
- Létezik materiálisan helyes következtetés P állításról K állításra.

E fejezet zárásaként megfogalmazom azokat a kérdéseket, amelyeket a brandomi következtetés-elmélettel kapcsolatban (és annak kapcsán) meg szeretnék válaszolni a dolgozatomban. A legfőbb kérdésem az, hogy valóban szükséges-e a feljogosító következtetések tételezése a non-monotonikusság normatív magyarázatához. A kérdésem relevanciáját az adja, hogy a legtöbb olyan logikai megközelítés, amely a normatív érvelés támadhatóságát vizsgálja, elégségesnek tartja a feltételes köteleességek támadhatóságának rekonstrukcióját. Ennek következtében viszont nagyon sok, alapos elemzést nyújtó modell áll a rendelkezésünkre ahhoz, hogy a monotonikusság és a non-monotonikusság tulajdonságával

rendelkező következtetéseket az elkötelező következtetések két típusának tartjuk. A kérdéses úgy is megfogalmazható, hogy milyen teoretikus előnyökkel jár az, ha a feljogosító következtetésekhez rendeljük hozzá a támadhatóság tulajdonságát, és e teoretikus előnyök között találunk-e olyat, ami nélkülözhetlenné teszi a feljogosító és az elkötelező következtetések megkülönböztetését. Végül, kérdéses az is, hogy a brandomi következtetés-elmélet egyáltalán lefedhető-e egy koherens logikával, azaz hogy a brandomi alaptézisek nem implikálnak-e valamilyen ellentmondást, amit csak egy szigorúbb logikai analízis tud feltárni. Mindezekre a kérdésekre a III. fejezetben adom meg a választ.

4. Az abduktív következtetések problémája

Mint fentebb láttuk, Brandom a deontikus jellemzőket tekintve az elkötelező következtetéseket a dedukciónak, a feljogosító következtetéseket pedig az indukciónak felelteti meg. Kérdés azonban, hogy más következtetés-típusok hogyan illeszthetők bele a következtetés-használat Brandom által felvázolt normatív tipológiájába. Ez különösen releváns kérdés azzal a következtetés-típussal kapcsolatban, amelyet a szakirodalom olykor abdukciónak, többnyire pedig a legjobb magyarázatra történő következtetésnek nevez (inference to the best explanation). Majdnem teljes körű ugyanis az egyetértés arra vonatkozóan, hogy az abdukció éppen olyan alapvetőnek tartható következtetés-típus, mint a dedukció, vagy az indukció. A brandomi elmélet viszont látszólag az abduktív materiális következtetések legtriviálisabb tulajdonságait sem képes normatív fogalmakkal magyarázni. Ahhoz, hogy ezt a problémát jobban megérthessük, néhány szóval érdemes összefoglalni az abdukció legfontosabb sajátosságait – ehhez elsősorban (Josephson és Josephson, 1994.; Lipton, 2000.; Magnani, 2001.; illetve Walton, 2004.) idevonatkozó gondolatait veszem alapul.

Már Arisztotelésznél találhatóak utalások egy olyan következtetés-típusra, amely megfeleltethető annak, amit manapság abdukciónak hívunk, és amit Arisztotelész 'visszavezetés'-nek nevezett. Ennek ellenére a huszadik századig semmilyen komolyabb elemzést nem találunk az abdukcióra vonatkozóan, és semmilyen jele nincs annak, hogy bárki felismerte volna e következtetés-típus relevanciáját. A huszadik század legelején Charles Saunders Peirce, amerikai pragmatista filozófus volt az, aki több különböző elméletet is megfogalmazott az abdukcióval kapcsolatban, és aki először hívta fel a figyelmet arra, hogy a tudományos megismerés folyamatában az abdukció éppen olyan nélkülözhetetlen, mint az indukció vagy a dedukció (az 'abdukció' kifejezést is Peirce alkotta meg). Noha a huszadik század első felében alig akadt filozófus, aki reflektált volna Peirce meglátásaira, a század második felében az abduktív következtetések az érdeklődés középpontjába kerültek. Ez nagymértékben volt köszönhető a mesterséges intelligencia kutatásának, mert kiderült, hogy az abduktív következtetés-használat valamifajta algoritmizálása nélkül nem lehetséges komplexebb viselkedésű, illetve tanulásra képes robotokat építeni. A non-monotonikus logikák kidolgozásának igénye, ami szintén a számítógép programozás praktikus igényeként merült fel, nagyobb részt az abduktív következtetés-használat algoritmizálásának szükségességéből eredt, mert az abduktív következtetések non-monotonikus, azaz támadható következtetések. Ugyanakkor egyre inkább világossá vált az is, hogy e gyakorlati kényszerektől függetlenül, filozófiai-teoretikus indokok szólnak amellett, hogy az abdukció jobb megértése nélkülözhetetlen az ismeretelmélet számára. Az egyik ilyen indok a sok közül az, hogy míg az abduktív érvelés jóval kisebb szerepet játszik az igazolási eljárásokban, mint a deduktív és az induktív, a felfedezés folyamatában elsődleges szereppel bír. Az abduktív következtetések elemzése azonban rámutatott, hogy az abduktív következtetések bizonyos jellemzői logikailag is reprezentálhatóak, amiből viszont az következik, hogy a felfedezési

folyamatok kreatív karaktere nem pusztán pszichológiai, de logikai sajátosságokkal is rendelkezik.

Az abdukciót, mint említettem, szokás a legjobb magyarázatra történő következtetésnek is hívni, ami egyértelművé teszi, hogy minden olyan következtetést abdukciónak hívhatunk, amelynek során bizonyos állításokról olyan állításokra következtetünk, amelyek valamilyen értelemben magyarázatot nyújtanak arra, hogy azok a tények miért állnak fenn, amelyek megfeleltethetőek a premisszaként szereplő állítások propozicionális tartalmának. Egyszerűbben: minden esetben abduktív következtetéseket használunk, amikor bizonyos jelenségek magyarázatát adjuk meg, vagy amikor tünetekről, illetve okozatokról az adott tünetek, vagy okozatok okára következtetünk. Minden múltbeli esemény rekonstruálása szintén abdukción alapszik, hiszen ezekben az esetekben a különböző történésekre azok jelenleg is megtalálható következményeiből következtetünk „vissza”, amely következmények jelenlétét ugyanakkor meg is magyarázza a múltban lezajlott, kikövetkeztetett esemény. Ha azt mondom, hogy „vizesek az utcák, esett az eső”, akkor egy tipikus abduktív következtetést teszek, hiszen az „esett az eső” kijelentés magyarázatot nyújt arra, hogy miért vizesek az utcák.

Abban a legtöbb szerző egyetért, hogy az abduktív következtetések két, logikailag mindenképpen elkülöníthető következtetési eljárásra bonthatóak fel. Egyfelől ahhoz, hogy a legjobb magyarázatra következtethessünk, szükséges, hogy olyan következtetéseket tegyünk, amelyekkel a lehetséges magyarázatokat, mint alternatív hipotéziseket kijelöljük. Másfelől, ha már rendelkezésünkre állnak a lehetséges magyarázatok, akkor azok közül különböző következtetések segítségével azonosítani kell a legjobb magyarázatot. Mindkét lépés nélkülözhetetlen az abdukció során, amit jól reprezentál (Josephson és Josephson, 1994) sematikus leírása az abduktív következtetések struktúrájáról:

1. séma

Pr.1.	D adatok egy halmaza
Pr.2.	H magyarázza D-t
Pr.3.	Nincs olyan hipotézis, amely olyan jól magyarázná D-t, mint H
Konklúzió:	----- H (valószínűleg) igaz

A második premissza csak akkor állítható, ha H-ra, mint *lehetséges* magyarázatra tudunk következtetni D-ről. A harmadik premissza pedig előfeltételezi, hogy H-t valamilyen értelemben *a legjobb* magyarázatként tudjuk azonosítani a többi lehetséges magyarázathoz viszonyítva. Ez az utóbbi következtetési eljárás szintén sematizálható, a legegyszerűbben úgy, ahogy azt szintén (Josephson és Josephson, 1994) teszi, aki egy diszjunktív szillogisztikus modellt vázolt fel. E szerint az alternatív hipotéziseket lényegileg egyenként szűrjük ki valamiképpen, és így kapjuk meg eredményként a legjobb magyarázatnak tartható lehetséges magyarázatot, amit a következő séma reprezentál:

2. séma

Pr.1.	A_1 , vagy A_2 , vagy ...vagy A_n
Pr.2.	nem A_1 , és nem A_2 , és...és nem A_{n-1}
Konklúzió	----- A_n

Természetesen az, hogy egy deduktív logikailag érvényes sémával modellálhatjuk az abduktív következtetés-használat bizonyos jellemzőit, nem jelenti azt, hogy az abdukció igazságmegőrző következtetés. Ennek az egyik legfőbb indoka az, hogy a legtöbb alternatív hipotézist induktív következtetések segítségével szűrjük ki, mert a múltbéli tapasztalataink alapján túl valószínűtlennek tartjuk ahhoz, hogy komolyan figyelembe kelljen venni. Például, ha azt mondom, hogy „esett az eső”, akkor ebből számos olyan lehetséges magyarázatra következtethetnék, amely a tapasztalataink szerint túl kicsi valószínűséggel rendelkezik;

például arra, hogy felrobbant egy víztorony valahol messze, és egy ciklon éppen idefújta a kifolyó vizet. Mivel az ilyen magyarázatok abszurditását indukció segítségével állapítjuk meg, ezért a legjobb magyarázatra történő következtetés maga sem lehet igazság-megőrző eljárás. Meg kell még említeni, hogy a legjobb magyarázatra sokszor nem egy ilyen diszjunktív szillogisztikus sémát alkalmazva következtetünk, hanem más, ennél valamelyest komplexebb módon, amely ugyanakkor szintén modellálható a diszjunktív propozíciók logikai tulajdonságait figyelembe véve.ⁱⁱ

Amennyiben visszatérünk a brandomi elmélethez, akkor az első probléma, amivel szembe találjuk magunkat, az, hogy miképpen lehet kizárólag inferenciális normákra való hivatkozással definiálni azt, hogy egy következtetés konklúziója valamilyenfajta magyarázó viszonyban áll az adott következtetés premisszáival. Amint azt fentebb láttuk, ehhez olyan fogalmakat szoktak ugyanis felhasználni, mint „adatok”, „jelenségek”, „tények”, stb., vagyis olyan fogalmakat, amelyek a nyelvi megnyilatkozások reprezentációs tartalmával hozhatóak összefüggésbe. Ez a probléma azonban még könnyen megoldható Brandom legfőbb téziseit alapul véve, hiszen ehhez csak az szükséges, hogy explicitté tegyük azokat az összetett mondat szintű elköteleződések, amelyek egy beszélőnek szintén tulajdoníthatók (lásd ehhez: Brandom, 2007???).. Ekkor a következő definíciót adhatjuk meg a lehetséges magyarázatra történő következtetésre:

(Def1/4): Egy P állításról S állításra történő következtetés **magyarázatra történő következtetés** akkor és csak akkor, ha egy adott nyelvi közösség normal-tulajdonítási gyakorlata szerint minden beszélő, aki P állításról S állításra következtet, elkötelezettnek tekintendő „P, mert S” állítása iránt is.

Vagyis, mivel a „vizek az utcák, esett az eső” materiális következtetés abduktív következtetés - amely így mindenképpen egy magyarázatra történő következtetés is -, ezért amennyiben ezt a következtetést megteszem, a kommunikációs partnereim úgy fognak tekinteni, mint aki elköteleződtem az iránt az összetett mondat állítása iránt is, hogy „vizek az utcák, mert esett az eső”.

Sokkal nagyobb probléma azonban az, hogy az abduktív következtetések legtriviálisabb és legfontosabb tulajdonságai nem magyarázhatóak akkor, ha a következtetések Brandom által adott normatív tipológiáját vesszük alapul. Éles különbséget kell ugyanis tennünk a között, amikor egy következtetés segítségével pusztán egy lehetséges magyarázatra következtetünk, és a között, amikor a legjobb lehetséges magyarázatra következtetünk. E különbségtétel nélkül ugyanis nem tudjuk fogalmilag megragadni az abdukció leglényegesebb inferenciális sajátosságait. Az abduktív következtetések például besorolhatók a plauzibilis következtetések tágabb kategóriájába, amennyiben plauzibilis következtetésnek nevezzük mindazokat a következtetéseket, amelyek során lehetséges hipotézisek egy alternatív halmazából választjuk ki a legjobbnak tekinthető hipotézist (Walton, 2004). Ezzel szoros összefüggésben bizonyosság növelő (certainty increasing) következtetésnek is szokták a szakirodalomban az abdukciót nevezni, ezzel azt a tulajdonságát megjelölve, hogy az abduktív következtetések konklúziója egy olyan állítás, amelynek az igazságához nagyobb valószínűséget rendelhetünk hozzá, mint az abduktív következtetések premisszáiban szereplő állítások egy részének igazságához. A fenti második sémában például, az első premisszát alkotó, és diszjunkcióban álló kijelentések mindegyike önmagában (vagyis a második premisszát nem figyelembe véve) kisebb valószínűséggel tekinthető igaznak, mint a konklúziót alkotó állítás (Josephson és Josephson 1994). Az abdukciónak ezek a tulajdonságai azonban látszólag nem fejezhetőek ki a következtetési normákra történő hivatkozással. Az abdukció ugyanis - mint említettem - a teljes inferenciális

folyamatát figyelembe véve sem tekinthető igazság-megőrző, illetve monotonikus következtetésnek, vagyis a brandomi tipológiát alapul véve, a legjobb magyarázatra történő következtetés kizárólag a feljogosító következtetések kategóriája alá sorolható. Másfelől, amikor egy lehetséges magyarázatra következtetünk, vagyis amikor kijelöljük a lehetséges magyarázatok alternatíva halmazát, akkor szintén olyan következtetéseket használunk, amelyek támadhatóak és nem igazság-megőrzőek, vagyis ez esetben szintén feljogosító következtetéseket alkalmazunk. Azt ugyanis nem mondhatjuk, hogy a lehetséges magyarázatok azonosítása nem valós következtetéseken alapszik, hiszen egy specifikus inferenciális relációt, és ennél fogva egy specifikus inferenciális normát előfeltételez minden ilyen típusú következtetés, függetlenül attól, hogy egyébként mekkora valószínűséget rendelhetünk hozzá az így kapott konklúzióhoz. Ha azt mondom, hogy „vizesek az utcák, felrobbant valahol egy víztorony és egy ciklon idefújta a vizet”, akkor ez a következtetés bármennyire abszurd is, *lehetséges* magyarázatnak mégis elfogadjuk, ami azt jelenti, hogy valamilyen állítási jogosultságot tulajdonítunk a beszélőnek a konklúzió állítására. Ezzel ellentétben, ha azt mondom, hogy „vizesek az utcák, Brutus ölte meg Cézárt”, akkor ezt a következtetést így, ebben a formában, nem fogjuk helyesnek tartani, mert az első állítást nem kezeljük úgy, mint amely alapján bármilyen, a második állításra vonatkozó norma lenne tulajdonítható a beszélőnek. Ha azonban a lehetséges magyarázatra következtetés és a legjobb magyarázatra következtetés a normatív jellemzőit tekintve ugyanolyan típusú következtetések, akkor ez azt jelenti, hogy azok konklúziói azonos pragmatikai jelentőséggel rendelkeznek. Ennek viszont abszurd következményei vannak, például az, hogy amikor egy nyomozó megnevez néhány lehetséges elkövetőt, akkor ezt a megnyilatkozását ugyanazzal a relevanciával bíró megnyilatkozásnak kellene tekintenünk, mint amikor a nyomozás végeztével, bizonyítékokkal alátámasztva nevezi meg a tettest. Vagyis ahhoz, hogy az abduktív következtetések elméletét akárcsak a legminimálisabb mértékben is egy normatív

következtetés-elmélet részeként kezelhessük, az szükséges, hogy a következtetések egy árnyaltabb felfogásával rendelkezünk annál, mint amelyet Brandom nyújt.

Mint az előző alfejezet végén említettem, az első és legfontosabb kérdés, amit a brandomi következtetés-elmélettel kapcsolatban fel kell tennünk, az, hogy nem redundáns-e a brandomi elmélet, vagyis, hogy tényleg indokolt-e az elkötelező és a feljogosító következtetések megkülönböztetése. Az abdukció problémája viszont rávilágít arra, hogy ezt a kérdést ki kell egészíteni egy következő, és az előzővel ellentétes irányú kérdéssel, nevezetesen azzal, hogy miképpen lehet egy olyan normatív következtetés-elméletet megalkotni, amely képes magyarázatot nyújtani az abduktív következtetések legfontosabb inferenciális tulajdonságaira. Mint látni fogjuk, a brandomi alaptézisekből logikai szükségszerűséggel következik egy olyan árnyaltabb tipológiája a következtetés-használatnak, amely már lehetővé teszi az abduktív következtetések legfőbb jellemzőinek megértését (III/2. fejezet). Sőt, a brandomi megközelítés következetes továbbgondolása a non-monotonikusság egy olyan normatív koncepcióját is lehetővé teszi, amely a támadható következtetés és érv-használat többnyire nem hangsúlyozott tulajdonságait teszi explicitté (III/4. fejezet)

II. A normativitás logikája

Bevezetés

Mint láttuk, a materiális következtetések elmélete - amely szükséges feltétele egy inferenciális szemantika kidolgozásának - azon a tézisen alapszik, hogy nem csak azok a következtetések tarthatóak elfogadható, helyes következtetéseknek, amelyek formálisan is érvényesek, azaz a formálisan érvényes következtetések pusztán egy részhalmazát képezik a helyes következtetések tágabb halmazának. Ennek a tézisnek az elfogadása azonban felveti azt a kérdést, hogy pontosan mi is akkor a logika funkciója, hiszen e téziszből az is következik, hogy a logika alkalmatlan a hagyományosan neki tulajdonított funkcióra, nevezetesen, a helyes és helytelen következtetések elkülönítésére, hiszen logikailag nem lehet elkülöníteni a helyes materiális következtetéseket a helytelenektől. Brandom válasza erre a kérdésre egyértelmű: a logika deontikus expresszív funkcióval bír, vagyis a logika abban nyújt segítséget, hogy általa explicitté tudjuk tenni azokat az implicit normákat, amelyeknek az elismerése és tulajdonítása a következtetési gyakorlatot vezérli. Például, bármely elkötelező jellegű materiális következtetés formálisan érvényessé válik, amennyiben egy olyan feltételes kijelentés mellett is elkötelezzük magunkat, amelynek az előtagja az adott következtetés premisszájából, az utótagja pedig az adott következtetés konklúziójából áll. A „ma hétfő van, holnap kedd lesz” materiális következtetés, például, formálisan is érvényessé válik, amennyiben ezt a két kijelentést kiegészítjük egy harmadikkal, nevezetesen azzal, hogy „ha ma hétfő van, akkor holnap kedd lesz”. Brandom szerint ez a logikai tény azt teszi explicitté, hogy minden egyes esetben, amikor valaki egy elkötelező jellegű materiális következtetést tesz (vagy fogad el), akkor erre egy megfelelő kondicionális kijelentés iránti, implicit elköteleződése jogosítja fel. A feltételes kijelentések logikai szerepe tehát arra mutat rá, hogy

amikor valaki egy elkötelező materiális következtetést tesz, akkor ezzel implicit módon elismeri, hogy el van köteleződve egy megfelelő feltételes kijelentés iránt is. Vagyis, a formális érvényesség követelménye - mint ahogy e példa is illusztrálja - ahhoz vezet, hogy a segítségével képessé válunk annak megfogalmazására, amit a nyelvi praxis során implicit módon teszünk akkor, amikor normákat ismerünk el magunkra nézve, és normákat tulajdonítunk másoknak.

A formális érvényesség követelménye - és így a logika - tehát deontikus expresszív funkcióval bír. Ám ezt a funkciót a logika többnyire maga is csak implicit módon képes betölteni, hiszen a logika explicit feladata nem az, hogy különböző normákat fogalmazzon meg, hanem az, hogy különböző kijelentések logikai szerkezetét írja le, és hogy feltárjon bizonyos következtetési viszonyokat ezen kijelentések között. A logikát ezért csak közvetve, *a megfelelő normatív értelmezés mellett* vagyunk képesek úgy alkalmazni, hogy az valóban deontikus expresszív funkcióval bírjon. Ugyanakkor ez alól létezik kivétel, hiszen létezik olyan helyzet, amikor a logika ilyen értelemben vett explicit és implicit funkciója egybeesik – ez a helyzet akkor áll fenn, ha a deontikus logika eszközeit alkalmazzuk a következtetés-használatot vezérlő normák explicitté tételére. A deontikus logika ugyanis olyan kijelentések logikai szerkezetét írja le, amelyek normákat fogalmazznak meg, és az ezen kijelentések közötti következtetési viszonyokat tárja fel. Vagyis mindabból, amit Brandom állít a logika funkciójáról, levonható az a következtetés, hogy a deontikus logika alkalmazása nyújtja a legjobb módszert a következtetés-használat (és így a fogalmi tartalom-tulajdonítás) szabályszerűségeinek a megfogalmazására.

Természetesen ezt a következtetést Brandom is levonja, legalábbis utal arra, hogy az elköteleződés és a jogosultság fogalmi megfeleltethetőek a klasszikus deontikus értelemben vett kötelesség és engedélyezettség fogalmainak. Ugyanakkor Brandom szerint félrevezető lenne ezeket a klasszikus deontikus fogalmakat felhasználni a diszkurzív normák

jellemzésekor. Brandom legfőbb ellenérve ez ellen az, hogy ez maga után vonná olyan definíciók elfogadását, amelyek a deontikus alapfogalmak közötti viszonyokat fogalmazzák meg - például, hogy valamit megtenni akkor és csak akkor kötelező, ha nem engedélyezett nem megtenni azt -, az ilyen definíciók viszont a *negáció* fogalmát olyan, formális értelemben használják, amely teljesen eltér a negáció normatív értelmezésétől (Brandom, 1994, 160.). Brandom megközelítésében ugyanis egy S mondat negációjának az állítása pusztán egy alosztályát képezi azoknak az eseteknek, amikor valaki olyan állítást tesz, ami materiálisan inkompatibilis S mondat állításával. Azt mondani, hogy „az elmúlt percekben nem zuhogott az eső” vagy azt mondani, hogy „az utcák teljesen szárazak” azonos deontikus eredménnyel jár abból a szempontból, hogy a kommunikációs szituáció többi részvevője mindkét esetben a beszélőt úgy fogja tekinteni, mint aki nem jogosult azt állítani, hogy „az elmúlt percekben zuhogott az eső”. Természetesen a két állítás fogalmi tartalma különböző, és ezért a két állítás inferenciális szerepe is az, az első mondatban szereplő „nem” kifejezés azonban nem járul hozzá ehhez a különbséghez. Az a tény ugyanis, hogy valaki egy S mondat negációját állítja, egyedül azzal a közvetlen deontikus következménnyel bír, hogy egy ilyen elköteleződés kizárja, hogy a beszélő jogosult legyen S mondat állítására. Ezzel a közvetlen deontikus következménnyel azonban minden olyan állítás is rendelkezik, amely materiálisan inkompatibilis S mondat állításával, mint ahogyan a fenti példában „az utcák teljesen szárazak” állítási elköteleződés is kizárja, hogy a beszélő jogosult legyen „az elmúlt percekben esett az eső” állítási elköteleződés felvállalására. Brandom szerint viszont a negáció ilyen jellegű értelmezése eltér attól a formális értelmezéstől, amit a klasszikus deontikus alapfogalmak logikai elemzései használnak.

Brandom ellenérve a deontikus logika alkalmazása ellen valóban konklúzív mindaddig, amíg a deontikus alapfogalmak közé pusztán a kötelesség és az engedélyezettség

fogalmait soroljuk, hiszen ekkor csak a következőképpen definiálhatnánk a materiális inkompatibilitási relációt:

- P és Q állítás materiálisan inkompatibilis akkor és csak akkor, ha egy adott nyelvi közösség norma-tulajdonítási gyakorlata szerint *nem* engedélyezett P és Q állítási elköteleződéseket egyszerre felvállalni.

Vagy:

- P és Q állítás materiálisan inkompatibilis akkor és csak akkor, ha egy adott nyelvi közösség norma-tulajdonítási gyakorlata szerint kötelező P és Q állítási elköteleződéseket egyszerre *nem* felvállalni.

Így viszont a definiáló mondat mindkét lehetséges esetben tartalmazna negációt, ami megfordítaná az értelmezés sorrendjét, hiszen ez azt jelentené, hogy a negáció valamilyen nem-normatív értelmezése alapján kellene megértenünk az inkompatibilitási relációt (legalábbis, ha el akarjuk kerülni a körköröséget a meghatározásunkban). Ha viszont a *tiltás* klasszikus fogalmát alapfogalomként használjuk fel deontikus elemzéseink során, akkor technikailag megoldható, hogy a mondatok közötti negációs viszonyt besoroljuk a materiálisan inkompatibilis relációk közé. Egyrészt a materiális inkompatibilitás így egyszerűen definiálhatóvá válik a következőképpen:

- P és Q állítás materiálisan inkompatibilis akkor és csak akkor, ha egy adott nyelvi közösség norma-tulajdonítási gyakorlata szerint *tilos* P és Q állítási elköteleződéseket egyszerre felvállalni.

Másrésről ezután könnyen besorolhatjuk a mondatok közötti negációs viszonyt a materiálisan inkompatibilis relációk közé, hiszen ehhez elég egy olyan kikötést tenni, amely a negáció-használtra vonatkozóan is megadja a fenti deontikus összefüggést. Így tehát technikailag megoldható, hogy a negációt formálisan úgy alkalmazzuk, hogy közben megtartjuk annak normatív értelmezését is. Ehhez mindamellett még szükséges egy olyan metodológiai elv érvényesítése is, amely szerint, amikor olyan logikai definíciókat kell megadnunk, amelyben negáció szerepel, akkor az ilyen definíciókat lehetőleg át kell fogalmazni a materiális inkompatibilitási relációra való utalással. A III/4. alfejezetben válik majd igazán fontossá ennek az elvnek az érvényesítése. Természetesen mindez nem teszi nélkülözhetővé a negáció hagyományos használatát a logikai vizsgálódások során, ám ezek a megoldások már elégségesek ahhoz, hogy Brandom érvét egy logikai explikáció ellen, ne kelljen konklúzív érvnek tekintenünk.

Ebben a fejezetben egy alapos áttekintést adok a deontikus logikákról, kiemelten foglalkozva azokkal a témákkal, amelyek ismerete szükséges a diszkurzív normák legmegfelelőbb logikai reprezentációjához. Az elemzések közben a következő proposícionális logikai jelöléseket fogom használni:

$\&$: konjunkció

$\sim$: negáció

$\vee$: megengedő vagylagosság

$\underline{\vee}$: kizáró vagylagosság

$\supset$: kondicionális

$\forall$: univerzális kvantifikáció

$\exists$: egzisztenciális kvantifikáció

1. A monadikus deontikus logikák legfőbb jellemzői

Mint említettem, a deontikus logikák foglalkoznak a nyelv normatív használatának logikai elemzésével, vagyis annak vizsgálatával, hogy a mondatok közötti következtetési viszonyokhoz miképpen járulnak hozzá az olyan kifejezések, mint „kötelező”, „kell”, „szabad”, „engedélyezett”, „tilos” stb.. A modern, vagyis axiómákon és levezetési szabályokon nyugvó deontikus logika megalapítását hagyományosan von Wright-nak tulajdonítják, aki egy 1951-es cikkében vizsgálta meg egy axiomatikus deontikus logika legalapvetőbbnek tekinthető összefüggéseit. Wright a deontikus logikát a „lehetőség”, „szükségszerűség” és „lehetetlenség” alapfogalmaival dolgozó alethikus modális logika ikertestvérének tekintette abból a szempontból, hogy úgy tartotta, hogy a legalapvetőbb deontikus kifejezések közötti logikai relációk teljes mértékben azonosak az ezen kifejezéseknek megfeleltethető alethikus modális alapfogalmak közötti logikai relációkkal. Wright négy deontikus alapfogalmat különített el, amelyeknek a használatát én a következő módon fogom jelölni (ez valamelyest eltér az eredeti wright-i jelöléstől):

- O**(p) - azt a kijelentést reprezentálja, hogy „ p kötelező (obligatory)”
- P**(p) - azt a kijelentést reprezentálja, hogy „ p engedélyezett (permitted)”
- F**(p) - azt a kijelentést reprezentálja, hogy „ p tilos (forbidden)”
- OP**(p) - azt a kijelentést reprezentálja, hogy „ p választható (optional)”
(ez utóbbit Wright semlegesnek nevezte és ‘N’-el jelölte)

Azokat a deontikus logikákat, amelyek a fenti típusú deontikus operátorokat használják, monadikus deontikus logikáknak nevezik. A monadikusság arra utal, hogy a deontikus operátorok hatókörébe egyetlen propozicionális változó, illetve egyetlen olyan

összetett kifejezés kerülhet, amely a propozicionális változóknak és az igazságfunktoroknak a keverékéből áll. Másképpen fogalmazva, a monadikus logikák úgynevezett abszolút normákat megfogalmazó mondatok elemzésével foglalkoznak, ellentétben a később taglalandó diádikus deontikus logikákkal, amelyek a feltételes vagy relatív normákat megfogalmazó mondatok következtetési viszonyait vizsgálják. Noha a fenti monadikus logikai alapfogalmak mindegyike definiálható az első három (kötelesség, engedélyezettség, tiltás) bármelyikének a segítségével, amennyiben a kötelesség-operátort vesszük alapul (ahogyan az többnyire történik), akkor a következő, McNamara által tradicionális definíciós sémának (TDS) nevezett összefüggések adhatóak meg a fenti alapfogalmak között:

TDS

$P(p) \leftrightarrow \sim O(\sim p)$: Ami engedélyezett, azt nem kötelező nem megtenni.

$F(p) \leftrightarrow O(\sim p)$: Ami tilos, azt kötelező nem megtenni.

$OP(p) \leftrightarrow (\sim O(p) \ \& \ \sim O(\sim p))$: Ami választható, az nem kötelező és nem tilos.

Ezek a logikai relációk, mint ahogyan azt említettem, teljes mértékben megfeleltethetőek azoknak a logikai relációknak, amelyekkel hagyományosan az alethikus modális alapfogalmak is jellemezhetők, és amely relációk, ha a szükségszerűség-operátort vesszük alapul, akkor a következők:

$\Diamond p =_{df} \sim \Box \sim p$: Egy propozíció lehetséges, ha nem szükségszerűen hamis.

$\sim \Diamond p =_{df} \Box \sim p$: Egy propozíció lehetetlen, ha szükségszerűen hamis.

$Cont =_{df} \sim \Box p \ \& \ \sim \Box \sim p$: Egy propozíció kontingens, ha nem szükségszerű és nem lehetetlen.

E definíciókon túlmenően a klasszikus (alethikus) modális logikában alapvetőnek tartott, és ezért elfogadott az a séma, amely a következőképpen ábrázolható:

Lehetséges ($\diamond p$)		
Szükségszerű ($\Box p$)	Kontingens ($\sim\Box p \ \& \ \sim\Box\sim p$)	Lehetetlen ($\sim\diamond p$)
Nem szükségeszerű ($\sim\Box p$)		

(III/1. ábra)

Ha ezt a sémát a lehető legtömörebben szeretnénk logikailag megfogalmazni, akkor ez három állítás formájában tehető meg. Egyfelől ez a séma azt jelenti, hogy egy proposíció vagy szükségeszerű, vagy kontingens, vagy lehetetlen, és negyedik eset nem lehetséges. Másfelől azt is jelenti, hogy egy proposíció akkor és csak akkor lehetséges, ha vagy szükségeszerű, vagy kontingens. Harmadsorban pedig ebből a sémából az is következik, hogy egy proposíció akkor és csak akkor nem szükségeszerű, ha vagy kontingens, vagy lehetetlen. Logikai szimbólumokkal tehát ez a séma a következőképpen írható fel (' $\underline{\vee}$ '-vel a kizáró vagylogosságot jelölve):

- $\Box p \underline{\vee} (\sim\Box p \ \& \ \sim\Box\sim p) \underline{\vee} \sim\diamond p$
- $\diamond p \leftrightarrow (\Box p \underline{\vee} (\sim\Box p \ \& \ \sim\Box\sim p))$
- $\sim\Box p \leftrightarrow ((\sim\Box p \ \& \ \sim\Box\sim p) \underline{\vee} \sim\diamond p)$

Ugyanezeket a logikai relációkat plauzibilisen tételezhetjük a megfelelő deontikus modalitások között is, és az úgynevezett standard deontikus logikák (SDL) ezt meg is teszik. Ezekben tehát igazak a következőképpen ábrázolható összefüggések:

Engedélyezett (P)		
Kötelező (O)	Opcionális (OP)	Tilos (F)
		Nem kötelező (~O)

(III/2. ábra)

Hasonlóan ahhoz, ahogy fentebb az ezzel analóg összefüggéseket az alethikus modalitások között három állítás révén formalizálni lehetett, ugyanezt megtehetjük most is. Részben követve, részben kicsit egyszerűsítve McNamara idevonatkozó terminológiáját, tradicionális klasszifikációs sémának (TKS) nevezem a fenti ábrát, illetve az azt kifejtő, alábbi három logikai kijelentés együttesét (' $\underline{\vee}$ '-vel továbbra is a kizáró vagylogosságot jelölve):

TKS

- $O(p) \underline{\vee} OP(p) \underline{\vee} F(p)$
- $P(p) \leftrightarrow O(p) \underline{\vee} OP(p)$
- $\sim O(p) \leftrightarrow OP(p) \underline{\vee} F(p)$

Kimutatható, hogy ha a tradicionális definíciós sémát (TDS) elfogadjuk, akkor a tradicionális klasszifikációs séma (TKS) fenti összefüggései egyetlen logikai formulából levezethetőek, sőt, hogy tautologikusan ekvivalensek ezzel a formulával, amely a következő:

NK: $\sim(O(p) \& O(\sim p))$

Vagyis, ha elfogadjuk, hogy nem lehet kötelező valamit megtenni és nem megtenni, azaz, hogy nem lehetséges a kötelességek konfliktusa ('nincs konfliktus' = 'NK'), és ha adottnak vesszük a tradicionális definíciós sémát (TDS), akkor a fenti klasszifikációs séma összefüggései az igazságfunktorokra vonatkozó törvényszerűségeket figyelembe véve igazolhatóak. Egy kicsit rendhagyó módon a következőképpen lehet kimutatni ezt az összefüggést NK és TKS között. Vegyünk egy olyan minimális deontikus logikát, amelyben csak egyetlen operátor és egyetlen propozicionális változó, illetve még pontosabban, csak az ezekből álló, egyetlen összetett kifejezés szerepelhet, nevezetesen: $\mathbf{O}(p)$. Ezen túlmenően engedjük meg a negáció használatát mind a hatókörön belüli változóra, mind pedig a teljes kifejezésre, illetve a konjunkció használatát csak a teljes kifejezésre úgy, hogy a propozicionális logika negációra és konjunkcióra vonatkozó törvényeit tekintsük érvényesnek mindegyik esetben. Ekkor, ebben a logikában pontosan négyféle lehetséges deontikus modulációját adhatjuk meg p propozíciónak:

$$\mathbf{O}(p); \quad \sim\mathbf{O}(p); \quad \mathbf{O}(\sim p); \quad \sim\mathbf{O}(\sim p)$$

Nevezzük ezt a négy kifejezést a p propozíció elsődleges deontikus modulációinak. Ha ezek után azt a kérdést tesszük fel, hogy milyen két-elemű konjunkciói lehetségesek a fenti négy kifejezésnek az önmagukkal vett konjunkciókat leszámítva, akkor azonnal kiderül, hogy e minimális logika szabályai szerint csak négy ilyen konjugált mondat lehetséges. Az összes *matematikailag* lehetséges kombináció ugyanis a következő:

- 1.) $\mathbf{O}(p) \ \& \ \sim\mathbf{O}(p)$
- 2.) $\mathbf{O}(\sim p) \ \& \ \sim\mathbf{O}(\sim p)$
- 3.) $\mathbf{O}(p) \ \& \ \mathbf{O}(\sim p)$

$$4.) \quad \mathbf{O}(p) \ \& \ \sim\mathbf{O}(\sim p)$$

$$5.) \quad \sim\mathbf{O}(p) \ \& \ \mathbf{O}(\sim p)$$

$$6.) \quad \sim\mathbf{O}(p) \ \& \ \sim\mathbf{O}(\sim p)$$

Mivel azonban a propozicionális logika negációra és konjunkcióra vonatkozó törvényeit érvényesnek vesszük a teljes $\mathbf{O}(p)$ szimbólumra is, ezért ezek közül 1.) és 2.) nem lehetnek teorémák, hiszen azokat egy-egy ellentmondás alkotja, mert mindkettő egy olyan konjunkció, amely egy kifejezésből és ugyanannak a kifejezésnek a negációjából áll. Vagyis, elvileg négy lehetséges két-elemű konjunktív kifejezés létezik ebben a minimális logikában (3-6.). Ha viszont ezek után elfogadjuk az **NK** tézist axiómaként, akkor ezzel a 3.) mondatot is kizárjuk az elvileg érvényesnek tekinthető, két-elemű konjunktív kifejezések közül, vagyis ekkor már csak az utolsó három konjunkció marad logikailag lehetséges kifejezés. Könnyen kimutatható, hogy amennyiben elfogadjuk a tradicionális definíciós sémát, akkor ez a három formula ekvivalens a tradicionális klasszifikációs séma fentebb taglalt összefüggéseivel. Így ugyanis a következő módon írhatjuk át a (4-6.) mondatokat:

$$4.) \quad (\mathbf{O}(p) \ \& \ \sim\mathbf{O}(\sim p)) = (\mathbf{O}(p) \ \& \ \mathbf{P}(p))$$

$$5.) \quad (\sim\mathbf{O}(p) \ \& \ \mathbf{O}(\sim p)) = (\sim\mathbf{O}(p) \ \& \ \mathbf{F}(p))$$

$$6.) \quad (\sim\mathbf{O}(p) \ \& \ \sim\mathbf{O}(\sim p)) = (\sim\mathbf{O}(p) \ \& \ \mathbf{P}(p)) = \mathbf{OP}(p).$$

Ezekből már egyszerűen levezethető a **TKS**; például az, hogy valami akkor és csak akkor engedélyezett [$\mathbf{P}(p)$], ha vagy kötelező [$\mathbf{O}(p)$], vagy választható [$\mathbf{OP}(p)$], egyértelműen kiderül a fenti három formulából, hiszen az engedélyezettség vagy a kötelezettséggel (4.), vagy a nem-kötelezettséggel (6.) járhat együtt, ám ez utóbbi esetben választhatóságról beszélünk.

A következő fejezetben lényeges lesz ez a fajta permutációs vizsgálata a lehetséges deontikus modulációknak, ám ami már most világosan következik mindebből, az az, hogy a tradicionális klasszifikációs séma logikailag független a tradicionális definíciós sémától, és ezért teljesen mellőzhetjük a **TDS**-t a **TKS** megtartása mellett, hiszen ez utóbbi megadható kizárólag a kötelesség-operátor segítségével is, vagyis (4-6.) formula felhasználásával:

$\sim O(\sim p)$		
4.) $O(p) \ \& \ \sim O(\sim p)$	6.) $\sim O(\sim p) \ \& \ \sim O(p)$	5.) $\sim O(p) \ \& \ O(\sim p)$
$\sim O(p)$		

(III/3. ábra)

Vagyis nincs szükség a **TDS** definícióira ahhoz, hogy egy deontikus logika tartalmazza a tradicionális klasszifikációs sémára jellemző összefüggéseket, hiszen ehhez elegendő az, hogy a propozicionális logika bizonyos törvényeit érvényesnek tartsuk a kötelesség-operátorral jelölhető mondatokra vonatkozóan is, és hogy az **NK**-t elfogadjuk. Mivel tehát a tradicionális definíciós sémát akár félre is tehetjük, ezért valójában az **NK** képezi azoknak a monadikus deontikus logikáknak a bázisát, amelyek a klasszikus alethikus modalitások mintájára kezelik az azoknak megfeleltethető deontikus modalitásokat. A standard deontikus logikák (SDL), attól függően, hogy milyen axiomatizációs stratégiát követnek, vagy axiómaként vagy teorémaként, de tartalmazzák **NK**-t. Természetesen léteznek nyilvánvaló különbségek is az alethikus modális logika és a monadikus deontikus logika között (lásd ehhez Wright, 1964). Például, az a tétel, amely szerint, ha egy propozíció szükségszerű, akkor igaz, nem ültethető át a deontikus logikába, mert attól, hogy valami kötelező, még nem biztos, hogy be is következik, hiszen a normák megsérthetőek. Vagyis:

- $\Box p \rightarrow p$: érvényes
- $\mathbf{O}(p) \rightarrow p$: nem érvényes

A tradicionális klasszifikációs séma elfogadása azzal a következménnyel is jár, hogy ezáltal lehetővé válik az, hogy a deontikus logika szintaktikájához is hozzárendeljünk egy lehetséges-világ szemantikát. Ez triviális következmény, hiszen az alethikus modális logika lehetséges-világ értelmezése is pontosan azon alapszik, hogy az alethikus modális alapfogalmak közötti logikai relációk megfeleltethetők a kvantifikációs alapfogalmak közötti logikai relációknak. A kulcs itt is tehát a következő séma, amely ez esetben a kvantifikációs alap kifejezésekre írható fel (feltéve, hogy az f predikátummal jellemezhető entitások halmaza nem üres halmaz):

Van olyan (f , amely g)		
Minden (ami f , g is)	Némely (f g is)	Nincs olyan (f , amely g)
		Nem minden (ami f , g is)

(III/4. ábra)

Az a tény, hogy a hagyományos módon interpretált kvantifikációs logika éppen úgy tartalmazza ezt a logikai sémát az alapfogalmaira vonatkozóan, mint a hagyományos módon interpretált alethikus modális logika, lehetővé tette azt a kripkei megoldást, amely szerint a „lehetséges-világok” fogalmát felhasználva a modális alapfogalmaknak kvantifikációs értelmezést adhatunk. Ezért tehát triviális, hogy amennyiben elfogadjuk **NK**-t és így a **TKS**-t, akkor ugyanez lehetségessé válik a deontikus alapfogalmakra vonatkozóan is. Természetesen

többféleképpen kivitelezhető a deontikus logika lehetséges-világ értelmezése, ám ehhez többnyire olyan fogalmakra van szükség, mint például az „ideális világok”, a „legjobb világok” vagy az „elfogadható világok” fogalma. Mindezekkel a kifejezésekkel azokra a világokra történik utalás, amelyekben egy bizonyos i világ normatív követelményei egytől egyig teljesülnek. Nyilvánvaló, hogy ha p kötelező i világban, akkor p minden ilyen ideális lehetséges világban fennáll, míg ha például p engedélyezett i világban, akkor van olyan lehetséges ideális világ, amelyben p fennáll. Kimutatható, hogy ha így kezeljük a deontikus alapfogalmakat, akkor ebből egy, a standard deontikus logikákat tartalmazó rendszerhez jutunk.

Azon túl, hogy a TKS elfogadása lehetővé teszi a monadikus deontikus alapfogalmak lehetséges-világ értelmezését, ezzel szoros összefüggésben lehetővé teszi a deontikus logika visszavezetését a klasszikus modális logikára is. A két elsőnek számító ilyen redukciós logikai rendszer kidolgozása Kanger és Anderson nevéhez kötődik. A kangeri megoldás szerint amennyiben a klasszikus modális logikát kiegészítjük egy propozicionális konstanssal, akkor a deontikus alapfogalmak definiálhatóvá válnak a modális operátorok segítségével. Ez a következőképpen néz ki:

- Jelölje d azt, hogy „Minden normatív követelmény teljesítve van”.

Ekkor a következő definíciók adhatóak a monadikus deontikus alapfogalmakra:

- $\mathbf{O}(p) =_{df} \Box(d \rightarrow p)$
- $\mathbf{P}(p) =_{df} \Diamond(d \ \& \ p)$
- $\mathbf{F}(p) =_{df} \Box(d \rightarrow \sim p)$
- $\mathbf{OP}(p) =_{df} \Diamond(d \ \& \ p) \ \& \ \Diamond(d \ \& \ \sim p)$

Vagyis, például, p akkor és csak akkor kötelező, ha szükségszerű az, hogy amennyiben minden normatív követelmény teljesítve van, akkor p fennáll, illetve p akkor és csak akkor engedélyezett, ha lehetséges, hogy minden normatív követelmény teljesítve legyen, és p fennálljon. Kimutatható, hogy amennyiben így, a klasszikus modális logikában reprezentáljuk a monadikus deontikus alapfogalmakat, akkor egy olyan logikai rendszert kapunk, amely tartalmazza a standard deontikus logikákat. Az Andersoni megoldás a lényegét tekintve hasonló ehhez, de az andersoni konstans a kangeriével éppen ellenkező jelentéssel bír, mert nem azt a helyzetet írja le, amikor minden normatív követelmény teljesítve van, hanem azt, amikor minden norma érvényét veszti, és „minden pokol elszabadul”.

Végül, az alfejezet zárásaként, meg kell említeni, hogy mivel a propozicionális logika semmiféle nyilvánvaló normatív hozadékkal nem rendelkezik, vagyis csupán egy megfelelő deontikus értelmezés mellett kezelhető úgy, mint amely normákat fogalmaz meg, vagy tesz explicitté, ezért minden deontikus logikának szüksége van olyan szabályokra, amelyek lehetővé teszik az igazság-funktorok használatát a deontikus operátorokra vonatkozóan is. E nélkül ugyanis nem csak a **TKS**, de semmiféle olyan logikai formula érvényességét nem tudnánk megállapítani, amely deontikus operátorok, propozíciók és mondatfunktorok keverékéből áll (ha csak nem soroljuk fel őket egyszerűen axiómaként, ami viszont önmagában nem képez egy önálló logikai rendszert). A standard deontikus logikák ezért, többek között, tartalmazzák a következő levezetési szabályt:

- ESZ: Ha $\vdash p \rightarrow q$ akkor $\vdash \mathbf{O}(p) \rightarrow \mathbf{O}(q)$

Ez a szabály, amit extenzionalitási szabálynak is neveznek, azt fogalmazza meg, hogy minden olyan következményreláció, amely érvényes a propozicionális logikában, érvényes

azokra a kötelezettség-állításokra is, amelyeknek a *hogy*-os mellékmondatait az adott következményrelációban álló propozíciók alkotják. Másképpen megfogalmazva: amennyiben p kötelező, akkor kötelező p összes logikai implikációja is. Ahhoz azonban, hogy a propozicionális logika bizonyos szabályai teljes körűen érvényesíthetők legyenek a deontikus operátorokra vonatkozóan, még szükséges olyan tételek elfogadása is, amelyek megmutatják, hogy a deontikus kijelentések *hogy*-os mellékmondataiban szereplő mondat-funktorok és a deontikus kijelentéseket összekötő mondat-funktorok használata mennyiben tehető kompatibilissé. Példaként vehetjük a következő két tételt, amelyeket kötelesség-aggregációs (K-Aggr.), illetve kötelesség-disztribúciós (K-Disztr.) tételnek is neveznek, és amelyek Wright 1964-ben újrafogalmazott monadikus logikai rendszerében az **NK** tézisen kívül az egyedüli axiómák voltak:

- K-disztr.: $\mathbf{O}(p \ \& \ q) \rightarrow \mathbf{O}(p) \ \& \ \mathbf{O}(q)$
- K-aggr.: $\mathbf{O}(p) \ \& \ \mathbf{O}(q) \rightarrow \mathbf{O}(p \ \& \ q)$

2. A feltételes normák problémája

Mint említettem, a diádikus deontikus logikák a feltételes normákat megfogalmazó mondatok következtetési viszonyait elemzik. Az a mondat például, hogy „ha megígérted, hogy eljössz, akkor köteles vagy eljönni”, egy feltételes kötelességet, az a mondat pedig, hogy „ha rendelkezel vonatjeggyel, akkor jogosult vagy vonattal utazni”, egy feltételes jogosultságot fogalmaz meg. Első látásra semmi szükség nincsen egy külön deontikus logikára ahhoz, hogy feltárjuk az ilyen típusú kijelentések következtetéseiben betöltött szerepét, hiszen a feltételes normákat kifejező mondatokat elvileg kétféleképpen is felírhatjuk a monadikus logikai rendszerekben a következő módon:

- (i.) $p \supset \mathbf{O}(q)$: Ha valaki megígéri, hogy eljön, akkor kötelező az, hogy eljöjjön.
- (ii.) $\mathbf{O}(p \supset q)$: Kötelező az, hogy ha valaki megígéri, hogy eljön, akkor eljöjjön.

A probléma azonban az, hogy ha logikailag így kezeljük a feltételes normákat, akkor ennek számos paradoxonhoz vezető következménye lesz. Decew, Aqvist és Bonevac idevonatkozó cikkei alapján (Decew, 1981; Aqvist, 1984; Bonevac, 1998) a következőképpen szedhetjük csokorba azokat a legfontosabb logikai problémákat, amelyek akkor jelentkeznek, ha úgy tartjuk, hogy a feltételes normák szerepe a normatív megfontolásokban kielégítően megérthető a feltétlen normákra és a materiális kondicionálisokra vonatkozó logikai-filozófiai előfeltevések alapján.

A leválasztás problémája. A standard (monadikus) deontikus logikákban (SDL) mind a szűk hatókörű (i), mind pedig a tág hatókörű (ii) formalizálás alkalmas a feltételes normák megfogalmazására, és mindkettőre érvényes egy-egy olyan következtetési séma, amelyet (i) esetben faktuális, (ii) esetben pedig deontikus leválasztásnak nevezhetünk:

Faktuális leválasztás

$$\begin{array}{l} p \supset \mathbf{O}(q) \\ p \\ \hline \mathbf{O}(q) \end{array}$$

Deontikus leválasztás

$$\begin{array}{l} \mathbf{O}(p \supset q) \\ \mathbf{O}(p) \\ \hline \mathbf{O}(q) \end{array}$$

Ezeknek a leválasztási elveknek az alkalmazása azonban számos problémát vet fel, mivel a normatív érvelés a legtöbb esetben támadható (defeasible), ami azt jelenti, hogy a feltételes normák a konkrét szituációkban ütközhetnek egymással, ám ilyenkor többnyire létezik természetes módja annak, ahogy a normák konfliktusát feloldjuk, ehhez viszont az egyik normát az adott szituációban valamilyen módon felülbírálnak kell tekintenünk. A fenti következtetési sémák érvényességének köszönhetően azonban a normák konfliktusának logikai végiggondolása paradoxonokhoz, illetve intuíció-ellenes következményekhez vezet, vagyis a deontikus és a faktuális leválasztásokat tartalmazó logikák nem alkalmasak arra, hogy általuk rekonstruálni lehessen a hétköznapi (illetve jogi) normatív érvelés legfőbb jellegzetességeit. Vegyük például, a következő feltételes kötelességeket, illetve a következő helyzetet:

1. példa

- a. Ha vendégségben vagy, akkor ne egyél kézzel!
- b. Ha vendégségben vagy, és a vendéglátóid kézzel esznek, akkor (viszont te is) kézzel egyél!
- c. Vendégségben vagy, és a vendéglátóid kézzel esznek.

Ezek a mondatok a szűk hatókörű (i) felírást alapul véve a következő eredménnyel formalizálhatóak:

- a. $p \supset \mathbf{O}(\sim q)$
  - b. $(p \ \& \ r) \supset \mathbf{O}(q)$
  - c. $p \ \& \ r$
-
- $\mathbf{O}(q), \mathbf{O}(\sim q)$

Mivel $(p \ \& \ r) \rightarrow p$, ezért a faktuális leválasztásnak köszönhetően a fenti mondatokból egy olyan konklúzió adódik, amelyet a kötelességek konfliktusának nevezhetünk, és amely ellentmond a standard deontikus logika **NK** tézisének, vagyis paradoxonhoz vezet. Az **NK** tézis esetleges feladása azért nem segíthet, mert a fenti logikai konklúzióval a legfőbb probléma az, hogy intuícióellenes, hiszen a mindennapi normatív érvelés során az ilyen helyzeteket nem kezeljük a kötelességek konfliktusaként, mivel a második előírást úgy tekintjük, mint amely meghatározza azt a specifikus szituációt, amelyben az első előírás által megfogalmazott normát felül kell bírálnunk anélkül, hogy annak általános érvényességét kétségbe vonnánk. Vagyis ebben a helyzetben egyfelől pontosan tudni fogjuk, hogy kézzel kell ennünk (azaz a konklúzió: $\mathbf{O}(q)$), másfelől pedig azzal is tisztában leszünk, hogy ez egyáltalán nem sérti azt az udvariassági előírást, amely szerint normál esetben, vendégségben nem szabad kézzel ennünk.

Természetesen megtehetjük, hogy egy olyan monadikus deontikus rendszert alkalmazunk, amely nem engedi meg a faktuális leválasztást (lásd például Wright legkorábbi deontikus logikai rendszerét), vagy pedig a fenti feltételes normákat némiképpen átfogalmazva, azokat tág hatókörrel, vagyis az (ii)-hez hasonló módon írjuk fel. Ekkor ugyan nem kapjuk meg következtetésként a kötelességek konfliktusát, ám ennek mindenekelőtt az lesz az ára, hogy semmiféle következtetést nem tudunk levonni a fenti mondatokból, hiszen a deontikus leválasztás ebben az esetben nem tud érvényesülni, mert (c.) premissza nem kötelességeket fogalmaz meg, hanem egy faktuális szituációt ír le, vagyis így újfent nem tudjuk rekonstruálni az ilyenfajta deontikus helyzetekben alkalmazott mindennapi normatív

megfontolásokat. Ráadásul ugyanez lenne helyzet akkor is, ha történetesen „normális” helyzet állna fenn, vagyis ha a vendéglátók nem ennének kézzel, és egyszerűen csak az első előírásnak kellene érvényesülnie. Mindezekon felül pedig elég könnyen kimutatható, hogy hiába blokkoljuk a faktuális leválasztást, a deontikus leválasztás korlátlan érvényessége - ha ebben a szituációban nem is -, de számos más esetben teljesen hasonló problémákhoz vezet, mint amelyeket ebben a példában a faktuális leválasztás korlátlan érvényessége eredményezett. Vegyünk például egy olyan esetet, amikor egy nyomozás érdekében a törvényi előírások szerint a rendőrök kötelesek meglepetésszerű rajtaütést végrehajtani. Ekkor, a következő feltételes normákat figyelembe véve, újra az előírások konfliktusa adódik logikai konklúzióként egy olyan helyzetben, amikor ez életszerűen fel sem merül:

2. példa

- d. Kötelező az, hogy ha meglátogatod XY-t, akkor látogatásodról előre értesítsd.
- e. Kötelező az, hogy ha meglátogatod XY-t, és meglepetést akarsz neki okozni, akkor látogatásodról előre ne értesítsd.
- f. Kötelező az, hogy látogasd meg XY-t, és akarj neki meglepetést okozni.

Logikailag formalizálva:

- d. $O(p \supset q)$
  - e. $O((p \ \& \ r) \supset \sim q)$
  - f. $O(p \ \& \ r)$
-
- $O(q), O(\sim q)$

Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben (d.) udvariassági normát felülírja (e.), ami egy olyan praktikus előírás, amely arra a specifikus esetre vonatkozik, amikor valakit meglepetésszerűen szándékozunk meglátogatni. A mindennapi életben e két feltételes normát egyáltalán nem kezeljük úgy, mint amelyek deontikus konfliktusokat okoznak, és ez még

inkább így van a fenti példa-helyzetben, amikor rendőrök törvényes kötelessége az, hogy meglepetésszerűen hajtsanak végre egy rajtaütést. A propozicionális logikának az a tétele, hogy $(p \& r) \rightarrow p$ és a standard deontikus logikák extenzionalitási szabálya azonban ahhoz vezet, hogy az SDL-ben bizonyítható a következő következtetési séma:

- $O(p \& r) \rightarrow O(p)$.

Ennek következtében viszont (f.) premissza implikálja $O(p)$ -t, és így nem csak az (e.), de a (d.) előírást megfogalmazó mondatra is alkalmazható lesz a deontikus leválasztás, ami így a kötelességek konfliktusát eredményezi. Amint ez a példa is demonstrálja, annak, hogy a deontikus leválasztás korlátozások nélküli érvényessége ne vezessen számos helyzetben életszerűtlen konklúziókhoz, szükséges feltétele, hogy ne tekintsük érvényesnek a következő két következtetési sémát:

$$(iii.) \quad O(p_1 \& p_2 \& \dots \& p_n) \rightarrow O(p_i) \quad (i=1, 2, \dots, n; n \geq 2)$$

$$(iv.) \quad O(p_1) \& O(p_2) \& \dots \& O(p_n) \rightarrow O(p_i) \quad (i=1, 2, \dots, n; n \geq 2)$$

Ha ezeknek a bármelyikét elfogadjuk ugyanis, akkor a most elemzett példához hasonló helyzetek egy részében a deontikus leválasztás arra vagy azokra a feltételes normákra is érvényesülni fog, amely(ek) aktuálisan felülbírálásra kerülnek. A probléma azonban az, hogy e két összefüggés mindegyikét érvénytelennek tekinteni meglehetősen intuíció-ellenes és nehezen indokolható lépés, mert bár (iii.) következtetési séma ellen még lehet találni plauzibilis érveket, (iv.) ellen jóval kevésbé, hiszen ha különböző kötelességeink állnak fenn egyszerre, akkor ebből a józanész szerint az adódik, hogy ezek a kötelességek egyenként is betartandóak.

Még egy megoldással próbálkozhatunk az (1.) és a (2.) példával jelzett problémák elkerüléséhez, nevezetesen azzal, hogy logikailag vegyesen elemezzük a bennük

szereplő feltételes normákat, vagyis az egyik feltételes normát tág hatókörrel, míg a másikat szűk hatókörrel fogalmazzuk meg. Kétségkívül, ekkor mindkét esetben megkapjuk a várt eredményt, hiszen így – amennyiben „ügyesen” járunk el” – a második mondatra érvényes lesz valamelyik leválasztás, míg az elsőre nem. Ez a kezelési mód azonban ahhoz vezet, hogy ekkor arra az esetre vonatkozóan nem fogunk semmiféle konklúzióhoz jutni, amikor éppen az első mondat által megfogalmazott előírást kellene követnünk, hiszen ha szisztematikusan járunk el, akkor az első előírást nem formalizálhatjuk önkényesen különböző módokon pusztán attól függően, hogy milyen eredményt szeretnénk megkapni.

Ahogy tehát ezek a példák is demonstrálják, a deontikus illetve a faktuális leválasztások korlátozások nélküli alkalmazása - akár az egyiket használjuk e kettő közül, akár mindkettőt, vegyesen - lehetetlenné teszi azt, hogy valamilyen monadikus deontikus logika segítségével rekonstruálhassuk a támadható normatív érvelés legfőbb sajátosságait. Ez az eredmény nem meglepő persze, hiszen mindkét leválasztás logikailag megfeleltethető annak, ahogy a propozicionális logika kezeli a materiális kondicionálisokat, és azon belül is a *modus ponens* szabálynak. A materiális kondicionálisok hagyományos elmélete azonban maga is elégtelen arra, hogy bármiféle támadható érvelés logikai elemzésének az alapjául szolgáljon. Az a mondat például, hogy „ha autóval mész és erősebben nyomod a gázpedált, akkor gyorsabban fog menni az autó”, egy igaznak vagy állíthatónak tekinthető kondicionális kijelentés, amely egy teljesen kezdő autóvezető számára még releváns instrukcióként is szolgál. Ennek ellenére, ha ezt a mondatot materiális kondicionálisként kezeljük, akkor hasonló paradoxonokhoz és intuícióellenes következtetésekhez jutunk ahhoz, mint amelyeket eddig deontikus kontextusban elemeztünk. Például, ha ezt a kondicionálist kiegészítjük azzal a két kijelentéssel, hogy „autóval mész és erősebben nyomod a gázpedált”, illetve, hogy „az autóból éppen kifogyott a benzin”, akkor a *modus ponens* miatt le kellene vonnunk azt a következtetést, hogy „gyorsabban fog menni az autó”. Természetesen ez a következtetés

abszurd, hiszen az eredeti feltételes mondatot csak egy *ceteris paribus* megkötéssel együtt tartjuk igaznak vagy állíthatónak, ami azt eredményezi, hogy bizonyos specifikus helyzetekben (azaz bizonyos specifikus premisszák igazsága esetén) érvényteleníthetőeknek tekintjük mindazokat a következtetéseket, amelyekben premisszaként szerepel ez a kondicionális kijelentés. Ahhoz azonban, hogy ezt a fajta következtetés-használati módot logikailag rekonstruálni lehessen, az szükséges, hogy a feltételes állításoknak valamilyen, a materiális kondicionálisok hagyományos felfogásától eltérő értelmezését és formális elemzését adjuk meg. Ehhez hasonlóan, a feltételes normákat kifejező mondatokra is valamilyen, az eddig bemutatottaktól eltérő logikai analízist kell alkalmaznunk ahhoz, hogy a támadható normatív megfontolások logikailag kezelhetőekké váljanak. Mivel a támadhatóság kérdése az egyik kulcskérdés, amelynek a tisztázása nélkülözhetetlen annak megértéséhez, hogy milyen indokok szólnak az elkötelező és feljogosító következtetések megkülönböztetése mellett, ezért részben a következőkben, részben pedig a következő fejezetben nagy részletességgel taglalom majd a feltételes normák támadhatóságának a kérdését.

Az „ellentmondásból bármi következik” problémája. Egy teljesen más, bár az előzővel néhány ponton összefonódó problémakört jelöl ki az, hogy a standard deontikus logikákban bizonyíthatóak a következő formulák:

(v.) $\sim p \supset (p \supset \mathbf{O}(q))$ - ahol q bármilyen proposíciót kifejezhet.

(vi.) $\mathbf{O}(\sim p) \supset \mathbf{O}(p \supset q)$ - ahol q bármilyen proposíciót kifejezhet.

Ezek a formulák annak köszönhetik érvényességüket, hogy az SDL kompatibilitása a proposicionális logikával azt eredményezi, hogy ezek az összefüggések visszavezethetőek a következő formulára, ami a proposicionális logikában bizonyítható:

(vii.) $\sim p \supset (p \supset q)$ - ahol q bármilyen proposíciót kifejezhet

Sok szerző a materiális implikáció paradoxonjainak az egyikeként tartja számon (vii.) bizonyíthatóságát, ugyanakkor (vii.) csupán annak az elvnek egy megfogalmazása, amely szerint „ellentmondásból bármi következik”. Az a tény, hogy ez a logikai összefüggés (v.) és (vi.) formájában a standard deontikus logikákban is megjelenik, azon túl, hogy ez teljesen abszurd normatív megfontolásokhoz vezet, két olyan elfogadhatatlan következménnyel is bír, amelyek mindegyike a normasértés problémájával kapcsolatos.

Mint ahogy az előző fejezetben láttuk, a monadikus deontikus logikákban nem bizonyítható a következő összefüggés:

(viii.) $\mathbf{O}(p) \rightarrow p$ (nem érvényes)

Mivel (viii.) nem érvényes, nem alkalmazható rá a kontrapozíciós szabály, vagyis nem érvényes az a tézis sem, hogy: $\sim p \rightarrow \sim \mathbf{O}(p)$, azaz ha egy kötelezettség nem teljesül, akkor ebből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az adott kötelezettség nem is áll fenn. Ez viszont azt jelenti, hogy a monadikus deontikus logikák alkalmasak annak a triviális meglátásnak a kifejezésére, hogy a normák megsérthetőek anélkül, hogy közben érvényüket veszítenék. Attól ugyanis, hogy valaki például gyorsabban hajt a városban 50-nél, még nem veszíti el a hatályát az a rendelet, amely szerint tilos a városban 50 kilométer/óra sebességénél gyorsabban haladni. A normasértések ebből a szempontból tehát nem okoznak logikai problémát a monadikus deontikus logikák keretein belül.

Ugyanakkor a mindennapi életben illetve a jog-gyakorlatban számos olyan normával találkozunk, amelyek azt írják elő, hogy mi a teendő normasértések esetén. Például, ha azt a triviális udvariassági előírást, hogy „ha megbeszélsz valakivel egy találkozót, akkor menj el a

megbeszélte találkozóra” megszegem, vagy még pontosabban, ha készülök megszegni, akkor érvénybe lép egy másik feltételes kötelesség, nevezetesen az, hogy „ha nem mész el a megbeszélte találkozóra, akkor erről értesítsd a másikat”. Az ilyen típusú előírások nyilvánvalóan arra irányulnak, hogy csökkentsék a normák megsértéséből eredő negatív következményeket. Egy másik, nagyon elterjedten használt típusa a norma-sértések esetén érvényesülő kötelességeknek az úgynevezett szankcionáló normák; a büntető törvénykönyv például, ahogyan azt a neve is mutatja, lényegileg ilyen típusú törvények gyűjteménye. A deontikus logikai szakirodalomban *contrary to duty* (CTD) kötelességeknek nevezik mindazokat a feltételes kötelességeket, amelyek valamilyen más kötelezettség megsértése esetén érvényesülnek – a következőkben ezeket *kötelezettség-ellentétes* (KET) normáknak hívom.

A KET kötelességek legegyszerűbb esetei feltétlen normák megsértésére vonatkoznak; lásd például az alábbi mondatokat:

j. Ne káromkodj! $\mathbf{O}(\sim p)$

k. Ha káromkods, fizess 100 forintot! $p \supset \mathbf{O}(q)$ vagy $\mathbf{O}(p \supset q)$

Az első probléma, ami (vi.) bizonyíthatóságából adódik, az, hogy (vi.) elfogadása esetén (j.) mondatból logikailag következik (k.) mondat, hiszen:

(vi.) $\mathbf{O}(\sim p) \supset \mathbf{O}(p \supset q)$

j. $\mathbf{O}(\sim p)$

-----
k. $\mathbf{O}(p \supset q)$

Ez egyfelől azért elfogadhatatlan, mert a (k.) által kifejezett kötelezettség-ellentétes kötelességet (j.) előírástól logikailag teljesen független, önálló normaként kezeljük a mindennapi normatív megfontolások során. Másfelől (vi.) következtében minden olyan lehetséges KET kötelesség is betartandónak bizonyul, amely (j.) előírás megsértésére vonatkozik; például, e szerint követendőnek kellene tekintenünk azt a KET normát is, hogy

„kötelező az, hogy ha káromkods, akkor öljél meg valakit!”. Vagyis, (vi.) elfogadása egyfelől ahhoz vezet, hogy a KET kötelességek azoknak a kötelezettségeknek a logikai implikációiként jelennek meg, amelyeknek a megsértésére vonatkoznak, másfelől ahhoz, hogy lehetetlen lesz különbséget tenni az érvényes és az érvénytelen KET normák között. A feltételes normák megsértését érintő KET kötelességek esetében ehhez teljesen hasonló jellegű problémák lépnek fel nem csak (vi.), de (v.) következtében is. Mint később látni fogjuk, ezek a problémák képezték azt a legfőbb teoretikus indokot, ami miatt az első diádikus deontikus logikai rendszerek kidolgozásra kerültek.

Az előtag felerősítésének problémája. Az előtag felerősítésének törvénye a materiális kondicionálisok következő logikai tulajdonságát jelenti:

$$(ix.) \quad p \supset q \rightarrow (p \& r) \supset q$$

Ennek megfelelően, a standard deontikus logikákban érvényesek a következő következtetési sémák:

$$(x.) \quad p \supset \mathbf{O}(q) \rightarrow (p \& r) \supset \mathbf{O}(q)$$

$$(xi.) \quad \mathbf{O}(p \supset q) \rightarrow \mathbf{O}((p \& r) \supset q)$$

Ezeknek az összefüggéseknek az érvényessége, hasonlóan a deontikus és a faktuális leválasztás korlátlan érvényességéhez, alkalmatlanná teszi az SDL-t arra, hogy általa ellentmondás-mentesen és a mindennapi gyakorlattal összhangban lehessen elemezni a támadható normatív megfontolásokat. Ez könnyen belátható, ha újra megnézzük az első példát (most egy kicsit egyszerűbb magyarsággal megfogalmazva):

a. Vendégségben nem illik kézzel enni!	$p \supset \mathbf{O}(\sim q)$
b. Vendégségben, ha a vendéglátók kézzel esznek, illik kézzel enni!	$(p \ \& \ r) \supset \mathbf{O}(q)$
c. Vendégségben vagy, és a vendéglátók kézzel esznek.	$\frac{p \ \& \ r}{\mathbf{O}(q), \ \mathbf{O}(\sim q)}$

Mint láttuk, eredményként a kötelességek konfliktusa azért adódik, mert $(p \ \& \ r) \rightarrow p$, és így (a.)-ra is alkalmazható a faktuális leválasztás. Ugyanakkor a kötelességek konfliktusa eredményként (x.) bizonyíthatósága miatt is adódik, hiszen ezáltal (a.)-ból $(p \ \& \ r) \supset \mathbf{O}(\sim q)$ következik, amire aztán (c.) miatt szintén alkalmazható lesz a faktuális leválasztás. E példa jól rávilágít arra a tényre, hogy amennyiben az előtag felerősítésének törvénye deontikus kifejezésekre is bizonyítható, akkor ez azt eredményezi, hogy egy p_1 feltétel esetén betartandó norma alkalmazandónak fog mutatkozni minden olyan, még specifikusabb helyzetben is, amikor $(p_1 \ \& \ p_2 \ \& \dots \ \& \ p_n)$ feltételek állnak fenn. A feltételes normákat azonban a legtöbb esetben támadhatóaknak tekintjük, vagyis bizonyos specifikus helyzetekben felülbíráhatóaknak tartjuk azokat. Több szerző kiemeli (például Alchourrón, 1994; Van der Torre and Tan, 1997), hogy az előtag-felerősítés elfogadása illetve elutasítása döntő a tekintetben, hogy egy deontikus logika képes-e reprezentálni a támadható normatív érvelés legfőbb tulajdonságát, a non-monotonikusságot. A non-monotonikusság a normatív érvelésben azt jelenti, hogy megengedjük, hogy új ismeretek, illetve az azokat megfogalmazó új premisszák elvileg képesek legyenek érvényteleníteni egy már érvényes deontikus következtetést, és így képesek legyenek kétségessé tenni egy konklúzióként adódó normatív megállapítást. Ha azonban elfogadjuk az előtag-felerősítési szabály valamilyen formáját egy deontikus logika keretei között, akkor ez ahhoz vezet, hogy egy érvényes feltételes normát alkalmazhatónak kell tekintenünk minden olyan helyzetben, amikor a faktuális, illetve a deontikus feltételeknek egy véges és belátható halmaza fennáll. Vagyis ekkor logikailag úgy

kezeljük a feltételes normákat, mint amelyek mindegyikére megadható a feltételeknek egy olyan véges és belátható halmaza, amelyek ha fennállnak, és amelyeknek a fennállásáról amennyiben tudomásunk van, akkor új ismeretek már nem járulhatnak hozzá ahhoz, hogy ezeknek a normáknak az aktuális alkalmazhatóságát megkérdőjelezzük.

A Chisholm-paradoxon. Az eddig taglalt logikai problémákra (illetve még néhány egyéb, itt nem taglaltra) olyan paradoxonok hívták fel a figyelmet, amelyeket nem lehetett megoldani a standard deontikus logikák keretei között. A legnagyobb hatású és a legtöbbet elemzett ilyen paradoxon az úgynevezett Chisholm-paradoxon, amelyet Roderick Chisholm azért vetett fel egy 1963-as cikkében, hogy ezzel is igazolja azt, hogy a KET normák logikai vizsgálatára alkalmatlanok a hagyományos deontikus logikák. A Chisholm paradoxon megoldhatatlansága részben a leválasztás, részben pedig az „ellentmondásból bármi következik” problémájából ered. Mivel az összes paradoxon közül a Chisholm paradoxon világít rá a leginkább arra, hogy a feltételes normáknak miért nyújtja inadekvát megfogalmazását (i) és (ii), vagyis az, ha akár $p \supset \mathbf{O}(q)$, akár $\mathbf{O}(p \supset q)$ formájában elemezzük azokat, ezért a diádikus logikák bevezetésének megértéséhez nélkülözhetetlen e paradoxon rövid áttekintése.

Vegyük a következő mondatokat, amelyek egy viszonylag egyszerű normatív megfontolás gondolatmenetét fogalmazzák meg:

- m. Kötelező az, hogy XY elmenjen segíteni a szomszédjainak.
- n. Kötelező az, hogy ha XY elmegy segíteni a szomszédjainak, akkor jelezze nekik, hogy érkezik.
- o. Ha XY nem megy el segíteni a szomszédjainak, akkor köteles nem jelezni nekik, hogy érkezik.
- p. XY nem megy el segíteni a szomszédjainak.

Ezek a mondatok a természetes nyelven megfogalmazva konzisztensek, vagyis semmiféle ellentmondást nem implicálnak. Ennek ellenére, ha a következő kézenfekvő módon formalizáljuk őket a standard deontikus logika eszközeivel, akkor ellentmondáshoz vezetnek:

- m. $\mathbf{O}(p)$
- n. $\mathbf{O}(p \supset q)$
- o. $\sim p \supset \mathbf{O}(\sim q)$
- p. $\sim p$

A deontikus leválasztásnak köszönhetően (m.) és (n.) azt implicálja, hogy $\mathbf{O}(q)$, míg a faktuális leválasztásnak köszönhetően (o.) és (p.) azt implicálja, hogy $\mathbf{O}(\sim q)$, vagyis a kötelességek konfliktusa adódik eredményként, ami ellentmond a standard deontikus logika **NK** tézisének. Természetesen ez az ellentmondás feloldható azáltal, hogy (n.) és (o.) feltételes normákat másképpen formalizáljuk, ekkor viszont egy egészen más természetű probléma lép fel. Vegyük először azt az esetet, amikor nem csak (n.), de (o.) feltételes kötelességet is tág hatókörrel írjuk fel:

- m. $\mathbf{O}(p)$
- n. $\mathbf{O}(p \supset q)$
- o* . $\mathbf{O}(\sim p \supset \sim q)$ (m.) $\rightarrow$ (o.*)
- p. $\sim p$

Ekkor eredményként csak azt kapjuk meg, hogy $\mathbf{O}(q)$, hiszen (o*.) mondatra így nem érvényes a faktuális leválasztás. Az első, logikailag kisebb probléma ezzel a megoldással az, hogy ebben a helyzetben ez a konklúzió életszerűtlen, hiszen mivel XY nem megy el segíteni a szomszédjainak, ezért az lesz kötelező a számára, hogy ne csapja be a szomszédjait, és ezért ne mondja azt nekik, hogy érkezni fog, vagyis a mindennapi intuíciónk szerint a konklúzió: $\mathbf{O}(\sim q)$. Ami azonban végképp elfogadhatatlanná teszi ezt a megoldást, az az, hogy (vi.), vagyis $\mathbf{O}(\sim p) \supset \mathbf{O}(p \supset q)$ érvényessége miatt megszűnik ezeknek a mondatoknak a logikai

önállósága, hiszen (m.) mondat implikálni fogja (o.*) mondatot - ezeket a kijelentéseket azonban logikailag egymástól teljesen független kijelentéseknek tekintjük. Vagyis ekkor fellép a KET kötelességek már említett problémái közül az első, nevezetesen az, hogy ha az SDL segítségével próbáljuk rekonstruálni a normatív megfontolásokat, akkor a KET kötelességek azoknak a normáknak a logikai implikációiként jelennek meg, amelyeknek a megsértésére vonatkoznak. Chisholm nem véletlenül nevezte *kötelezettség-ellentétes* paradoxonnak ezt a deontikus szituációt, hiszen míg az első és talán legkézenfekvőbb formalizálás ellentmondáshoz vezet, addig minden egyéb alternatív formalizálás az SDL keretein belül azt eredményezi, hogy megszűnik az elemzett mondatok logikai függetlensége, ami (v.) és (vi.) érvényességére vezethető vissza, vagyis a KET kötelességek logikai kezelésének általános problémáját példázza. Vegyük például azt a még lehetséges megfogalmazási kísérletet, amikor nem csak (o.) mondatot, de (n.) mondatot is szűk hatókörrel írjuk fel:

- m. $\mathbf{O}(p)$
- n* . $p \supset \mathbf{O}(q)$ (p.) $\rightarrow$ (n.*)
- o. $\sim p \supset \mathbf{O}(\sim q)$
- p. $\sim p$

Ekkor (v.), azaz $\sim p \supset (p \supset \mathbf{O}(q))$ érvényessége következtében (p.) mondat implikálja (n.*) mondatot, vagyis újra sérül az a követelmény, hogy az (m-p.) mondatokat úgy kell formalizálni, hogy azok egyike se következzen a többiből. Ugyanez a probléma teszi elfogadhatatlanná azt, ha a következő, még egyetlen lehetséges módon, vegyesen formalizáljuk az adott deontikus szituációt:

- m. $\mathbf{O}(p)$
- n* . $p \supset \mathbf{O}(q)$ (p.) $\rightarrow$ (n.*)
- o* . $\mathbf{O}(\sim p \supset \sim q)$

p. $\sim p$

Ekkor, hasonlóan az előzőhöz, (v.) érvényessége miatt (p.) mondatból logikailag következik (n.*) mondat, vagyis ebben az esetben sem tudjuk megfelelő módon rekonstruálni az eredeti példát.

Összefoglalva tehát, minimálisan két követelménynek kell teljesülnie akkor, amikor megfelelőképpen kívánjuk formalizálni (m-p.) mondatokat; a konzisztencia követelményének és a logikai függetlenség követelményének. Amint azt a fenti példák mutatják, az SDL keretei között ez a két követelmény egyszerre teljesíthetetlen. Ahhoz, hogy a paradoxont megnyugtatóan fel lehessen oldani, olyan logikák kidolgozására van szükség, amelyek blokkolják a faktuális és a deontikus leválasztás együttes és korlátozások nélküli érvényességét. Másfelől a Chisholm-paradoxon arra is rámutat, hogy ahhoz, hogy a KET kötelességek logikailag kezelhetővé váljanak, olyan logikai rendszerek szükségesek, amelyekben nem érvényes (v.) és (vi.).

A Chisholm-paradoxon mindezekén túl rávilágít arra is, hogy a normatív megfontolások során mind a deontikus, mind pedig a faktuális leválasztás rendelkezik relevanciával, azaz, még ha korlátozott módon is, de használjuk mindkettőt. Egyfelől ugyanis, a paradoxon példa-szituációjában csak azért életszerűtlen az a következtetés, hogy XY-nak értesítenie kell a szomszédjait az érkezéséről [$O(q)$], mert XY nem teljesíti azt a kötelességet, hogy menjen át segíteni a szomszédoknak. Ugyanakkor, ha eltekintünk ettől a faktuális körülménytől, és pusztán azt a teoretikus kérdést tesszük fel, hogy adott normák érvényessége esetén milyen további normák érvényesek, akkor természetesen $O(q)$ következtetésnek adódnia kell annak a két kötelességnek a fennállásából, amit (m.), illetve (n.) fogalmaz meg. Vagyis, a deontikus leválasztást nem lehet teljesen felfüggeszteni, hiszen a mindennapi és a jogi normatív érvelés során sok esetben pontosan azt vizsgáljuk, hogy bizonyos normákból milyen további normák következnek, függetlenül az aktuálisan fennálló körülményektől. Ez

az indoka annak, hogy találunk olyan szerzőket, akik amellet érvelnek, hogy a Chisholm paradoxon csak abban az esetben tekinthető megoldottnak, ha egy olyan logikai formalizálást találunk rá, amely lehetővé teszi, hogy (m.) és (n.) mondatok implikálják azt a kijelentést, hogy „XY-nak értesítenie kell a szomszédjait az érkezéséről” (Fraasen, 1972; Lewis, 1973; Decew, 1981).

A faktuális leválasztás relevanciája pedig könnyen belátható, hiszen ahhoz, hogy a normákat alkalmazni tudjuk a különböző szituációkban, az szükséges, hogy a faktuális feltételeket figyelembe véve vonhassunk le olyan következtetéseket, amelyek megmutatják, hogy bizonyos normák mennyiben alkalmazhatóak az adott helyzetre. Vannak szerzők, akik emiatt úgy tartják, hogy a Chisholm paradoxon megoldásának szükséges feltétele, hogy teljesüljön az a kritérium, hogy a formalizálás segítségével ki lehessen mutatni, hogy (o.) és (p.) mondatok implikálják azt, hogy „XY-nak tilos értesítenie a szomszédjait az érkezéséről” (Aquist, 1967; Mott, 1973). Több szerző pedig a fenti két extra-követelmény mindegyikét elfogadja, vagyis úgy gondolja, hogy összességében minimum az alábbi négy kritériumnak kell teljesülni ahhoz, hogy megoldottnak tekinthessük a paradoxont (Loewer és Belzer, 1983; Jones és Pörn, 1985; Carmo és Jones, 1997):

- Az (m-p.) mondatoknak logikailag konzisztensnek kell lennie.
- Az (m-p.) mondatok mindegyikének logikailag függetlennek kell lennie a többi mondattól.
- Az (m) és (n.) mondatokból logikailag következnie kell annak, hogy „Kötelező az, hogy XY értesítse a szomszédjait az érkezéséről”.
- Az (o.) és (p.) mondatokból logikailag következnie kell annak, hogy „Kötelező az, hogy XY ne értesítse a szomszédjait az érkezéséről”.

Nyilvánvaló, hogy e követelmények együttes teljesítése speciális logikai eszközöket kíván meg. Egy típusú megoldás lehet, ha logikailag explicitté tesszük az aktuálisan

alkalmazandó normák temporális vonatkozásait, hiszen ekkor kezelhetjük úgy a Chisholm paradoxont, mint amelyben XY-nak mindaddig aktuálisan kötelessége értesítenie a szomszédjait az érkezéséről, amíg el nem dönti, hogy nem tartja be azt a kötelességét, hogy menjen és segítsen a szomszédoknak. Egy ilyen felfogást követve a deontikus és a faktuális leválasztást is érvényesíthetjük a Chisholm paradoxonra anélkül, hogy a kötelességek konfliktusát kapnánk eredményként, hiszen amennyiben 't' és 'u' időpontokat jelöl, illetve $t \neq u$, akkor $O_t(q)$ és $O_u(\sim q)$ két, különböző időpontokban érvényes aktuális kötelességet fejez ki. Ez az alapgondolata annak a megközelítésnek, amit (Loewer és Belzer, 1983; illetve Feldman, 1990) javasol. A legfőbb lehetséges ellenvetés egy ilyen megoldással szemben az, hogy számos olyan példa hozható fel, ahol az időbeliség figyelembevétele sem segít a paradoxon elkerülésében. Egy másik lehetséges megoldás, ha két különböző monadikus kötelesség-operátort vezetünk be, és az egyikkel az ideális esetekben fennálló feltétlen kötelességeket, a másikkal pedig a *szubideális* feltétlen kötelességeket jelöljük. Az ideális feltétlen kötelességek azok, amelyek ideális helyzetekben érvényesek, vagyis akkor, ha nem történik norma-sértés – ezek modális szemantikájukat tekintve megegyeznek az SDL-ben kifejezhető abszolút kötelességekkel, vagyis ezekre igaz, hogy minden deontikusan ideális világban betartják őket. Az aktuális kötelességek azonban lehetnek *szubideálisak*, hiszen az aktuális világunkban számos norma-sértés történik, és ilyenkor olyan KET normák érvényesülnek, amelyek természetesen az ideális világokban nem kerülnek betartásra, hiszen azokban a világokban nem létezik norma-sértés. Ezt a felfogást alkalmazva kezelhetjük úgy a Chisholm-paradoxont, mint amelyben a deontikus leválasztással egy ideális kötelességet, a faktuális leválasztással pedig egy szubideális aktuális kötelességet kapunk eredményként, amelyek így – még ha ellentétes tartalmúak is – nem fejeznek ki ellentmondást. Lényegileg ezt a megoldást nyújtják azok a logikai rendszerek, amelyeket (Jones és Pörn, 1985), illetve (Carmo és Jones, 1997) dolgozott ki.

3. A diádikus deontikus logikák legfőbb jellemzői

A feltételes normák feltételelessége. Az előző alfejezetben taglalt problémák, mint utaltam rá, szorosan összefüggnek azzal a móddal, ahogy a propozicionális logika kezeli a materiális kondicionálisokat. Nem véletlen, hogy a problémák egy része elvileg megoldható pusztán azáltal, hogy a kondicionális mondatoknak valamilyen alternatív logikai felfogását használjuk fel a feltételes normák elemzésekor. Az „ellentmondásból bármi következik” problémája, például, nem jelentkezik akkor, ha a szigorú implikációt alkalmazzuk a materiális implikáció helyett, hiszen a szigorú implikációra nem igaz, hogy:

- Ha nem- p , akkor, ha p , akkor q

Ha pedig a feltételes normákat a szubjunktív kondicionálisok (vagy más néven tényellenes mondatok) mintájára kezeljük, akkor nem csak az „ellentmondásból bármi következik”, de az előtag felerősítésének problémája is megoldhatóvá válik, hiszen – ahogyan azt Lewis kimutatta – a tényellenes mondatok esetében nem érvényes az előtag felerősítésének szabálya. A leválasztás problémáját azonban ez sem oldja meg, amint ezt világosan demonstrálja Peter Mott javaslata a Chisholm-paradoxon megfelelő analizisére (Mott, 1973). Mott dolgozta ki részleteiben az első olyan deontikus logikai rendszert, amely a tényellenes kijelentések lewisi logikáját használja fel a feltételes normák elemzésekor, és Mott szerint a Chisholm-paradoxon a következőképpen formalizálható:

$$\text{m. } \mathbf{O}(p)$$

$$\text{n}^{**} \quad p \square \rightarrow \mathbf{O}(q)$$

$$\text{o. } \sim p \supset \mathbf{O}(\sim q)$$

$$\text{p. } \sim p$$

A konzisztencia követelménye így teljesül, hiszen ekkor csak a faktuális leválasztás tud érvényesülni, vagyis a konklúzió (o.) és (p.) mondat alapján: $\mathbf{O}(\sim q)$. Ugyanakkor a logikai

függetlenség követelménye is teljesül, hiszen (p.) mondatból nem következik (n^{**}.) mondat, mert a szubjunktív kondicionálisokra nem érvényes, hogy:

- $\sim p \supset (p \Box \rightarrow q)$ (nem érvényes)

Egyetlen komoly logikai kifogást lehet emelni e formalizálás ellen, nevezetesen azt, hogy semmiféle jó érv nem hozható fel amellett, hogy az (n^{**}.) mondat helyett miért ne írjuk fel az általa kifejezett feltételes kötelességet a következő módon:

$$(n^{***}.) \quad \mathbf{O}(p \Box \rightarrow q)$$

Mott logikáját követve ez szintén egy formailag helyes és szemantikailag plauzibilis megfogalmazása az (n^{**}.) által kifejezett feltételes kötelességnek; erre viszont érvényes a deontikus leválasztás. Vagyis, ha így formalizálnánk a Chisholm paradoxont, akkor (m.) és (n^{***}.) mondat implikálná azt a konklúziót, hogy $\mathbf{O}(q)$. Márpedig ha nincs jó érv arra, hogy (n^{**}.) miért helyesebb, mint (n^{***}.), akkor csak egy önkényes, extralogikai választás miatt tudjuk elkerülni azt, hogy ne a kötelességek konfliktusa adódjék eredményként – ezért nem tekinthető Mott megoldása kielégítőnek (Decew, 1981; Tomberlin, 1981). Mivel a tényellenes kijelentésekre igaz, hogy

- $(p \Box \rightarrow q) \rightarrow (p \supset q)$

ezért természetesen rájuk is korlátlanul érvényes a *modus ponens*, vagyis a leválasztás problémáját pusztán azáltal nem lehet megoldani, hogy szubjunktív kondicionálisok formájában elemezzük a feltételes normákat.

Az elmúlt évtizedekben számos kísérlet történt a nem-normatív támadható érvelés logikai rekonstruálására a hagyományos felfogástól eltérő kondicionális logikák kidolgozásával, és ezért indokoltak azok a megközelítések, amelyek szerint a támadható normatív megfontolásokat is ezeknek a már alkalmazott elméleteknek a segítségével kellene elemezni. A támadható érvelés logikai analizésére az úgynevezett non-monotonikus logikák kínálnak megoldásokat, amely megoldásokra ráadásul meglehetősen nagy praktikus igény is

van a szoftver-fejlesztés és a mesterséges intelligencia kutatásának területén. A non-monotonikusság a lehető legegyszerűbben a következőképpen definiálható:

(Def.2/1): Egy $INF(P,K)$ következtetés P premissza-halmaz alapján K konklúzióra akkor és csak akkor non-monotonikus, ha $INF(P,K)$ érvényessége nem implikálja $INF(P \cup R, K)$ érvényességét akkor, ha $R \notin P$.

Más szavakkal, ellentétben a klasszikus deduktív logikával, ahol egy érvényes következtetést nem tehet érvénytelenné az, ha új premisszákkal bővítjük az adott következtetés eredeti premisszáit, egy non-monotonikus következtetés érvényét veszítheti, ha új premisszákat adunk hozzá. A non-monotonikus logikák bevonása tehát egy lehetséges perspektíváját nyújtja a támadható normatív érvelés elemzésének oly módon, hogy az megoldást kínáljon a leválasztás problémájára (lásd például: Horty, 1994; Asher és Bonevac, 1997; Bonevac, 1998). Azok a szerzők, akik ezt a megközelítést alkalmazzák, úgy tartják, hogy a feltételes normák problémája egyáltalán nem kötődik specifikusan a normatív érvelés jellemzőihez, hiszen kizárólag a feltételes normák *feltételessége* az, ami az összes nehézséget okozza. Néhány szerző egyenesen mintha egyfajta történeti esetlegességnek látná a diádikus deontikus logikák bevezetését, ami azzal lenne magyarázható, hogy a non-monotonikus logikáknak nem léteztek még kellően kidolgozott változatai abban az időben (1964), amikor von Wright válaszul az eddig elemzett problémákra javaslatot tett egy diádikus logika bevezetésére. Ahogy Bonevac fogalmaz egy konkrét és általam nem taglalt paradoxon (a Prior paradoxon) kapcsán: "ha az érvelésem helytálló, akkor von Wright túlreagál; a probléma nem a deontikus fogalmak monadikus [itt: 'unary'] reprezentációjával áll kapcsolatban, hanem a kondicionálisok tételezett elméletével" (Bonevac, 1998, pp. 51).

A diádikus deontikus logikák. Ugyanakkor a normasértések esetén érvényesülő normák, vagyis a KET kötelességek problémája, bármennyire is megoldhatónak látszik pusztán egy megfelelő kondicionális logika alkalmazásával, specifikusan deontikus probléma, ami felhívja a figyelmet az SDL alethikus modális (a továbbiakban szimplán: modális) szemantikájának a hiányosságaira. E szemantika értelmében, amint azt láttuk, egy $\mathbf{O}(p)$ formájú kijelentés igaz akkor és csak akkor, ha p igaz minden deontikusan tökéletes vagy ideális világban, vagyis minden olyan lehetséges világban, ahol az aktuális világunk minden normatív követelménye teljesül. Ebből következik, hogy a feltételes kötelességek megfogalmazására alkalmas $\mathbf{O}(p \supset q)$ formula igaz akkor és csak akkor, ha minden deontikusan ideális p világ egyben q világ is, vagyis ha minden olyan ideális lehetséges világban, amelyben p igaz, q is igaz. A KET kötelességek ugyanakkor maguk is feltételes normák, amelyek minden további megkötés nélkül felírhatóak az $\mathbf{O}(p \supset q)$ formulával - , ha azonban azokra is alkalmazzuk az említett szemantikát, akkor egy üres következtetéshez jutunk, hiszen a KET kötelességeket így felírva p egy normasértés tényét jelöli, és mivel az ideális világokban nem létezik normasértés, ezért természetesen nem létezik olyan lehetséges ideális világ sem, amelyben p igaz. Ha viszont p nem igaz egyetlen ideális világban sem, akkor üres következtetésként adódik minden lehetséges q -ra nézve az, hogy minden ideális világban, ahol p igaz, q is igaz; ez viszont alkalmatlanná teszi az SDL-t arra, hogy általa az érvényes és az érvénytelen KET normák közötti különbségtételt logikailag meg lehessen ragadni. A diádikus deontikus logikák viszont egy olyan alternatív szemantikáját nyújtják a normákat kifejező mondatoknak, amely azon túl, hogy lehetővé teszi az érvényes és érvénytelen KET kötelességek közti különbségtételt, újraértelmezi mind a feltétlen, mind pedig a feltételes kötelesség fogalmát, és újraértelmezi ezek logikai relációját is.

A normatív állítások újraértelmezésének az alapja a feltételes kötelességeknek egy olyan felfogása, amely az SDL számos teoremaát implikálja, miközben maga (természetesen)

logikailag nem vezethető le a feltételes kötelesség-állítások SDL-re alkalmazható értelmezéséből. Közelebbről, ha a diádikus logikák úgynevezett Hansson-Lewis szemantikáját vesszük alapul (Hansson, 1969; Lewis, 1974), akkor a következőt látjuk: abból az állításból, hogy

(xii.) Minden deontikusan ideális világban, ha p , akkor q ,

önmagában *nem* következik az a kijelentés, hogy:

(xiii.) Van olyan lehetséges u világ, amelyben $(p \ \& \ q)$ igaz, és amely tökéletesebb, mint bármely olyan világ, amelyben $(p \ \& \ \sim q)$ igaz.

E következtetés érvényességéhez ugyanis (xii.)-t ki kellene egészíteni azzal a premisszával, hogy létezik ideális p világ. Fordítva viszont fennáll az összefüggés, vagyis (xiii.)-ből minden további kiegészítés nélkül következik (xii.). Ez abból ered, hogy az ideális világok éppen attól ideálisak, hogy azok a legtökéletesebb világok, ezért ha létezne akár csak egyetlen olyan ideális világ is, amely $(p \ \& \ \sim q)$ világ, akkor (xiii.) nem lehetne igaz, mert akkor nem létezne olyan $(p \ \& \ q)$ világ, amely *tökéletesebb*, mint *bármely* $(p \ \& \ \sim q)$ világ. Vagyis (xiii.)-ből az következik, hogy minden deontikusan ideális világban: $\sim (p \ \& \ \sim q)$, ami viszont ekvivalens azzal, hogy minden deontikusan ideális világban: $p \supset q$. Ez azt jelenti, hogy az $\mathbf{O}(p \supset q)$ formában megfogalmazható feltételes normák SDL-kompatibilis értelmezését implikálja a (xiii) által kifejtett szemantika, amely utóbbi ugyanakkor már alkalmas a KET kötelességek logikai elemzésére is. Vegyük például azt a KET kötelességet, hogy „ha XY káromkodik, akkor fizessen száz forintot”. Ha ezt a feltételes normát érvényesnek tartom, akkor ez azt jelenti, hogy azok között a világok között, amelyekben XY káromkodik és fizet,

található legalább egy olyan u világ, amely tökéletesebb a számomra, mint bármely más olyan világ, amelyben XY káromkodik, de nem fizet. Melyik ez a világ? Nyilvánvalóan egy majdnem tökéletes világ, ahol minden számomra releváns norma teljesül, kivéve azt az egyet, hogy „XY-nak tilos káromkodnia!”. Noha egy ilyen majdnem tökéletes világ tökéletlenebb, mint az ideális világok, azokban viszont XY nem is káromkodik, vagyis azokat nem kell összehasonlítanom u világgal. Azok a nem ideális világok azonban, amelyekben XY káromkodik, de nem fizet, számomra mindenképpen tökéletlenebbek u világnál, hiszen azokban egy káromkodás ténye kapcsán nem kapok kompenzációként 100 forintot, és ráadásul még ki tudja hány, számomra jelentős normatív követelmény sem teljesül. Vagyis, bár u világ csupán majdnem tökéletes, még mindig tökéletesebb azoknál a világoknál, ahol XY fizetés nélkül káromkodik.

Amint ez a példa is mutatja, a feltételes normák (xiii.) által megfogalmazott szemantikája a lehetséges világok közti deontikus rangsoroláson alapszik - a legtöbb diádikus logika, még ha sok szempontból a Hansson-Lewisitől nagyon eltérő szemantikával is dolgozik, szintén alkalmazza az etikai vagy érték-rendszerekhez köthető rangsorolásnak valamilyen modális felfogását (lásd például: van Fraasen, 1972; Jackson, 1985; Feldman, 1990; Prakken and Sergot, 1997). Ez a megközelítés viszont új elem az SDL-re alkalmazható szemantikákhoz képest, hiszen azokban csak az *ideális* vagy *tökéletes* világok fogalma jelenik meg, aminek az értelmezése viszont nem előfeltételezi az utalást olyan relációkra a lehetséges világok között, amelyeket a *jobb*, illetve a *tökéletesebb* fogalmaival fejezhetünk ki. Azon túl, hogy az így nyert új szemantikák alkalmassá teszik a diádikus logikákat a KET kötelességek elemzésére, a non-monotonikus normatív megfontolások logikai rekonstrukcióját is lehetővé teszik annyiból, hogy az ilyen szemantikák kompatibilisek olyan formális rendszerekkel, amelyekben nem érvényes az előtag felerősítésének törvénye. Noha nem minden diádikus logika alkalmazza az eddig taglalt megközelítést, a diádikus logikák többségének

szemantikája mégis rávilágít arra, hogy a feltételes normák problémája olyan filozófia-logikai előfeltételekhez is kötődik, amelyek specifikusan deontikus jellegűek. Más szóval, a feltétlen normák segítségével, bármilyen kondicionális logikával is kombináljuk azokat, azért nem érthetőek meg kielégítően a feltételes normák, illetve azokon belül a KET kötelességek, mert ez utóbbiaknak a megjelenése a normatív megfontolásokban előfeltételez egy olyan preferencia szemléletet, amelyet a feltétlen normák megértése és alkalmazása nem követel meg (e preferencia szemlélet egy alaposabb elemzése a következő alfejezetben található meg).

A szemantikai sokféleséggel ellentétben, amennyiben a formai apparátust vizsgáljuk, akkor találunk két olyan sajátosságot, amely minden diádikus logikára jellemző. Egyfelől az ilyen logikák úgynevezett diádikus deontikus operátorokkal dolgoznak, ami azt jelenti, hogy a kifejezéseknek két különálló komplexuma szerepel a deontikus operátorok hatókörében. Amennyiben a többnyire használt jelölést követjük, és a proposicionális változókat nagybetűvel jelöljük, akkor a kötelesség, illetve az engedélyezettség operátorra vonatkozóan ez a következőképpen néz ki:

$O(A / B)$ - azt a kijelentést reprezentálja, hogy A kötelező adva, hogy B

$P(A / B)$ - azt a kijelentést reprezentálja, hogy A engedélyezett adva, hogy B

Kérdés persze, hogy pontosan milyen relációt fejeznek ki a diádikus operátorok B feltétel fennállása és a feltételes normák által adott előírások, vagyis a feltételes normák deontikus tartalmi között. A válasz természetesen függ attól, hogy milyen deontikus logikát alkalmazunk, de általában erre azt a választ szokták adni, hogy B *hozzájáruló (contributory) feltétele* a feltételes normák által adott előírások érvényességének. Ez a hozzájárulási reláció azt jelenti, hogy nem szükséges, de többnyire nem is elégséges feltétele B fennállása annak, hogy egy feltételes norma alapján egy feltétlen előírás érvényessége megállapítható legyen.

Más szavakkal: B fennállása esetén mindig meg kell fontolni, hogy érvényesíthető-e az adott feltételes norma az adott szituációra, avagy sem, de ez nem egyenértékű azzal, mintha B fennállása garantálná a megfelelő feltételes norma érvényesíthetőségét. A deontikus leválasztású logikák (lásd később) ugyanezt a hozzájárulási relációt tételezik a között, hogy B kötelező, és az adott feltételes norma érvényesíthetősége között. A továbbiakban az „adva, hogy B ” kifejezés helyett, mivel ez magyarul sokszor nehezen alkalmazható, olykor a „ B megléte esetén” kifejezést fogom használni.

Másfelől minden diádikus logikára igaz, hogy a feltétlen normákat a feltételes normák egy specifikus eseteként kezeli, vagyis hogy a monadikus kifejezéseket definiálhatónak tartja diádikus kifejezések által. Ennek a legtöbb deontikus logikában a következő definíció szolgál az alapjául:

$$(xiv.) \quad \mathbf{O}(A) =_{df} \mathbf{O}(A / T) \quad - \text{ ahol 'T' tautológiát jelöl}$$

Vagyis, az abszolút köteleességek tulajdonképpen olyan feltételes köteleességek, amelyek azokban az esetben érvényesek, amikor a propozicionális logika valamely tautológiája is igaz, ami nyilván azt jelenti, hogy érvényességük nem köthető specifikus feltételekhez. A fentebb taglalt, Hansson-Lewis szemantika szerint pedig ez azt jelenti, hogy ha $\mathbf{O}(A)$ igaz, akkor található olyan logikailag lehetséges u világ, amely egyfelől A világ, és amely másfelől deontikusan tökéletesebb, mint bármely logikailag lehetséges $\sim A$ világ. Ebből viszont az következik, hogy A fennáll az ideális világok mindegyikében, hiszen ha lenne $\sim A$ világ a legtökéletesebb világok között, akkor ennél a $\sim A$ világnál nem lehetne tökéletesebb egy A világ, azaz $\mathbf{O}(A)$ nem lehetne igaz. Vagyis az SDL feltétlen köteleességekre vonatkozó szemantikája következik a feltétlen köteleességek Hansson-Lewis értelmezéséből.

Mint említettem, a diádikus logikák ugyanakkor a normák feltételeességének egy új felfogását implikálják az SDL-hez képest, és ezért sem az „ellentmondásból bármi következik”, sem pedig az előtag felerősítésének problémája nem jelentkezik bennük. Ugyanakkor a leválasztás problémájára a legkorábban kidolgozott diádikus rendszerek azt a megoldást alkalmazták, hogy az egyik leválasztást blokkolták, míg a másikat korlátlanul érvényesülni hagyták. Ez az indoka annak, hogy (Greenspan, 1975)-t követve két csoportra oszthatjuk a hagyományosnak tartható diádikus logikákat aszerint, hogy a faktuális vagy a deontikus leválasztási elvet engedik-e érvényre jutni. A diádikus logikákban a következőképpen néz ki az a két formula, ami e két leválasztási elvet fejezi ki:

(xv.) $B \& \mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{O}(A)$: **Faktuális leválasztás**

(xvi.) $\mathbf{O}(B) \& \mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{O}(A)$: **Deontikus leválasztás**

Természetesen a korábban taglaltak alapján világos, hogy az a jellemzője egy diádikus logikának, hogy az egyik leválasztást blokkolja, míg a másikat korlátlanul érvényesíti, önmagában nem tudja a leválasztás problémáját teljességgel megoldani.

A lewisi rendszer. Mivel ha Brandom legalapvetőbb téziseit elfogadva elemezzük a következtetés-használat normáit, akkor ehhez elegendő lesz valamilyen deontikus leválasztást megengedő diádikus logika alkalmazása, ezért a következőkben valamelyest részletesebben egy ilyen rendszert szeretnék bemutatni, nevezetesen Lewis 1974-ben kidolgozott diádikus logikáját. Az, hogy a lewisi rendszer deontikus leválasztású, egyet jelent tehát azzal, hogy benne (xv.) érvénytelen, míg (xvi.) érvényes formula. A lewisi logika egy további lényeges eleme, hogy a feltételes jogosultságot és a feltételes kötelezettséget kölcsönösen definiálható fogalmakként kezeli, azaz érvényes benne a következő két formula:

$$(xviii.) \quad \mathbf{O}(A / B) \equiv \sim \mathbf{P}(\sim A / B)$$

$$(xix.) \quad \mathbf{P}(A / B) \equiv \sim \mathbf{O}(\sim A / B)$$

Ezek közül (xix.) a **TDS** feltétlen jogosultságra vonatkozó definíciójának a diádikus megfelelője. Mindemellett az a tétel, ami a **TKS** egyik alappillére, nevezetesen, hogy ha valami kötelező, akkor az engedélyezett is, a feltételes normákra is alkalmazható a lewisi logika szerint, ami a következő formulával fejezhető ki:

$$(xx.) \quad \mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{P}(A / B)$$

Ugyanakkor (xix.) és (xx.)-ből következik egy olyan tétel, amely egyfelől tehát tétel a lewisi logikában, és amely másfelől az SDL **NK** tézisének a diádikus megfelelője:

$$(xxi.) \quad \mathbf{O}(A / B) \supset \sim \mathbf{O}(\sim A / B)$$

E formula érvényessége következtében logikailag nem lehetséges a kötelelességek konfliktusa a lewisi rendszerben, ami egyébként igaz a diádikus logikák nagy többségére is. A lewisi logika axiómái és teoreói között találunk még néhány olyat, ami megfeleltethető az SDL bizonyos érvényes formuláinak – a következő összefüggés például az SDL kötelelenség-disztribúciós és kötelelenség-aggregációs tézisének a diádikus formája:

$$(xxii.) \quad \mathbf{O}(A \& B / C) \equiv \mathbf{O}(A / C) \& \mathbf{O}(B / C)$$

A levezetési szabályok között pedig megtalálható az extenzionalitási szabály egy szigorúbb megfogalmazásának a diádikus megfelelője:

(xxiii.) Ha $A \equiv B$ tioréma, akkor szintén tioréma $\mathbf{O}(A / C) \equiv \mathbf{O}(B / C)$

Vagyis, (xxiii.) szerint, minden olyan feltételes kötelesség logikailag ekvivalens egymással, amely ugyanazon feltétel meglétének esetére logikailag ekvivalens előírásokat fogalmaz meg –, ebből viszont következik, hogy ha C megléte esetén A kötelező, akkor C megléte esetén kötelező minden, ami logikailag ekvivalens A -val.

Mint említettem, a lewisi logikában - hasonlóan a diádikus logikák többségéhez - nem merül fel sem a kötelezettség-ellentétes kötelességek, sem pedig az előtag felerősítésének problémája, ami formálisan annak köszönhető, hogy a következő két formula nem érvényes a lewisi rendszerben:

(xxiv.) $\mathbf{O}(\sim B) \supset \mathbf{O}(A / B)$: nem érvényes

(xxv.) $\mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{O}(A / B \& C)$: nem érvényes

Ugyanakkor, akár az eddig ismertett szemantikát vizsgáljuk, akár magát a formális rendszert, elég világosan kiderül, hogy a támadható normatív érvelés kielégítő rekonstrukciójára nem alkalmas a lewisi logika. A legfőbb kritikaként azt szokták megfogalmazni, hogy semmiképpen sem tekinthető teljesnek egy ilyenfajta diádikus megközelítés, hiszen egy ilyen rendszer keretei között kizárólag az úgynevezett *prima facie* kötelességek elemezhetők, az aktuális kötelességek azonban nem (lásd ehhez, Loewer és Belzer, 1983). A *prima facie* és az aktuális kötelességek megkülönböztetése W.D. Ross megfontolásaira vezethető vissza (Ross, 1930), aki felhívta a figyelmet arra, hogy bármilyen konzisztens etikát vagy szabályrendszert fogadjunk is el, a hétköznapi szituációk során előfordulhat, hogy az általunk követett normák ütközésbe kerülnek. Ez azt jelenti, hogy

elvileg nem kizárt, hogy találkozunk olyan helyzetekkel, amikor képtelenség lesz teljesíteni bizonyos kötelességeinket anélkül, hogy más kötelességeket meg ne sértenénk. Ross szerint, noha ilyenkor elkerülhetetlen, hogy valamilyen preferencia szemlélet alapján az egyik normát előtérbe helyezzük, és a másikat megsértsük, ennek ellenére a norma-sértés ténye egyfajta „erkölcsi nyomot” fog hagyni a tettünkön, ami egyszerűen abból ered, hogy még ha etikailag indokolhatóan is sértettünk meg egy előírást, az attól még nem vált érvénytelenné. Ebből következik, hogy Ross szerint különbséget kell tennünk két féle kötelesség között; az egyik típusú az, amit érvényesnek fogadunk el valamilyen érték vagy szabályrendszer alapján, a másik pedig az, amit aktuálisan követnünk kell akkor, amikor az adott érték vagy szabályrendszert alkalmazzuk. Az első fajta előírások a *prima facie* kötelességek, amelyek bár mindig érvényesek, mégsem feltétlenül azonosak az utóbbiakkal, hiszen amikor fellép a normák konfliktusa, akkor képtelenség lesz aktuális kötelességként teljesíteni a *prima facie* kötelességek mindegyikét. Példaként vegyük azt, hogy követendőnek tartom azt a két feltételes kötelességet, hogy (A) „ha megbeszélsz valakivel egy találkozót, akkor ne késs el”, illetve (B) „ha egy balesetet látsz, akkor segíts a bajba jutottakon”. Képzeljük el, hogy ezek után egyszer, amikor autóval sietek egy megbeszélte találkozóra, útközben látok egy súlyos balesetet. Ebben a helyzetben, ha legalábbis nagyon ki van számolva, hogy éppen hogy csak oda tudok érni a találkozóra, akkor kénytelen leszek szembenézni egy erkölcsi dilemmával: vagy megállok segíteni, és akkor elkésem, azaz megsértem (A) normát, vagy továbbhajtok, hogy pontos legyek, és ez által megsértem (B) normát. Egy *prima facie* kötelesség tehát bizonyos szituációkban támadható más *prima facie* kötelességek által, míg az aktuális kötelességek, amelyek alapján cselekszem egy adott helyzetben, nem támadhatóak, hiszen azok mindig a konkrét szituációkhoz köthető normatív megfontolások végső eredményei (feltéve persze, hogy a normatív megfontolásokat úgy tekintjük, mint amelyek minden releváns tényezőt figyelembe vettek). A lewisi és még számos egyéb diádikus logika azonban

az aktuális kötelességek megfogalmazására alkalmatlan, ami lényegileg egyet jelent azzal, hogy az alábbi formulák nem eredményeznek bennük inkonzisztenciát:

$$(xxvi.) \quad \mathbf{O}(A), \mathbf{O}(\sim A / B), B$$

Vagyis, a feltétlen kötelességek nem foghatóak fel aktuális kötelességként a lewisi rendszerben, hiszen bármely feltétlen kötelességre nézve logikailag lehetséges, hogy aktuálisan olyan helyzet álljon fenn (B), amelynek a megléte esetén az adott kötelességgel éppen ellentétes tartalmú kötelezettség van érvényben. Más szóval, egy ilyen logikában nem pusztán a feltételes, de a feltétlen kötelességek is támadhatóak. Ez a Hansson-Lewisi szemantikából azért következik, mert bár $\mathbf{O}(A)$ jelentése azt implikálja, hogy minden ideális világ A világ, ettől még érvényesek lehetnek olyan KET normák, amelyek szerint azok közül a nem ideális világok közül, ahol B normasértés fennáll, $\sim A$ világok a legtökéletesebbek.

Kétségkívül, a lewisi, illetve az ehhez hasonló logikák kizárólag a *prima facie* normatív érvelés rekonstruálására alkalmasak. Az ilyen logikák védelmére viszont fel lehet hozni, hogy ezek kidolgozásának a legfőbb célja az volt, hogy a KET normák konzisztens és életszerű logikai elemzését lehetővé tegyék. Márpedig a mindennapi életben, illetve a joggyakorlatban egyáltalán nem ritka eset, hogy olyan KET előírások legyenek érvényben, amelyek bizonyos feltétlen normákkal ellentétes tartalmúak. Gondoljunk csak bele; a büntető törvénykönyv szerint tilos bárkit akarata ellenére mozgásszabadságában korlátozni [$\mathbf{O}(\sim A)$], ám szintén a büntető törvénykönyv írja elő, hogy bizonyos súlyosabb bűncselekmények elkövetése esetén az elkövetőt börtönbe kell zárni, vagyis kötelező a mozgásszabadságában korlátozni [$\mathbf{O}(A / B)$], és hát ténylegesen fenn is állnak olyan helyzetek (B), amikor ezek az utóbbi „KET-törvények” az alkalmazandóak. Jóval nagyobb probléma ugyanakkor, ahogyan arra néhány szerző felhívja a figyelmet (lásd például: Prakken és

Sergot, 1997), hogy a faktuális leválasztás teljes blokkolása miatt a lewisi rendszer a *prima facie* normatív megfontolások teljes körű elemzésére sem alkalmas. A faktuális leválasztás blokkolása következtében ugyanis nem csak aktuális, de *prima facie* feltétlen kötelességek sem származtathatóak a feltételes normákból a faktuális feltételek figyelembe vételével. Vagyis az igazi probléma nem az, hogy kizárólag támadható feltétlen normák megfogalmazására alkalmas a lewisi logika, hanem az, hogy ezek a támadható feltétlen normák valamilyen módon nem származtathatóak a szintén támadható feltételes normákból pusztán azért, hogy bizonyos faktuális feltételek meglétét állapítjuk meg. Ez az utóbbi kritika az előzőnél annyiból súlyosabb, hogy ez nem védhető ki az arra való hivatkozás által, hogy a lewisi logika, sok más, kizárólag deontikus leválasztást megengedő rendszerhez hasonlóan, elsőrendűen a KET kötelességek megfelelő elemzését kívánja megadni. A faktuális leválasztás blokkolása ugyanis éppen a KET kötelességeket megfogalmazó formulák esetén jár azzal, hogy mindenfajta leválasztás lehetősége megszűnik azokra nézve. Ez abból adódik, hogy minden $O(A / B)$ kötelezettség-ellentétes kötelesség esetében igaz, hogy B feltétel egy norma-sértést fogalmaz meg, ami miatt hiába érvényes korlátlanul egy logikában a deontikus leválasztás, amennyiben a kötelességek konfliktusa nem megengedett, logikailag kizárt, hogy $O(B)$ elfogadott legyen. Ha ugyanis B egy norma-sértés esetét jelöli, akkor $O(\sim B)$ -nek igaznak kell lennie (ez teszi B -t normasértést jelölővé). Ha azonban a kötelességek konfliktusa nem megengedett, akkor $O(B)$ és $O(\sim B)$ egyszerre nem lehet igaz, vagyis $O(B)$ nem lehet elfogadott, és ezért logikailag lehetetlen, hogy $O(A / B)$ -re alkalmazható legyen a deontikus leválasztás.

Az eddig bemutatott kritikák pusztán a lewisi rendszer korlátaira mutatnak rá, vagyis az általuk feltárt problémák nem vezetnek logikai ellentmondáshoz a normatív megfontolások rekonstrukciói során. Ahogy van Fraassen fogalmaz, az ilyen típusú diádikus logikák a *teoretikus* normatív megfontolások logikai modellezésére alkalmasak, nem pedig a *praktikus*

normatív megfontolásokéra (van Fraasen, 1972). A teoretikus normatív érvelés azt képes kimutatni, hogy adott normák érvényessége esetén milyen további normákat kell érvényesnek tekintenünk, nem pedig azt, ami a praktikus normatív érvelés feladata, hogy adott normák érvényessége esetén, adott szituációkban mit kell vagy engedélyezett cselekednünk. Ha megnézzük, hogy a Chisholm-paradoxonra miként kínál megoldást a lewisi rendszer, akkor azonnal világossá válik, hogy pontosan mit is érthetünk azon, hogy a lewisi logika a teoretikus normatív megfontolások rekonstrukciójára alkalmas. A Chisholm-paradoxon mondatai a lewisi logika szerint a következőképpen formalizálhatóak:

- m. XY köteles meglátogatni a szomszédjait. $\mathbf{O}(B)$,
- n. Ha XY meglátogatja a szomszédjait, értesítenie kell őket. $\mathbf{O}(A / B)$
- o. Ha XY nem látogatja meg a szomszédjait, tilos értesítenie őket. $\mathbf{O}(\sim A / \sim B)$
- p. XY nem látogatja meg a szomszédjait. $\sim B$

Mivel, mint láttuk, (xxiii.) nem érvényes a lewisi rendszerben, ezért (o.) mondat logikailag független (m.) mondattól, ami miatt teljesül a logikai függetlenség kritériuma. Mivel a faktuális leválasztás blokkolt, ezért (o.) és (p.) mondatokból nem következik semmi, így bár a deontikus leválasztás korlátlan érvényessége miatt (m.) és (n.) mondatok azt implikálják, hogy $\mathbf{O}(A)$, ez nem vezet a kötelességek konfliktusához, vagyis teljesül a konzisztencia-kritérium is. Egyetlen látszólag furcsa következménye van annak, ha így kezeljük a Chisholm-paradoxon által megfogalmazott normatív megfontolásokat, nevezetesen az, hogy a konklúzió [$\mathbf{O}(A)$] szerint XY-nak értesítenie kell a szomszédjait a látogatásáról, holott ez ellentmond annak, amit a józanész diktál, vagyis hogy ebben a helyzetben XY-nak éppen hogy tilos értesítenie a szomszédjait. Ám amit a józanész diktál konklúzióként, az egy praktikus normatív megfontolás eredménye, a lewisi logika viszont e tekintetben semleges, vagyis semmilyen konklúziót nem implikál, hanem e helyett azt mutatja meg, hogy az (m-o.) mondatok által jelölt normák érvényessége esetén milyen további normák érvényesek,

függetlenül a faktuális körülményektől. Pontosan ez a sajátosság jelenti azt a fraasen-i értelemben, hogy a lewisi rendszer nem a praktikus, hanem a teoretikus normatív megfontolások rekonstrukciójára alkalmas.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a deontikus leválasztás korlátlan érvényessége miatt számos esetben a teoretikus normatív érvelés intuíció-ellenes módon ellentmondásosnak mutatkozik akkor, ha azt a lewisi logikát követve rekonstruáljuk. Ennek belátáshoz érdemes felidézni a II/2 alfejezet 2. példáját, amelyben rendőrök kötelessége az, hogy meglepetésszerűen hajtsanak végre rajtaütést XY-on. Ez a deontikus szituáció diádikus megfogalmazásban a következőképpen néz ki:

d. Ha meglátogatod XY-t, előre értesítsd!	$\mathbf{O}(A / B)$
e. Ha meglepetésszerűen látogatod meg XY-t, előre ne értesítsd!	$\mathbf{O}(\sim A / B \& C)$
f. Kötelező, hogy meglepetésszerűen látogasd meg XY-t!	$\mathbf{O}(B \& C)$
	$\mathbf{O}(\sim A), \mathbf{O}(A)$

A deontikus leválasztás korlátlan érvényessége miatt egyértelmű, hogy (e.) és (f.) azt implikálják, hogy $\mathbf{O}(\sim A)$. Ugyanakkor a kötelesség-disztribúciós tézis érvényes a lewisi logikában, amit (xxii.) szavatol, és ami miatt (f.) premisszából az következik, hogy $\mathbf{O}(B) \& \mathbf{O}(C)$. A lewisi rendszerben azonban a következő formula is tétel:

- $\mathbf{O}(A_1 / T) \& \mathbf{O}(A_2 / T) \& \dots \& \mathbf{O}(A_n / T) \rightarrow \mathbf{O}(A_i / T) \quad (i=1, 2, \dots, n; n \geq 2)$.

Ez azt jelenti, hogy:

- $\mathbf{O}(B) \& \mathbf{O}(C) \rightarrow \mathbf{O}(B)$

Vagyis, (f.) premissza azt implikálja, hogy $\mathbf{O}(B)$, ami miatt viszont a deontikus leválasztás alkalmazható lesz (d.) premisszára is, azaz konklúzióként $\mathbf{O}(A)$ is adódik. Mindez pedig azt eredményezi, hogy a (d-f.) mondatok által jelölt normatív megfontolás a kötelességek konfliktusát vonja maga után, ami viszont ellentmond (xxi.)-nek, vagyis ellentmondást jelent a lewisi rendszer keretei között. Amint ez a példa mutatja, még ha el is fogadjuk, hogy a

lewisi logika a teoretikus normatív megfontolások logikája, a deontikus leválasztás korlátlan érvényessége miatt akkor sem tudjuk elkerülni, hogy a lewisi logikát követve a teoretikus normatív megfontolások ne eredményezzék a kötelességek konfliktusát számos olyan esetben, amikor ez életszerűen, a józanész szerint fel sem merül.

4. A normák támadhatóságának alaptípusai

Összefoglalandó az eddig elmondottakat, érdemes pontosan megkülönböztetni, hogy a normatív érvelés során a normák támadhatóságának milyen különböző típusaival találkozhatunk. Ehhez azonban először szükséges valamelyest tisztázni, hogy milyen értelemben beszélhetünk a feltételes normák érvényességéről - a mindennapi beszédben ugyanis két féle értelemben használjuk az „érvényesség” kifejezést. Egyfelől akkor nevezünk érvényesnek egy normát, ha azt valamilyen indokból elfogadottnak tekintjük (például akkor, ha az adott norma része egy elfogadott érték- vagy szabályrendszernek). Másrészt viszont egy elfogadott normát olykor követendőnek tartunk, máskor meg nem, és ilyen értelemben is beszélünk a normák érvényességéről. Például, az a szabály, hogy a focijátékosok nem érhetnek hozzá kézzel a labdához, egy elfogadott előírás, amely másfelől nem érvényes akkor, amikor bedobásra kerül sor. A nem támadható feltétlen normák esetében e két féle értelemben vett érvényesség egybeesik, hiszen az ilyen normák mindaddig, amíg elfogadottak, egyben érvényesítendőek is. A feltételes normák esetében azonban, még ha azok nem is támadhatóak, más a helyzet, hiszen azokat nem kell feltétlenül betartanunk; például, az az etikett-szabály, hogy „vendégségben kötelező kézzel enni”, csak akkor betartható (és így betartandó), ha vendégségben vagyunk. Ha azonban a feltételes normák támadhatóak, akkor az ilyen értelemben vett érvényességük még komplexebb módon függ különböző tényezőktől, ezért a fogalmi egyértelműséghez világosan el kell különíteni az érvényesség e két típusát. Ezért a következőkben az első típusú érvényességet *jóváhagyottságnak* (vagy *elfogadottságnak*), a második típusút pedig szimplán *érvényességnek* nevezem. Egy feltételes norma tehát akkor érvényes, ha betartandó, vagyis, ha az a *feltétlen* norma, amely az adott feltételes norma *deontikus tartalmát* jelöli ki, valamilyen módon származtatható az adott feltételes normából;

ez logikai szimbólumokkal kifejezve - feltételes kötelességekre vonatkozóan - a következőt jelenti:

- $O(A / B) \rightarrow O(A)$

Minden diádikus logika nagy kérdése, amit az adott logika eszközeivel meg kell válaszolni, hogy egy jóváhagyott feltételes norma érvényességének melyek a feltételei. A korlátlan faktuális leválasztást alkalmazó rendszerek esetében, például, egy jóváhagyott feltételes kötelesség érvényességének elégséges feltétele az, ha az adott feltételes kötelesség által hivatkozott feltételek fennállnak. A korlátlan deontikus leválasztást alkalmazó rendszerekben pedig egy megfelelő feltétlen kötelesség érvényessége az elégséges feltétele annak, hogy egy jóváhagyott feltételes kötelesség maga is érvényes legyen. A feltételes normák támadhatóságának számos esetében azonban ezeknél a megközelítésnél komplexebb módon kell meghatározni azt, hogy mikor tekinthető érvényesnek egy feltételes norma. Mint látni fogjuk, lesz olyan típusa is a támadhatóságnak, amikor az érvényességnek egy, a feni meghatározástól eltérő típusát is meg kell majd különböztetnünk.

A szakirodalombanⁱⁱⁱ a nem-normatív támadható érvelés legfőbb típusait alapul véve, mindenekelőtt a *faktuális* és a *felülbíráható* (override) támadható normatív megfontolások között tesznek különbséget. Faktuális támadhatóságról akkor beszélünk, amikor egy egyébként érvényesnek tekinthető norma aktuális alkalmazhatóságát valamilyen faktuális körülmény lehetetlenné teszi. Például, hiába tartom érvényesnek azt a feltételes kötelességet, hogy „vendégségben, amennyiben a vendéglátóid kézzel esznek, te is kézzel egyél”, ha történetesen levest szolgálnak fel számomra a vendéglátóim, akkor képtelen leszek ezt az előírást követni. Az a kanti tétel, amely szerint egy norma csak azokban a helyzetekben tartható érvényesnek, amelyekben a norma teljesíthető, azt vonja maga után, hogy amikor egy

előírást képtelenség valamiért követni, akkor arra a helyzetre vonatkozóan fel kell függesztenünk az adott előírás érvényességét. Az ilyen típusú faktuális támadhatóság világosan tükröződik, például, a kötelmi jogban, amely a vállalt kötelezettségek teljesítését lehetetlenné tevő extrém helyzeteket - az úgynevezett *vis maior* helyzeteket - úgy tekinti, mint amelyek fennállása esetén a vállalt kötelezettségek érvényüket veszítik, és ezért, például, semmiféle következménnyel nem jár a nem teljesítésük.

Bár egyes szerzők a faktuális támadhatóság további eseteit is megkülönböztetik, témánk szempontjából a felülbíráható támadható normatív érvelés alaposabb ismeretére van szükség, ezért a következőkben kizárólag ezt vizsgálom. Egy normatív érvelést akkor nevezünk felülbíráhatónak, ha egy olyan normát használunk fel érvelésünk során, amely norma elvileg felülbíráható valamilyen más, jóváhagyott normára való hivatkozással. Hogy pontosabb képet kapjunk arról, hogy ez mit jelent, egy világos definícióját adom meg annak, hogy mit érthetünk felülbíráható normatív érvelésen. Első körben azt érdemes definiálni, hogy egy norma mikor tekinthető felülbíráhatónak:

(Def.2/2): Jelöljünk C -vel feltételeknek egy adott halmazát, és $\mathbf{D}(/)$ -vel egy tetszőleges típusú diádikus, $\mathbf{D}( )$ -vel pedig egy tetszőleges típusú monadikus deontikus operátort úgy, hogy a negált deontikus operátorokat is önálló típusú kifejezéseknek tekintjük. Ekkor, egy jóváhagyott, $\mathbf{D}_1(A / C_1)$ formában megfogalmazható feltételes norma **felülbíráható** akkor és csak akkor, ha létezik olyan jóváhagyott feltételes norma, amely $\mathbf{D}_2(B / C_1 \& C_2)$ formában megfogalmazható, úgy, hogy $C_2 \notin C_1$, és $\mathbf{D}_1(A)$ és $\mathbf{D}_2(B)$ valamilyen értelemben inkonzisztensek egymással (vagyis a deontikus tartalmak valamilyen inkonzisztenciája áll fenn).

Például, a "vendégségben ne egyél kézzel!" feltételes kötelesség felülbíráható, amennyiben elfogadjuk azt az előírást, amely szerint "vendégségben, ha a vendéglátóid kézzel esznek, akkor te is kézzel egyél!", hiszen e második feltételes kötelesség egy komplexebb feltételrendszerre hivatkozik, mint az első, és e két norma deontikus tartalma (tilos, illetve kötelező kézzel enni) egymással inkonzisztens. Egy normatív érvelés felülbíráhatósága (override defeasibility) ezek után a következőt jelenti:

(Def.2/3): Egy normatív érvelés vagy megfontolás felülbíráható, amennyiben felülbíráható normára is tartalmaz hivatkozást.

Ez az utóbbi definíció talán feleslegesnek tűnhet, a jelentőségét mégis az adja, hogy sokszor olyan előírások alkalmazhatóságát vizsgáljuk a normatív megfontolásaink során, amely előírások maguk nem tekinthetők felülbíráhatónak, de amelyeknek az alkalmazásakor olyan további előírásokat is tételeznünk kell, amelyek viszont felülbíráhatóak. Ilyen esetekben ugyan a normatív megfontolások explicit tárgyát nem felülbíráható normák képezik, ám mivel felülbíráható normákra is történik utalás az érvelés során, ezért azt felülbíráhatónak kell tekintenünk. Így válik csak érthetővé, hogy például az a két feltételes norma, hogy (A) „ha megbeszélisz valakivel egy találkozót, akkor ne késs el”, illetve hogy (B.) „ha balesetet látsz, akkor segíts a bajba jutottakon”, miként ütközhet egymással logikai értelemben. E két előírás deontikus tartalma ugyanis önmagában egyáltalán nem mond ellent egymásnak, ezért bárhogyan oldjuk is fel e két norma esetlegesen fellépő konfliktusát a gyakorlatban, ezekben a helyzetekben látszólag nem beszélhetünk arról, hogy az egyik *prima facie* kötelességre való hivatkozással felülbíráltuk a másik érvényességét. Ugyanakkor, ha megnézzük, hogy e két norma alkalmazása bizonyos helyzetekben milyen normatív megfontolásokhoz vezet, akkor rögtön világossá válik, hogy miért beszélhetünk

mégis e két előírás konfliktusáról. Például, (A) kötelesség teljesítése előfeltételezi, hogy azokban a helyzetekben, amikor autóval megyek egy megbeszélte találkozóra, és éppen hogy csak oda tudok így érni időben, akkor nem szabad útközben megállnom. E másodlagos előírás teljesítése tehát szükséges feltétele annak, hogy teljesíthessem az eredeti előírást, ezért e másodlagos előírást érvényesnek kell tekintenem, amennyiben érvényesnek tekintem (A)-t, ami viszont azt jelenti, hogy e másodlagos normára hivatkoznom kell akkor, amikor (A) norma aktuális alkalmazásait teszem megfontolásom tárgyává. Hasonló a helyzet (B) előírással is, hiszen e norma teljesítése előfeltételezi, hogy ha autóban ülve látok egy balesetet, akkor meg kell állnom, hiszen csak így tudok segíteni a bajba jutottakon. Az (A) és a (B) előírásra vonatkozó normatív megfontolások tehát már tartalmazzák ellentmondást, hiszen az a két deontikus kijelentés, hogy „nem szabad megállnom”, illetve hogy „meg kell állnom” inkonzisztens egymással. És ha ezek után feloldjuk ezt a konfliktust például azért, hogy ebben a helyzetben a segítség elvét előrébbvalónak tekintjük a pontosság elvénél, akkor ez azt jelenti, hogy a következő normát jóváhagyjuk:

(C) Ha autóval mész egy megbeszélte találkozóra, és éppen hogy csak oda tudsz időben érni ezen a módon, de egy balesetet látsz útközben, akkor (mégis) köteles vagy megállni, és segíteni a bajba jutottakon.

E norma jóváhagyottsága viszont azt jelenti, hogy a következő, általam másodlagosnak nevezett előírás felülbíráható:

(A₂) Ha autóval mész egy megbeszélte találkozóra, és éppen hogy csak oda tudsz időben érni ezen a módon, akkor tilos megállnod.

Világos, hogy (C) egy olyan feltételes kötelesség, amely egy komplexebb feltétel-rendszerre hivatkozik, mint (A₂), és e két feltételes kötelesség deontikus tartalma egymásnak logikailag ellentmond. Vagyis, (A₂) norma felülbíráható (C) norma által, és így azok a normatív megfontolások, amelyek tartalmazzák utalást (A₂)-re, maguk is felülbíráhatóak a (C)-re való

hivatkozás által. Mivel pedig (C) deontikus tartalma magában foglalja (B) deontikus tartalmát (mindkettő tartalmazza azt az előírást, hogy „segíts a bajba jutottakon!”), ezért ebben az értelemben már elmondható, hogy amikor (A) és (B) normák konfliktusa lép fel, akkor azokat a normatív megfontolásokat, amelyek (A) *prima facie* kötelességre vonatkoznak, felülbíráhatónak tekintjük azok által a normatív megfontolások által, amelyek (B) *prima facie* kötelességre vonatkoznak.

A felülbíráható normatív érvelésnek ugyanakkor két altípusát szokás megkülönböztetni: az úgynevezett *háttérbe-szorító* (overshadowing) és az úgynevezett *érvénytelenítő* (cancelling) felülbíráhatóságot. Ezeket már csak azért is fontos alaposabban megvizsgálni, mert ez a megkülönböztetés már nem feleltethető meg a nem-normatív érvelést elemző megkülönböztetéseknek, vagyis az érvénytelenítő és a háttérbe-szorító felülbíráhatóság közötti különbségtétel megértése rávilágít a normatív megfontolások specifikus jellemzőire. Háttérbe-szoríthatóságról akkor beszélünk, amikor *prima facie* normák konfliktusát oldjuk fel, vagyis amikor a fenti, (A) és (B)-vel jelölt normák ütközéséhez hasonló helyzetekre vonatkoznak normatív megfontolásaink. Követve Ross idevonatkozó elemzését, két alapvető jellemzőjét adhatjuk meg az ilyen típusú deontikus szituációkkal kapcsolatos érvelésnek. Egyfelől, ilyen helyzetekben a felülbírált normákat továbbra is érvényesnek vesszük, ami ebben az esetben – eltérően a korábbi meghatározástól - azt jelenti, hogy azok közül a KET kötelességek közül, amelyek a felülbírált norma megsértésének esteire adnak előírásokat, *legalább egyet* érintetlenül hagyunk, azaz nem bíráljuk felül. Egyszerűbben megfogalmazva, a felülbírált norma ilyen esetekben *csak* abban az értelemben marad érvényes, hogy a megsértése valamilyen konzekvenciát von maga után. Vegyük például az alábbi KET normát, amely azt írja elő, hogy mi a teendő akkor, amikor nem teljesítjük (A₂) feltételes kötelességet:

(A₂-KET) Ha autóval mész egy megbeszélte találkozóra, és éppen hogy csak oda tudsz időben érné ezen a módon, és mégis megállsz, akkor értesítened kell a találkozó többi résztvevőjét arról, hogy késni fogsz.

Az, hogy (A₂) norma akkor is érvényes marad, amikor azt például (C) által felülbíráljuk, azt jelenti tehát ebben az esetben, hogy (A₂-KET) normát nem bíráljuk felül, vagyis nem tartunk elfogadottnak egy olyan további előírást, amely az értesítési kötelességünk alól felmentést adna arra a helyzetre vonatkozóan, amikor útközben bajba jutottakon kell segítenünk. Pontosan ezt fogalmazza meg Ross úgy, hogy egyfajta „erkölcsi nyoma” marad annak, amikor megsértünk egy *prima facie* normát, még akkor is, ha ezt azért tesszük, hogy egy másik *prima facie* normát teljesíthessünk. Természetesen nem szükséges, hogy ilyen esetekben az összes olyan KET kötelességet érintetlenül hagyjuk, amely az adott *prima facie* norma megsértésére vonatkozik, vagyis bizonyos következmények alól azért mentességet nyújthatnak az alkalmazott érték- vagy szabályrendszerek.

A másik és még fontosabb jellemzője a háttérbe-szorító felülbírállhatóságnak az, hogy ilyen esetekben, amennyiben legalábbis feloldhatónak tartjuk a normák fellépő konfliktusát, mindig egy preferencia szemlélet alapján járunk el. Mint láttuk, a KET kötelességekkel kapcsolatos normatív megfontolások maguk is előfeltételeznek egy preferencia szemléletet, ami azt jelenti, hogy KET kötelességeket az alapján hagyunk jóvá, hogy milyen választ találunk arra a kérdésre, hogy bizonyos, deontikusan nem ideális lehetséges helyzetek közül melyik helyzet mégis a legtökéletesebb. Mint azt szintén láttuk, a Hansson-Lewis szemantika azért képes ennek a preferencia szemléletnek a modellálására, mert a lehetséges világok között egy olyan típusú relációt tételez fel, amely megmutatja, hogy egy adott érték- vagy szabályrendszert figyelembe véve egy lehetséges világ tökéletesebb-e, mint egy másik. Amikor viszont normák konfliktusa adódik, akkor szintén egy deontikusan tökéletlen, vagyis szubideális helyzettel van dolgunk, hiszen ekkor az összes jóváhagyott és

követendő norma egyszerre teljesíthetetlen; ilyen esetekben tehát újfent az a kérdés merül fel, hogy bizonyos, deontikusan nem ideális lehetséges helyzetek közül melyik helyzet az, ami mégis a legtökéletesebb. Például, amikor (A) és (B) kötelességek ütköznek egymással, és ennek feloldására elfogadottnak tekintünk egy olyan (C) előírást, amely egyrészt magában foglalja (B) kötelesség deontikus tartalmát, és amelynek révén másrészt felülbíráhatjuk (A) normát, akkor ezzel azt fejezzük ki, hogy (B) teljesülését tartjuk ezekben az esetekben a legjobb megoldásnak, amely a lehető legtökéletesebb helyzetet eredményezi az adott körülmények között. Fontos hangsúlyozni, hogy egy ilyen értelemben vett preferencia szemléletnek egyáltalán nem szükséges feltétele az, hogy a szabályok vagy a normák között valamilyen végleges hierarchiát állítsunk fel, hiszen két norma közül egy típusú helyzetben az egyiket, egy másik típusú helyzetben viszont a másikat is tekinthetjük úgy, mint amelynek az érvényesítése a másik rovására előnyösebb.

Ellentétben a háttérbe-szorító felülbíráhatósággal, amikor érvénytelenítő módon bírálunk felül normákat, akkor azokat az adott helyzetben nem tartjuk érvényesnek, ami ebben az esetben azt is jelenti, hogy ilyen helyzetekben az adott normák megsértésére vonatkozó KET kötelességek mindegyikét szintén felülbírájuk. Másfelől, az érvénytelenítő normatív érvelés nem előfeltételez egy preferencia szemléletet, ami abból ered, hogy ez a típusú érvelés olyan deontikus szituációkkal kapcsolatos, amelyekben nem lép fel sem a normák konfliktusa, sem pedig valamilyen norma-sértés, vagyis amely szituációkat nem kell deontikusan szubideálisnak tekintenünk. Érvénytelenítő normatív megfontolásokat akkor alkalmazunk, amikor valamely norma érvényességét teljes mértékben kontextuálisan határozzuk meg, vagyis amikor nem csak azokat a feltételeket adjuk meg, amelyek megléte esetén az adott előírás elvileg érvényesnek tekinthető, hanem amikor megadjuk azokat a kivételt képező eseteket is, amikor az adott normát nem kell érvényesnek tartanunk. A már többször használt példát újra felhasználva, az a feltételes kötelesség, hogy (D) „vendégségben nem szabad

kézzel enni”, érvénytelenítő módon felülbíráható az által a feltételes kötelesség által, hogy (E) „vendégségben, amennyiben a vendéglátók kézzel esznek, kötelező kézzel enni”. Ebben a helyzetben ugyanis (E)-t úgy kezeljük, mint amely meghatározza azt a kivételes helyzetet, amikor (D)-t nem kell betartanunk, sőt, amikor (D)-vel éppen ellentétes tartalmú előírás van érvényben. Ekkor érvénytelenítünk minden KET normát is, ami (D) megsértésével kapcsolatos, és például nem várjuk el, hogy a vendég elnézést kérjen azért, mert kézzel eszik (ez ugyanis egy udvariatlan gesztus lenne, hiszen ezzel a vendég felhívna a vendéglátók figyelmét arra, hogy egyébként nem illendő kézzel enni, vagyis, hogy nem illendő az, amit a vendéglátók tesznek).

Az egyik olyan terület, ahol szinte mindig érvénytelenítő normatív megfontolásokat használunk, a játékszabályok megadása és alkalmazása. Példaként vehetjük a focit, amelynek az egyik alapvető szabálya az, hogy a játékosok nem érhetnek kézzel a labdához. Bármennyire is a futball lényegéhez tartozik ugyanis ez a szabály, számos kivétel létezik alóla; például a kapus hozzáérhet kézzel a labdához, vagy például bedobáskor kötelesek a játékosok megfogni a labdát stb.. Természetesen semmilyen konzekvenciát nem von maga után az, ha ilyen helyzetekben látszólag sérül az a szabály, hogy nem szabad kézzel érni a labdához, és természetesen a normáknak vagy a szabályoknak semmiféle konfliktusa nem lép fel ezekben az esetekben. Nagyon gyakori az is, hogy egy olyan szabály, amely egy másikat érvénytelenít egy adott helyzetben, maga is érvényteleníthető még specifikusabb helyzetekre vonatkozó szabályok által. Például, a kapus nem érhet kézzel a labdához, amennyiben a saját játékos társai rúgják felé a labdát, vagyis az a szabály, hogy a kapus hozzáérhet kézzel a labdához, miközben egy kivételes helyzetet kijelölő szabályként is felfogható a fociban, tekinthető egy olyan alapvető szabályként is, amely alól létezik kivétel. Mindez jól rávilágít arra, hogy az érvénytelenítő normatív érvelés, bármennyire is elemezhető sok esetben azáltal, hogy különbséget teszünk a normális és a kivételes helyzetek között,

valójában egy olyan szemléleten alapszik, amely szerint a normák érvényessége komplexebb módon függ a deontikus és a faktuális kontextustól annál, mint amit a feltételes normák hagyományos felfogása sugall. A feltételes normák hagyományos felfogásának azt a megközelítést nevezem, amely szerint egy feltételes norma érvényességét kizárólag azok a faktuális feltételek határozzák meg, amelyekre az adott feltételes norma hivatkozik, és amelyek fennállása esetén az adott norma érvényesnek tekintendő. A legtöbb feltételes norma érvényessége azonban ennél komplexebb módon függ a faktuális körülményektől és más normák érvényességétől, hiszen a feltételes normák többsége el is veszítheti az érvényességét bizonyos helyzetekben, nevezetesen akkor, ha az adott helyzetre vonatkozóan egy érvénytelenítő norma van érvényben.

Noha a háttérbe-szorító és az érvénytelenítő felülbírállhatóság számos esete világosan elkülöníthető egymástól az eddig taglaltak alapján, vannak természetesen olyan köztes formái is a támadható normatív érvelésnek, amikor nem teljesen egyértelmű, hogy melyik módon bíráljuk fel a normákat. Ez abból ered, hogy a normák konfliktusát olykor úgy oldjuk fel, hogy a felülbírált norma érvényességét teljesen felfüggesztjük, vagyis úgy, hogy semmilyen konzekvenciát ne vonjon maga után a felülbírált, *prima facie* előírás megsértése. Az ilyen esetekben azonban többnyire nem egyértelmű, vagyis csupán értelmezés kérdése, hogy egy preferencia szemlélet alapján választjuk-e ki, hogy mit kell cselekedni, vagy pedig egyszerűen csak úgy kezeljük a felülbírált normát, mint amely az adott, kivételt képező helyzetben érvényteleníthető. A fenti (D) és (E) mondatok által megfogalmazott példa is valójában egy ilyen normatív megfontolást alkot, hiszen egyfelől - mint láttuk - tekinthetjük úgy (E) előírást („vendégségben, ha a vendéglátók kézzel esznek, illik kézzel enni”), mint amely egy specifikus helyzetre vonatkozóan érvényteleníti (D) kötelességet („vendégségben nem illik kézzel enni”). Ugyanakkor másképpen is értelmezhetjük a (D) és (E) előírást érintő normatív megfontolásokat, hiszen azokat kezelhetjük úgy, mint amelyek valójában normák

konfliktusát hivatottak feloldani, nevezetesen annak a két viselkedési szabálynak az ütközését, amely szerint (F) „vendégségben viselkedj udvariasan és visszafogottan” és (G) „vendégségben alkalmazkodj a vendéglátók szokásaihoz”. Ebben a felfogásban (D) egyszerűen (F) egy alkalmazásának is tekinthető, míg (E) egy olyan előírásnak, amelynek révén felülbírálnak (F)-et oly módon, hogy így (G)-t érvényesítsük. Vagyis a (D) és (E) előírásokra vonatkozó normatív megfontolásokat értelmezhetjük úgy is, mint amelyek (F) és (G) *prima facie* normák konfliktusát oldják fel azon a módon, hogy (G) érvényesítésének tulajdonítanak preferenciát.

Zárásként, a normák felülbíráhatóságának definícióját (Def 2/2) alapul véve, különbséget kell tenni a felülbíráhatóság különböző estei között a szerint is, hogy milyen értelemben lehetnek inkonzisztensek egymással a felülbíráható és a felülbíráó normák deontikus tartalmai. A kötelezettség-előírásokra vonatkozóan logikailag két alapeset lehetséges; az egyik az, amikor a felülbíráó norma pusztán *hatálytalanítja* a felülbíráható köteleességet, a másik pedig az, amikor a felülbíráó norma *felülírja* a felülbíráható köteleességet, vagyis egy, azzal éppen ellentétes tartalmú előírást fogalmaz meg. Jelöljük a felülbíráható feltételes köteleességeket a következő módon: $\mathbf{O}(A / B)$. Ekkor a komplexebb feltétel-rendszerekre ($B \& C$) hivatkozó, felülbíráó normák a következő két típusba tartozhatnak:

Köteleesség-hatálytalanító norma: $\sim \mathbf{O}(A / B \& C)$

Köteleesség-felülíró norma: $\mathbf{O}(\sim A / B \& C)$

Amennyiben nem tartjuk logikailag lehetségesnek a köteleességek konfliktusát, akkor – mint láttuk azt a lewisi rendszer vizsgálatakor – a következő formulát elfogadottnak vesszük:

$$(xxi.) \quad \mathbf{O}(A / B) \supset \sim \mathbf{O}(\sim A / B).$$

Ez viszont azt implikálja, hogy elfogadottnak vesszük azt is, hogy:

$$(xxvii.) \quad \mathbf{O}(\sim A / B \& C) \supset \sim \mathbf{O}(A / B \& C).$$

Vagyis, ha logikailag nem lehetséges a kötelességek konfliktusa, akkor - amint azt (xxvi.) mutatja -, a kötelesség-felülíró normák egyben kötelesség-hatálytalanító normák is, azaz ebben az esetben a felülíró normák tulajdonképpen a hatálytalanító normák egy „erősebb” altípusát képviselik. Ez azt jelenti, hogy egy olyan felülbíró norma, amely egy felülbíráható kötelességgel ellentétes tartalmú előírást fogalmaz meg, ezzel egyben hatálytalanítja is a felülbíráható kötelességet adott feltételek megléte esetén – ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy *egyszerű és felülíró hatálytanításnak* nevezzük a felülbíráhatóság e két típusát.

Azért, hogy teljesen világosak legyenek az általam használt fogalmak, meg kell még említeni, hogy az iménti gondolatmenetből az is következik, hogy ha logikailag nem engedjük meg a kötelességek konfliktusát, akkor a kötelesség-felülbíró normákat hatálytalanító normáknak kell tartanunk minden esetben, függetlenül attól, hogy háttérbe-szorító vagy érvénytelenítő módon felülbíró normákról van szó. A háttérbe-szorító normatív érvelés esetén ugyanis, amint azt láttuk, azért mondhatjuk, hogy érvényben maradnak a felülbírált *prima facie* kötelességek, mert azoknak a KET normáknak a mindegyikét nem bírjuk felül, amelyek a felülbírált kötelességek megsértésére vonatkoznak. Abban az értelemben viszont mindig érvényüket veszítik a felülbírált kötelességek, hogy a felülbíró előírások deontikus tartalma mindig implikálja a felülbírált kötelességek teljes deontikus tartalmának negációját – a felülbíráhatóságnak ezt a formai jellegzetességét neveztem el hatálytalanításnak.

Végül, a következő fejezet gondolatmeneteit előkészítendő, kell néhány szót szólni a feltételes jogosultságok felülbíráhatóságáról is. Az engedélyeket előíró normák ugyanis egy valamiben lényegesen különböznek a kötelességeket előíró normáktól, nevezetesen abban, hogy a kötelességek konfliktusával ellentétben a jogosultságok konfliktusáról nem beszélhetünk. Ez abból ered, hogy ha valamit megtenni és nem megtenni egyaránt engedélyezett, akkor ez nem jelent semmiféle problematikus helyzetet sem praktikus értelemben, sem logikailag – a deontikus logikákban az ilyen helyzeteket nevezik választhatóságnak (opcionális). Emiatt viszont a feltételes jogosultságok a szó szigorú értelmében sohasem bírálhatóak felül háttérbe szorító módon, hiszen soha nincs szükség arra, hogy feloldjuk a jogosultságok konfliktusát. Másfelől, amennyiben a lewisi rendszerhez hasonlóan elfogadjuk, hogy egyrészt a feltételes jogosultságok definiálhatóak a feltételes kötelességek segítségével, másrészt, hogy egy adott feltételes kötelesség elfogadása mindig együtt jár a neki megfeleltethető feltételes jogosultság elfogadásával, akkor a feltételes jogosultságokat úgy kell tekintenünk, mint amelyek csakis felülíró módon hatálytalaníthatóak. Az alábbi két formula

$$(xviii.) \quad \mathbf{P}(A / B) \equiv \sim \mathbf{O}(\sim A / B),$$

$$(xix.) \quad \mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{P}(A / B).$$

ugyanis azt implikálja, hogy

$$(xxviii.) \quad \sim \mathbf{P}(A / B) \supset \mathbf{P}(\sim A / B).$$

Ebből viszont az következik, hogy egy feltételes jogosultságot hatálytalanító norma mindig felül is írja az adott feltételes jogosultságot. Az természetesen értelmezés kérdése, hogy a

jogosultság-felülíró normákat egyáltalán felülbíráló előírásoknak tekintjük-e, avagy sem, hiszen szigorú értelemben $\mathbf{P}(\sim A)$ és $\mathbf{P}(A)$ egyáltalán nem inkonzisztensek egymással. Mivel azonban A és $\sim A$ ellentmondást alkot, ezért tekinthetjük úgy a jogosultság-felülírást, mint a felülbíráhatóság egy „gyenge” esetét, és erre vonatkozóan kibővíthetjük a felülbíráhatóság definícióját, ám ettől függetlenül is érdemes pontosan látni a jogosultság-hatálytalanítás és -felülírás logikai viszonyát. Ehhez szükséges felidézni, hogy (xviii.) és (xix.) azt is implikálja, hogy logikailag nem lehetséges a kötelességek konfliktusa, vagyis hogy: $\mathbf{O}(A / B) \supset \sim \mathbf{O}(\sim A / B)$. Ha tehát úgy tartjuk, hogy a kötelességek konfliktusa mégis megengedett, azaz hogy a kötelességek ütközése nem mindig oldható fel egy preferencia szemlélet alapján, akkor (xviii.) és (xix.) egyszerre nem lehet érvényes. Ebben az esetben viszont nem kell feltétlenül elfogadnunk (xxviii.)-at sem, azaz akkor nem feltétlenül igaz, hogy minden jogosultság-hatálytalanító norma egyben jogosultság-felülíró norma is. Vagyis, összefoglalásképpen, elmondhatjuk a következőt: ha logikailag megengedjük a kötelességek konfliktusát, akkor ezzel nyitva hagyjuk, hogy az alábbi sémák érvényesek-e avagy sem:

Kötelesség-felülírás $\rightarrow$ Kötelesség-hatálytalanítás

Jogosultság-hatálytalanítás $\rightarrow$ Jogosultság-felülírás

Ez viszont azt jelenti, hogy ha megengedjük a kötelességek konfliktusát, akkor mind a kötelességeket, mind pedig a jogosultságokat felülbíráló normák esetében elvileg megengedjük a különbségtételt a felülbíráhatóság következő három típusa között: hatálytalanítás, felülírás, felülíró-hatálytalanítás (=hatálytalanító-felülírás). Mint majd a következő fejezetben látni fogjuk, amennyiben Brandom legalapvetőbb téziseit követve elemezzük a következtetés-használatot vezérlő normákat, akkor meg kell engednünk a kötelességek konfliktusát, vagyis akkor meg kell vizsgálnunk, hogy a felülbíráhatóságnak ezt

a három típusát tételeznünk kell-e a feltételes köteleességekre, illetve a feltételes jogosultságokra nézve.

5. A következtetési praxis normáit leíró logikai kifejezések

Noha az előző alfejezetekben részletesebben nem elemeztem a deontikus operátorok hatókörébe eső változók értelmezésének a problémáját, mielőtt felhasználnám a deontikus logika eszközeit a következtetés-használat implicit normáinak kimutatására, szükséges néhány szót szólni erről a kérdéstről is. Wright legelőször, amikor lefektette a modern deontikus logika alapjait, a deontikus operátorok hatókörébe eső változókat cselekedet-típusokat kijelölő kifejezéseknek értelmezte, ám mivel ez a természetesnek tűnő felfogás számos problémához vezetett, ezért később úgynevezett generikus tényállások sematikus leírásának tekintette azokat. A generikus tényállások Wright szerint olyan proposíció-szerű entitások, amelyek bizonyos alkalmakkor fennállnak, más alkalmakkor nem; például az, hogy az ablakom nyitva van, olyan generikus tényállás, amely olykor fennáll, olykor nem. Wright ezzel a megoldással el tudott kerülni néhány problémát, ám ennek is meg volt az ára, például az így értelmezett változók nem állhattak önállóan, vagyis csakis a deontikus operátorok hatókörében szerepelhettek, hiszen nem rendelkeztek elvileg egyértelműen meghatározható igazság-értékkel. A későbbiek során ezért végül az a szemlélet vált elterjedtté, amely szerint a deontikus változók proposícionális változók, amelyeket teljesen analóg módon kell kezelni azzal, ahogyan az alethikus modális logikában kezelik a változókat.

A továbbiakban lényegileg én magam is ezt az utóbbi felfogást követem, ám néhány jelentős megszorítással. Egyfelől ugyanis ahhoz, hogy a következtetési és érvelési praxis normáit megfogalmazzassuk, olyan deontikusan modulált proposíciókra van szükség, amelyek bizonyos mondatok állítását, illetve ezen mondatok állításának az elfogadását kívánják kijelölni. Ha például valaki elköteleződik az iránt a kijelentés iránt, hogy "ma hétfő van", akkor a szó szoros értelmében nem lesz *kötelező* a számára, hogy azt is állítsa, hogy "holnap kedd lesz", hiszen abszurd követelmény lenne egy állítás-tétel következtében

elvárni, hogy az adott állítás minden implikációját sorolja fel a beszélő. Az viszont kötelező lesz a beszélő számára, hogy minden olyan esetben, amikor valaki azt állítja, hogy "holnap kedd lesz", akkor ezt az állítást elfogadja. Ha viszont valaki azt a kijelentést teszi, hogy "vizesek az utcák", akkor ez által *jogosulttá* válik nem csak elfogadni, de állítani is azt, hogy "nemrég esett az eső". Ez az utóbbi belátás a tiltás esetére is igaz, ezért a proposicionális változók egységes kezeléséhez a legcélszerűbb azokat úgy felfogni, mint amelyek bizonyos mondatok *elfogadására* vonatkoznak, két kikötéssel. Egyfelől jogosultság és tiltás esetében, akár feltétlen, akár feltételes normákról van szó, ha az A , B , C stb. változók deontikus tartalmat azonosítanak, akkor ekvivalensnek tekintendők A^* , B^* , C^* stb. változókkal, amely utóbbiak azoknak a mondatoknak az *állítását* hivatottak kijelölni, amelyeket A , B , C stb. által helyettesített proposíciók tartalmaznak. Ez alól két kivételt is meg kell megfogalmaznunk, nevezetesen $\sim\mathbf{P}(\sim A)$, másfelől $\mathbf{F}(\sim A)$ kifejezéseket, illetve ezek diádikus formáját, hiszen ha nem lenne engedélyezett, vagyis tilos lenne *nem* állítani valamit, akkor ez újfent állítási köteleességeket jelentene, márpedig a diszkurzív normák nem írják elő, hogy mit kell mondani. Másfelől, amennyiben A , B , C változók diádikus formulákban feltételek meglétét fogalmazzák meg, akkor úgy tekintendők, mint amelyek ekvivalensek A^* , B^* , C^* változókkal, ami azért szükséges, mert természetesen nem csak állítás-elfogadási aktusok, hanem állítás-tételi aktusok alapján is tulajdonítunk normákat egy beszélőnek. Ugyanakkor ez alól is léteznek kivételek, nevezetesen azok az esetek, amikor A , B , C változók negációját tartalmazzák azok a kifejezések, amelyek a diádikus operátorok hatókörében, a második pozícióban állnak. Ezeknek a kivételnek a megjelölése azért fontos, mert míg a diszkurzív praxis során az állítások tétele *ugyanazzal* a normatív hozadékkal bír, mint az állítások elfogadása, az a tény, hogy valaki *nem* tesz meg valamilyen állítást, semmiféle deontikus következménnyel nem jár, ellentétben azzal, amikor valaki explicit módon kifejezi, hogy nem fogad el egy olyan állítást, amit valaki más tesz. E két kikötés (és azok kivételeinek) az érvényesítése tehát szükséges

feltétele annak, hogy a brandomi megközelítést követve elemezhesük a következtetés-használat normáit, és mindezeket figyelembe véve az $O(A)$, illetve a $P(A)$ jelölés a következő kijelentéseket reprezentálja az általam vizsgált szövegkörnyezetben:

$O(A)$: Kötelező az, *hogy* az aktuális beszélő elfogadja azt az állítást, *hogy* A

$P(A)$: Engedélyezett az, *hogy* az aktuális beszélő elfogadja azt az állítást, *hogy* A

(= Engedélyezett az, *hogy* az aktuális beszélő azt állítsa, *hogy* A)

Amint ezek a példák is mutatják, az általam használt változók tehát olyan proposíciók helyett állnak, amelyek tartalmazznak egy további proposíciót kifejező mondatot, hiszen a deontikus kijelentések *hogy*-os mellékmondatait alkotó proposíciók ebben az esetben maguk is rendelkeznek egy *hogy*-os mellékmondattal. Az ilyen „dupla-fenekű” proposíciók használata azonban kétértelműségekhez vezethet, amennyiben igazság-funktorokkal kombináljuk a proposícionális változókat. Például az $O(A \vee B)$ kifejezés kétféleképpen értelmezhető

1. Kötelező az, hogy az aktuális beszélő **vagy** elfogadja azt az állítást, hogy A , **vagy** elfogadja azt az állítást, hogy B .

Vagy:

2. Kötelező az, hogy az aktuális beszélő elfogadja azt az állítást, hogy A **vagy** B .

(1.) és (2.) ekvivalenciája azonban egyáltalán nem triviális, sőt, elég könnyen kimutatható, hogy a második értelmezésből nem következik az első. Egy diszjunktív állítás melletti elköteleződés (2.) ugyanis éppen azt jelenti, hogy a beszélő nem köteleződik el a diszjunkciót alkotó proposíciók egyike mellett sem. Ha, például, azt állítom, hogy „vagy Péter vagy János

tart errefelé”, akkor ezt azért teszem, mert pontosan nem tudom megállapítani, hogy ki is közeledik a távolból, és éppen e miatt nem köteleződöm el az egyik határozott állítás mellett sem. Ezt pedig csak azért tehetem meg, mert a diszjunktív kijelentések használata esetén a diszkurzív partnereim nem tulajdonítanak nekem elköteleződést az egyik olyan állítás mellett sem, amelyik a diszjunktív kijelentés valamelyik tagmondatát alkotja. Vagyis nem igaz, hogy ha egy adott beszélő azt állítja, hogy „ A vagy B ”, azaz ha az adott beszélő elköteleződik e kijelentés mellett (2.), akkor ez által kötelező lesz a számára vagy A állítást elfogadni, vagy B állítást elfogadni (1.). Ugyanúgy, ahogy szemantikai és logikai elemzések során éles különbséget kell tenni proposíciók és állítások között (hiszen, például, nem léteznek nem-állított állítások, de léteznek nem-állított proposíciók), éles különbséget kell tenni az állított mondatok logikai tulajdonságai és az állítások tételét vagy elfogadását leíró mondatok logikai tulajdonságai között is (lásd ehhez például: Geach, 1972, 252-257.o.). Ezért szükséges egyértelművé tenni, hogy én a továbbiakban az (1.) értelemben használom a proposícionális változókat. Ez azt jelenti, hogy amennyiben erre explicit utalást nem teszek, akkor nem vizsgálom azt, hogy milyen normatív hozadékkal bír azoknak a mondatoknak a logikai szerkezete, amelyeknek az állításával (illetve elfogadásával) kapcsolatosak az általam elemzett normák. Ugyanakkor lesz olyan eset, amikor szükséges lesz megvizsgálni, hogy milyen logikai viszony áll fenn a deontikusan modulált és igazság-funktorokkal kevert proposícionális változók (1.) és (2.) értelmezése között. Ilyen esetekben a következő jelölést fogom használni (példaként továbbra is a kötelesség-operátort és a diszjunkciót használva):

- $O(A \vee B)$ = a fenti (1.), azaz tág hatókörű értelmezés
- $O(„A \vee B”)$ = a fenti (2.), azaz szűk hatókörű értelmezés

Mivel a későbbiek során ennek lesz még szerepe, ezért jelezni szeretném, hogy a konjunkcióra vonatkozóan, amennyiben azt önmagában, vagyis nem más igazságfunktorkkal kombinálva használjuk, igaznak tekintem a következő összefüggéseket:

a.) $O(A\&B) \leftrightarrow O(„A\&B”)$

b.) $P(A\&B) \leftrightarrow P(„A\&B”)$

c.) $F(A\&B) \leftrightarrow F(„A\&B”)$

Vagyis, konjunkcióban álló proposíciók esetében a deontikus kijelentések (1.) értelmezését ekvivalensnek tekintem a (2.) értelmezéssel. Ennek az indokoltsága könnyen belátható, hiszen ha valaki számára kötelező az, hogy elfogadjon két állítást, akkor ez egyenértékű azzal, mintha kötelező lenne a számára az, hogy elfogadja e két mondat konjunkcióját (a.). Ugyanígy, ha valaki számára engedélyezett az, hogy *A* és *B* állítást egyszerre megtegye, akkor ez egyenértékű azzal, mintha engedélyezett lenne a számára az, hogy *A* és *B* mondat konjunkcióját állítsa (b.). A tiltásra ez hasonlóan triviális, ezért a továbbiakban (a-c.) téziseket elfogadottnak veszem. Ugyanezeket az összefüggéseket mindemellett diádikus formulákra vonatkozóan is elfogadhatjuk, hiszen azok esetében hasonlóan magától értetődő az alkalmazhatóságuk.

Amit viszont még érdemes, és a következő fejezet gondolatmenetei szempontjából kifejezetten szükséges is megvizsgálni, az, hogy a negáció esetén a deontikus logikai kifejezések fenti két fajta értelmezése milyen viszonyban áll egymással. Vegyük ezért legelőször azt a triviálisnak tűnő kérdést, hogy mit jelent *nem* elfogadni egy olyan állítást, amit valaki más tesz. A válasz erre a kérdésre ugyanis nem egyértelmű, hiszen egyfelől határozottan is el lehet utasítani egy állítást, mondván, hogy az *nem* igaz, másfelől el lehet utasítani úgy is, hogy bizonytalanságunkat fejezzük az adott állítással kapcsolatban. Az első

esetben tagadjuk az állított mondatot, ami azt jelenti, hogy elköteleződünk az adott mondat negációjának állítása mellett. A második esetben viszont ezt nem tesszük, hanem e helyett egyfajta szkeptikus attitűdöt veszünk fel, vagyis nem köteleződünk el sem az adott mondat, sem annak negációja mellett. Például, ha valaki azt állítja, hogy „az Androméda galaxisban valahol léteznek a földi kengurukhoz hasonló állatok”, akkor mivel sem megfelelő érvek, sem megfelelő ellenérvek nem állnak a rendelkezésünkre ezzel a kijelentéssel kapcsolatban, ezért jogunk van úgy reagálni rá, hogy „nincs kizárva, de közel sem biztos”. Ez az utóbbi lehetőség egyébként teljesen független attól, hogy két-értékű vagy több-értékű logikát vallunk-e, hiszen még ha el is fogadjuk, hogy egy proposíció vagy igaz, vagy nem, és harmadik eset nem lehetséges, azaz ha elköteleződünk amellett, hogy „ $A \vee \sim A$ ”, ebből - amint azt fentebb láttuk -, nem következik, hogy $\mathbf{O}(A \vee \sim A)$ is érvényes, vagyis nem következik, hogy feltétlenül el kell köteleződnünk vagy A vagy $\sim A$ mondat állítása mellett. Tehát a szkeptikus attitűd felvételének, a mérlegelésnek és a további érvek és ellenérvek kutatásának joga számos esetben meg kell, hogy jelenjen a diszkurzív praxisra vonatkozó normatív megfontolások során. Ezt a *nem-elfogadási kettősség* szabályának nevezem, amit a következőképpen lehet megfogalmazni:

(T2/1): A **nem-elfogadási kettősség szabálya** a következtetési és az érvelési praxisra vonatkozóan azt jelenti, hogy egy adott mondat állításának az el nem fogadását nem tekintjük azonosnak az adott mondat negációjának elfogadásával.

Mivel a (T.2/1) következtében egyáltalán nem biztos, hogy amennyiben a diszkurzív normákat megfogalmazó logikai kifejezések negációt tartalmaznak, akkor azokra nézve a tág hatókörű (1.) értelmezésből következik a szűk hatókörű (2.) értelmezés (illetve fordítva), ezért ezeket az eseteket egyenként kell megvizsgálni. Jelenleg nem érdemes azonban ilyen típusú

vizsgálódásokat elvégezni, mert azok további elméleti megfontolásokat is igényelnek. Mint azonban látni fogjuk, az alábbi következtetési sémák, amennyiben elfogadjuk Brandom legalapvetőbb téziseit, érvényesnek fognak mutatkozni:

- $\mathbf{O}(\sim A / B) \equiv \mathbf{O}(, \sim A'' / B)$
- $\mathbf{F}(\sim A / B) \equiv \mathbf{F}(, \sim A'' / B)$
- $\mathbf{P}(\sim A / B) \rightarrow \mathbf{P}(, \sim A'' / B)$

Végül, a propozicionális változók használatával kapcsolatban még egy kikötést tenni kell, hiszen noha az érv-használatnak van egy markáns *interperszonális* dimenziója, ami jelentős részét képezi a brandomi elméletnek, a deontikus logikai vizsgálódásokat a továbbiakban kizárólag az *intrapersonális* normákra fogom vonatkoztatni. Vagyis, az nem képezi vizsgálódásaim tárgyát, hogy valamely X beszélő elköteleződései mire jogosítanak fel, vagy mire köteleznek el egy további Y beszélőt. Ez azt jelenti, hogy a kérdésem kizárólag arra irányul, hogy a deontikus logika eszközeivel mennyiben rekonstruálhatóak azok a relációk, amelyek azok között a deontikus státuszok között állnak fenn, amelyeket egy adott beszélőnek *a saját megnyilatkozásai alapján* tulajdonítanak a kommunikációs szituáció többi résztvevői. Ebből következik, hogy azok a deontikus kijelentések, amelyek kifejezik az így tulajdonított normákat, illetve azok relációt, mindig ugyanarra az emberre, mint aktuális beszélőre kell, hogy vonatkozzanak. Vagyis, az általam használt deontikus logikai kifejezésekben szereplő propozíciók egy tetszőlegesen kiválasztott személyre, mint aktuális beszélőre vonatkoznak. Természetesen ez az értelmezés felvet néhány problémát, ugyanakkor azért nem tartom szükségesnek azokat alaposabban taglalni, mert a következőkben a céloom nem az, hogy valamilyen deontikus logikai rendszer kidolgozására tegyek javaslatot, hanem az, hogy

megmutassam, milyen következményei vannak, ha a brandomi alaptéziseket követve, logikai egyértelműséggel elemezzük a következtetés-használat legalapvetőbb jellemzőit.

III. A feljogosító következtetések logikai tulajdonságai

1. A feljogosító következtetés fogalmának pontosítása

Mint láttuk, Brandom szerint három alapvető típusa létezik a következtetéseknek. Egyfelől egy olyan beszéd-aktus kivitelezése, amelyet állításnak tartunk, azon túl, hogy egyet jelent egy elköteleződés felvállalásával, mindig elkötelez további állítások elfogadására, és így további elköteleződés felvállalására is. Azokat a következtetéseket, amelyek esetében a kiinduló állítások elköteleznek a konklúzió elfogadására, elkötelező (committive), illetve elköteleződés-megőrző következtetéseknek nevezi Brandom. Ha például azt a következtetést teszem, hogy „Pécs délre fekszik Budapesttől, tehát Budapest északra fekszik Péctől”, akkor egy elkötelező következtetést használok, hiszen az első állítás iránti elköteleződésem következtében azok, akik számára pragmatikai jelentőséggel bír megnyilatkozásom, elköteleződést fognak nekem tulajdonítani a második állítás iránt is. Másfelől egy állítási elköteleződés felvállalása nem csak elkötelez, de fel is jogosít további állítások megtételére, és azokat a következtetéseket, amelyek esetében a kiinduló állítások feljogosítanak a konklúzió állítására, Brandom feljogosító (permissive), illetve feljogosultság-megőrző következtetéseknek nevezi. Például, az a következtetés, hogy „vizesek az utcák, esett az eső”, egy világos példája az ilyen típusú következtetéseknek. Harmadsorban pedig, egy állítási elköteleződés felvállalása mindig kizárja bizonyos további állítások megtételét, vagyis kizárja, hogy jogosult legyen a beszélő bizonyos további állítások elfogadására vagy megtételére. Például, ha azt állítom, hogy „a kacsacsőrű emlősállat”, akkor ez kizárja, hogy jogosult legyek elkötelezni magam azon állítás mellett, hogy „a kacsacsőrű ízeltlábú”. Az ilyen típusú relációkat állítási elköteleződések között Brandom inkompatibilitási relációknak nevezi, amelyek több szempontból is középponti szerepet játszanak a brandomi elméletben.

Ha mindezek után hűen követjük Brandom leírását, akkor a feljogosító következtetések lényegi jellemzőjének azt a tulajdonságot kell tartanunk, amit Brandom *feljogosultság-megőrzés*-nek nevez. Ez azt jelenti, hogy egy következtetés akkor és csak akkor feljogosító, ha igaz az, hogy ha valaki jogosultsággal rendelkezik az adott következtetés premisszáinak állítására, akkor jogosultnak tekintendő a konklúzió állítására is. A legegyszerűbben ezt az összefüggést a feljogosító következtetések premisszái (P) és konklúziója (K) között a következőképpen írhatjuk fel (most eltekintve az ezzel összefüggő általánosabb logikai problémáktól):

$$(T3/1) \quad \mathbf{P}(P) \supset \mathbf{P}(K)$$

Egy következtetés tehát akkor feljogosító, ha ránézve (T3/1) igaz, vagyis ha a normatulajdonítás gyakorlata alapján igaz az, hogy bárki legyen is jogosult P premissza vagy premissza-halmaz állítására, ez egyben jogosultságot jelent a számára K állítására is.

Az első probléma ezzel a meghatározással az, hogy ha az érv adás és kérés tényleges gyakorlatát nézzük, akkor (T3/1) önmagában nem alkalmas arra, hogy általa meg lehessen különböztetni a feljogosító és az elkötelező következtetések használatát. Az tagadhatatlan, hogy sok esetben valóban jogosultságot tulajdonítanak egy beszélőnek arra, hogy valamit állítson, kizárólag az alapján, hogy jogosultnak tekintjük a beszélőt valamely más állítás megtételére. Vegyük például az alábbi két kijelentést:

- „Jó nagy esőzés volt az imént Szegeden. Péter most telefonált és mondta, hogy Szegeden csuromvizek az utcák”

Ha Pétert megbízható megfigyelőnek tartjuk, akkor e példa második kijelentését elfogadjuk úgy, mint az első állítás mellett felhozott érvet, ami feljogosítja a beszélőt az első állítás megtételére, noha Péter beszámolója közvetlenül csupán arra jogosítja fel a beszélőt, hogy azt állítsa, hogy „Szegeden csuromvizesek az utcák”. Ezt a köztes állítást azonban a beszélő nem teszi meg, ám mivel kimutatja, hogy miért jogosult ennek a köztes állítási elköteleződésnek a felvállalására, ezzel kimutatja azt is, hogy jogosult arra a további állítási elköteleződés felvállalására is, hogy „jó nagy esőzést volt Szegeden”. Látszólag erre (T3/1) kiváló magyarázatot ad, hiszen ha elfogadjuk, hogy a „Szegeden csuromvizesek az utcák, jó nagy esőzés volt az imént Szegeden” materiális következtetés feljogosító következtetés, akkor (T3/1) alapján egyértelmű, hogy ha a beszélő kimutatja a jogosultságát a „Szegeden csuromvizesek az utcák” állítás megtételére, akkor ezáltal életbe lép a következő *modus ponens*:

$$P(\text{„Szegeden csuromvizesek az utcák”}) \supset P(\text{„Jó nagy esőzés volt az imént Szegeden”}).$$

$$P(\text{„Szegeden csuromvizesek az utcák”})$$

$$P(\text{„Jó nagy esőzés volt az imént Szegeden”})$$

A probléma azonban az, hogy ugyanígy járunk el akkor is, amikor egy elkötelező következtetést használ fel valaki az érvelése során. Vegyük például az alábbi két kijelentést:

- „János tegnap mégiscsak egy színes vázát vett meg. Most telefonált (János) és mondta, hogy tegnap a teljesen befestett, piros vázát vásárolta meg.”

Ebben az esetben, hasonlóan az előzőhöz, a második állítást elfogadjuk úgy, mint olyan érvet, amely feljogosítja a beszélőt az első kijelentés megtételére, noha a második állítási elköteleződés felvállalása csupán arra jogosítja fel a beszélőt, hogy azt mondja, „János tegnap a teljesen befestett, piros vázát vásárolta meg”. Vagyis a beszélő ebben az esetben is csupán azt demonstrálja, hogy jogosult e köztes állítás megtételére, és ezzel mutatja ki azt, hogy jogosult az első mondat állítására is. Az a materiális következtetés azonban, hogy „János tegnap a teljesen befestett, piros vázát vásárolta meg, tehát János tegnap egy színes vázát vett meg” materiálisan elkötelező következtetés, hiszen bármiről is állítja egy beszélő, hogy az egyszínű és piros, ennek következtében el kell fogadnia azt is, hogy az a valami színes (lásd például: Brandom 1994, 168.o.). Ezért ebben az esetben a fentihez hasonló *modus ponens* csak akkor lehet érvényes, ha elfogadjuk, hogy az elkötelező materiális következtetésekre is igaz lehet (T3/1), és e példa esetében ténylegesen igaz is az, hogy

- $\mathbf{P}(„\text{János tegnap a teljesen befestett, piros vázát vásárolta meg}”) \supset \mathbf{P}(„\text{János tegnap egy színes vázát vett meg}”).$

Ez viszont azt jelenti, hogy a jogosultság-megőrzés deontikus tulajdonságával elkötelező következtetések is rendelkezhetnek, vagyis (T3/1) nem alkalmas a feljogosító következtetések megkülönböztetésére.

Természetesen még sokkal alaposabban is elemezni lehetne a fenti két példát, és az általuk példázott diszkurzív helyzetet, ami azonban lényegesebb, az annak belátása, hogy magából a brandomi megközelítés alaptéziseiből is az következik, hogy a jogosultság-megőrzés nem lehet a feljogosító következtetések megkülönböztető jellemzője. Már a jogosultság-megőrzés és az elköteleződés-megőrzés ilyen éles megkülönböztetése is félrevezető, hiszen ez azt sugallja, hogy nincs olyan következtetés vagy érvelés, amely

egyszerre rendelkezik e két deontikus tulajdonsággal. Ez azonban téves kép, és ami a zavarosságot okozza, az az, hogy - mint láttuk - Brandom szerint minden beszéd-aktus, ami állításnak tartható, kétféle deontikusan releváns cselekedet végrehajtását jelenti: egyfelől a beszélő egy állítás által *tekintéllyel ruház fel* bizonyos további állításokat, másfelől *felvállal* egy specifikus *felelősséget*, nevezetesen a felelősséget arra, hogy ki tudja mutatni a jogosultságát az adott állítás megtételére (Brandom, 1994, 172.). Ami sajátos és megkülönböztető pragmatikai jelentésséget ad az állítási aktusoknak, az éppen ez a két cselekedet, ami együtt jár minden állítással, ezért minden árnyaltabb deontikus kifejtése az állítások következtetési viszonyainak előfeltételezi a következő két kérdés megválaszolását:

- Egy beszélő valamely S állítás megtételével miképpen ruházhat fel további állításokat tekintéllyel?
- Hogyan képes egy beszélő kimutatni a jogosultságát valamely S állítás megtételére?

A tekintély-adás és a felelősség vállalás perspektívája ugyanakkor szorosan össze is függ, de ez az összefüggés csak akkor látható világosan, és akkor nem vezet zavarossághoz, ha először teljesen különválasztjuk a fenti két kérdéskört, ami kijelöli ezt a kétféle perspektívát.

A tekintély-adás kérdése szempontjából Brandom egyértelmű; minden állítás egyfelől egyet jelent az adott állításra vonatkozó *elköteleződés* felvállalásával, másfelől részben *elkötelez*, részben *feljogosít* további állítások tételére (és természetesen ki is zár jó néhány jogosultságot, de ezzel most nem szükséges foglalkozni). Ezzel összefüggésben, egy materiális következtetés akkor tekinthető érvényesnek, ha a nyelvi közösség normatulajdonítási gyakorlata szerint az adott következtetés premisszája iránti *elköteleződés* vagy *elkötelezi*, vagy *feljogosítja* a beszélőt a konklúzió elfogadására, illetve állítására. A felelősség-vállalás kérdését figyelembe véve Brandom szintén egyértelmű; egy beszélő akkor

tudja kimutatni a jogosultságát valamely állítási aktus kivitelezésére, ha az adott állítás vagy olyan típusú, hogy a nyelvi közösség alapértelmezésben jogosultságot tulajdonít a megtételére (default entitlements), vagy ha nem olyan, akkor a beszélő megfelelő érvekkel rendelkezik az adott állítás mellett. Ez viszont azt jelenti, hogy annak, hogy egy beszélő jogosultsággal rendelkezessen valamely S állítás megtételére, ha nem is szükséges, de mindenképpen elégséges feltétele az, ha a beszélő *megfelelő* érvekkel rendelkezik S állítás mellett. Abban az esetben viszont nem tekinthetők valaki érvei megfelelőnek, ha az adott érvek olyan tetszőleges állítások, amelyeket az adott körülmények között a beszélő egyébként nem jogosult megtenni. Vagyis az érvelési praxis során jogosultságot kimutatni csakis olyan állítások segítségével lehet, amelyek megtételére szintén jogosultsággal rendelkezik a beszélő. Ebből viszont az következik, hogy érveket adni valamely S állítás mellett egyet jelent annak kimutatásával, hogy bizonyos *feljogosultságok alapján* a beszélő *jogosult* S állítására is (pontosan ezért fontos Brandom számára az alapértelmezésben vett jogosultságok elmélete, mert így tudja elkerülni a jogosultság-tulajdonítás végtelen regresszusát - lásd: Brandom, 1994, 177-178.o.). Mindezeket a belátásokat összegezve, a következő két tézist igaznak kell tekintenünk a brandomi megközelítést követve:

- Elköteleződése alapján mind jogosultságokat, mind pedig további elköteleződéseket tulajdonítani lehet valamely beszélőnek, és ez képezi a következtetési tevékenység deontikus bázisát.
- A jogosultságai alapján további jogosultságokat lehet tulajdonítani valamely beszélőnek, és ez képezi az érvelési tevékenység deontikus bázisát.

Mivel arra nem találunk utalást Brandomnál, hogy pusztán jogosultságok alapján kötelezettségeket is tulajdonítani lehetne valamely beszélőnek, ezért a továbbiakban pusztán a fenti két tézist fogom figyelembe venni.

A fenti két tézisből két triviális következtetést vonhatunk le. Egyfelől azt, hogy a feljogosító következtetések azonosításához nincsen szükség a feljogosultság-megőrzés deontikus tulajdonságára, hiszen a brandomi elmélet elég egyértelműen azt implikálja, hogy egy következtetés akkor és csak akkor feljogosító, ha az elköteleződés a premisszái iránt feljogosítja a beszélőt a konklúzió állítására. Ha a legkézenfekvőbb módon szeretnénk a deontikus logika jelöléseivel megfogalmazni ezt a tézist, akkor azt az állítást kell tennünk, hogy egy következtetés P kijelentésről K kijelentésre akkor és csak akkor feljogosító, ha egy adott nyelvi közösség norma-tulajdonítási gyakorlata alapján igaz a következő összefüggés (még mindig eltekintve a kondicionális-használattal kapcsolatos logikai problémáktól):

$$(T3/2): \quad \mathbf{O}(P) \supset \mathbf{P}(K)$$

Másfelől, a fenti két tézisből az is következik, hogy a jogosultság-megőrzés tulajdonságával nem csak a feljogosító, de az elkötelező materiális következtetéseknek is rendelkezniük kell, amennyiben elkötelező következtetések is felhasználhatók az érvelési praxis során. Márpedig ezt a lehetőséget Brandom nem zárja ki, hiszen Brandom szerint *bármilyen* helyes vagy meggyőző következtetés alapjául szolgálhat annak, hogy a premisszáit érvként használjuk a konklúziójának állítása mellett. Ez, mint láttuk, (T1/3) tézisből következik, amely szerint, a másokra történő hivatkozás eseteit leszámítva a következő két állítás ekvivalens egymással:

- Valamely P állítás érv K állítás mellett.
- Létezik helyes materiális következtetés P állításról K állításra.

Vagyis, összegezve, nemhogy felesleges, de kifejezetten félrevezető a jogosultság-megőrzést olyan deontikus tulajdonságként tekintenünk, amellyel kizárólag a feljogosító materiális következtetések rendelkezhetnek.

Miután így világossá vált a különbség az elkötelező és a feljogosító következtetések között, most már a zavarosság veszélye nélkül vonatkoztathatjuk egymásra az állítási aktusokkal együtt járó tekintély-adás és felelősség-vállalás perspektíváját. A konklúzív és a nem konklúzív érvelés közti különbség ugyanis ezek után indokoltan visszavezethető arra, hogy milyen típusú következtetéseket használ fel valaki az érvelése során. Mert bár az érvelési praxis funkciója az, hogy a beszélő ki tudja mutatni, hogy milyen jogosultságok alapján jogosult egy adott állítás megtételére, különbség van közöttük, amikor az érveket alkotó premisszákból elkötelező, és amikor feljogosító módon következik a konklúziót alkotó állítás. Az előbbi esetben ugyanis, amennyiben a hallgatóság elfogadja az érvelés alapjául szolgáló premisszákat, akkor köteles lesz elfogadni az érvelés konklúzióját is, a második esetben viszont ez a fajta normatív kényszer nem áll fenn. Ráadásul a szakirodalomban a konklúzív érvelést többnyire a nem-támadható érveléssel hozzák összefüggésbe (pl.: Pollock és Cruz, 1999.), és mint láttuk, Brandom az elkötelező következtetéseket monotonikus, azaz támadhatatlan következtetéseknek tartja. Ezért, ha egy érvelés kiinduló állításaiból elkötelező módon következik a megérvelendő állítás, akkor az érvelést bizonyító erejűnek, vagyis konklúzívnek nevezhetjük. Vagyis, szabatosabban, a következő definíciót adhatjuk meg:

(Def .3/1): A másokra történő hivatkozás eseteit leszámítva: egy P állítás akkor és csak akkor konklúzív érv valamely K állítás mellett, ha létezik helyes *elkötelező* materiális következtetés P állításról K állításra.

Ebből nyilvánvalóan az következik, hogy egy érvelés akkor és csak akkor nem konklúzív, ha az érvelés kiinduló állításai csupán feljogosítanak a megérvelendő állítás megtételére. Ezek után már pontosabb definíciója adható meg annak is, hogy egy P állítás mikor tekinthető érvnek K állítás mellett:

(Def.3/2): A másokra történő hivatkozás eseteit leszámítva: egy P állítás érv K állítás mellett akkor és csak akkor, ha egy adott nyelvi közösség normatulajdonítási gyakorlata szerint létezik helyes elkötelező vagy feljogosító materiális következtetés P állításról K állításra.

Természetesen a fenti definíciók nem azt fogalmazzák meg, hogy mikor *megfelelő* érv egy állítás valamely további állítás mellett, hanem csak azt, hogy mikor tekinthető egyáltalán érvnek. Ahhoz, hogy egy állítás megfelelő érvnek számítson egy adott diszkurzív szituációban, még további feltételek teljesülésére is szükség lehet; például, hogy ne vezessen ellentmondáshoz az érvelés, vagy, hogy az érv ne legyen érvénytelenített (lásd ezekhez III/3. alfejezet). Végül azt is meg kell még említeni, hogy Brandomnak annyiból igazat kell adni a feljogosító következtetések jellemzését tekintve, hogy a feljogosító következtetéseket minden esetben jogosultság-megőrző következtetéseknek kell tartanunk. Egy feljogosító következtetés esetében ugyanis a beszélőnek csak akkor fognak a kommunikációs partnerei ténylegesen jogosultságot tulajdonítani a konklúzió állítására, ha jogosultnak tekintik a premissza állítására is. Ami miatt viszont félrevezető a brandomi megfogalmazás, az, hogy ez a tulajdonsága a feljogosító következtetéseknek nem megkülönböztető jegye e következtetés-típusnak.

2. A feljogosító következtetés-használat logikája

A következtetési praxist vezérlő norma-tulajdonítási tevékenység legfontosabb jellegzetességeinek a feltáráshoz a következőkben a diádikus deontikus logikai eszközeit fogom felhasználni. A legfőbb indokom emellett az, hogy a következtetések nagyon sok esetben maguk is támadhatóak, ezért ha meg kívánjuk érteni, hogy a támadható következtetés-használat pontosan milyen norma-kezelési módokon alapszik, akkor ehhez a támadható normatív megfontolások mintájára kell rekonstruálnunk a következtetés-használat deontikus sajátosságait. A támadható normatív megfontolásokat ugyanakkor nem csak a diádikus deontikus logika eszközeivel, hanem a nem-normatív támadható érvelést elemző logikai módszerek segítségével is modellálhatjuk, amennyiben ez utóbbiak alkalmazását kiterjesztjük a normatív érvelés vizsgálatára is. Jelen esetben a legfőbb indok egy ilyen stratégia ellen az, hogy – mint láttuk az előző fejezetben – a normatív megfontolásoknak bármennyire sikeres formális elemzését is nyújtsák az ilyen, úgynevezett non-monotonikus logikák, a norma-rendszerek kezelésének vannak olyan specifikus jellemzői, amelyeket a leghatékonyabb és a legegyszerűbb módon azoknak a deontikus logikáknak a segítségével lehet feltárni, amelyeket kifejezetten a normatív érvelés valamilyen szintű rekonstrukciójára fejlesztettek ki. Ez az utóbbi stratégia teljesen összhangban van a brandomi alaptézisekkel is, hiszen Brandom szerint a következtetéseken alapuló megfontolások és az érvelési praxis *minden fajtája* normák tulajdonítására és alkalmazására vezethető vissza. Ebből viszont az következik, hogy a nem-normatív diskurzusok legfontosabb jellemzőit a deontikus megfontolások specifikus sajátosságai alapján kell megértenünk, és nem fordítva.

A Brandom által megkülönböztetett következtetés-típusoknak megfeleltethetőek az alábbi feltételes normák:

- O**(A / B): „Kötelező az, hogy az aktuális beszélő elfogadja azt az állítást, hogy A , adva, hogy elfogadja (illetve megteszi) azt az állítást, hogy B ” = B állításból **elkötelező** módon következik A állítás.
- P**(A / B): „Engedélyezett az, hogy az aktuális beszélő elfogadja azt az állítást (illetve azt állítsa), hogy A , adva, hogy elfogadja (illetve megteszi) azt az állítást, hogy B ” = B állításból **feljogosító** módon következik A állítás.
- F**(A / B): „Tilos az, hogy az aktuális beszélő elfogadja azt az állítást (illetve azt állítsa), hogy A , adva, hogy elfogadja (illetve megteszi) azt az állítást, hogy B ” = B állítás **materiálisan inkompatibilis** A állítással.

Az így jelölt feltételes normák tehát egytől egyik olyan *következtetési normák*, amelyek egy adott nyelvi közösség norma-tulajdonítási és norma-elismerési gyakorlata alapján jóváhagyottak - a következtetés-használat során ezek a normák irányítják, hogy milyen *állítási normákat* tulajdonítanak a kommunikációs szituáció résztvevői az aktuális beszélőnek. Az állítási normák feltétlen normák, amelyek azt írják elő, hogy milyen állítást kell, szabad vagy tilos elfogadnia az adott beszélőnek (és ezzel összefüggésben, hogy mit szabad, illetve tilos állítania – lásd ehhez II/5. alfejezet). Követve a diádikus logikák többségének gyakorlatát, a feltétlen normákat a feltételes normák alapján definiálom oly módon, hogy a feltétlen normák érvényességéhez pusztán egyetlen feltétel megléte járuljon hozzá, nevezetesen az, hogy igaz legyen a következő formula: $A \supset A$. Természetesen ez a formula tautológia a propozicionális logikában, a jelenlegi kontextusban értelmezve pedig egy olyan feltételt jelöl, amely a diszkurzív praxis során mindig fennáll.

A brandomi felfogást követve, a következtetés-használat szempontjából az állítási elköteleződésekkel kell úgy tekintenünk, mint amelyek elsődleges deontikus szereppel rendelkeznek, hiszen – mint azt láttuk az első fejezetben – egy beszélőnek a kommunikációs

szituáció többi résztvevője az elköteleződése alapján tulajdonít további állítási normákat. Természetesen a legegyszerűbb módon ezt úgy lehetne reprezentálni (a következtetési normák fenti felírását alapul véve), hogy a diádikus kifejezések második pozíciójába B propozicionális változó helyett $O(B)$ kifejezést írjuk be, hiszen $O(B)$ jelöli a jelen kontextusban a B állítás iránti elköteleződést. Ez a megoldás azonban, mivel beágyazott deontikus operátort tartalmaz, egyáltalán nem szerencsés, ráadásul nem is szükséges, hiszen egyetlen típusú esetet kivéve, *kizárólag* a jóváhagyott következtetési normák és az aktuális elkötelezések határozzák meg azt, hogy milyen állítási normákat kell tulajdonítani egy beszélőnek. Például, ha elköteleződöm az iránt a kijelentés iránt, hogy „ma hétfő van”, és az adott nyelvi közösség jóváhagyja azt a következtetési normát, amely szerint a „ma hétfő van” állításból *elkötelező* módon következik a „holnap kedd lesz” állítás, akkor ez alapján a kommunikációs partnereim úgy fognak tekinteni, mint aki elköteleződött a „holnap kedd lesz” állítás iránt is. Logikailag ez a következőképpen reprezentálható: $O(B) \& O(A / B) \supset O(A)$ -, ez viszont megegyezik (2/xvi.) formulával, ami a deontikus leválasztási elvet fogalmazza meg. Ha tehát a deontikus leválasztást kiterjesztjük a feltételes jogosultságra (vagyis a feljogosító következtetési normákra) és a feltételes tiltásra (vagyis az inkompatibilitást megfogalmazó normákra) is, akkor nincs szükség arra, hogy a diádikus operátorok hatókörén belül kelljen hivatkozni az elkötelezésekre. Természetesen egy ilyen megközelítésnek logikai következményei is vannak. Egyfelől így nem tudjuk reprezentálni azt a kivételes típusú esetet, amikor egy beszélőnek a megnyilatkozásai következtében kell állítási elkötelezéseket tulajdonítani, és nem az elkötelezések alapján, ehhez ugyanis valamilyen faktuális leválasztási elvet kellene érvényesíteni. Ez azért nem jelent olyan hiányosságot, amely problémát okozna a következtetés-használatot vezérlő normák elemzésében, mert állítás-tételi és -elfogadási aktusok bekövetkezése alapján csakis a megtett (vagy elfogadott) állítások iránti elkötelezések tulajdoníthatók a beszélőnek. Vagyis, minden új, még el nem fogadott állításra vonatkozó norma tulajdonítása már további normák

érvényessége alapján történik, azaz a következtetés-használat szempontjából elegendő kizárólag azt vizsgálni, hogy *bizonyos normák tulajdonítása esetén milyen további normák tulajdoníthatók a beszélőnek*. Másfelől, a diádikus logikákban többnyire elfogadott kötelesség-aggregációs szabályt érvényesnek kell tekintenünk, hiszen e nélkül nem tudnánk a deontikus leválasztást érvényesíteni olyan következtetések esetén, amikor a következtetés több premisszával rendelkezik. Ha, például, elköteleződöm az iránt a kijelentés iránt, hogy „minden ember halandó”, és az iránt, hogy „Szókratész ember”, akkor ebből hiába következik elkötelező módon, hogy „Szókratész halandó”, ez az összefüggés nem lesz reprezentálható, csak akkor, ha elfogadjuk a diádikus kötelesség-aggregációs szabályt is, hiszen:

$O(A) \& O(B) \& O(C / A\&B)$: nincs leválasztás

$O(A\&B) \& O(C / A\&B)$: van leválasztás $\rightarrow O(C)$

Mielőtt még alaposabb logikai vizsgálódásokat végeznék a diszkurzív praxisra jellemző norma-kezelési módok feltárása érdekében, érdemes megemlíteni, hogy három tényezőt figyelmen kívül fogok hagyni a logikai rekonstrukciók során. Egyfelől nem elemzem az állítási normák temporális vonatkozásait, másfelől nem elemzem azokat a helyzeteket sem, amikor bizonyos elköteleződések visszavonása történik meg. E második megszorításból az is következik, hogy azt sem vizsgálom, hogy milyen KET kötelességek lépnek életbe normasértések esetén, vagyis hogy mit kell tennie a diszkurzív praxis szereplőjének akkor, ha például egy olyan állítást tesz, amire egyébként nem jogosult - nyilvánvaló ugyanis, hogy ilyen esetekben a beszélőnek mindenekelőtt vissza kell vonnia az adott elköteleződését. A feljogosító és az elkötelező következtetések különbségének megértéséhez elegendő lesz annak elemzése, hogy (a.) a „normálisnak” tekinthető következtetési és érvelési praxis során, adott állítási elköteleződések felvállalása és adott következtetési normák jóváhagyottsága mellett

hogyan történik a további állítási normák tulajdonítása, illetve (b.) a következtetési normák között milyen metanormatívnak nevezhető relációkat kell tételeznünk, ahhoz, hogy a diszkurzív praxis legtriviálisabb jellemzői rekonstruálhatóak legyenek.

A feljogosító következtetések logikai önállósága. Mint láttuk, a lewisi rendszer szerint a feltételes jogosultságok definiálhatóak a feltételes kötelességek segítségével a következő módon (2/xviii.): $\mathbf{P}(A / B) \equiv \sim\mathbf{O}(\sim A / B)$. Ez az összefüggés, azon túl, hogy megfeleltethető annak a felfogásnak, ahogyan az SDL kezeli a feltétlen jogosultságok és kötelességek viszonyát, számos, a lewisitől eltérő diádikus logikában is megtalálható (pl.: Hansson, DSDL 3; Åquist, G rendszer). Kérdés, hogy amennyiben következtetési normákra vonatkoztatjuk ezt a formulát, akkor érvényesnek tekinthetjük-e. Ehhez elegendő azt megvizsgálni, hogy egy adott elkötelező következtetési norma hiánya esetén jóváhagyottnak kell-e tekinteni egy annak megfelelő feljogosító következtetési normát, vagyis hogy érvényes-e

$$(i.) \quad \sim\mathbf{O}(\sim A / B) \rightarrow \mathbf{P}(A / B).$$

Ha úgy tartjuk, hogy fennáll ez az összefüggés, akkor ebből az következik, hogy minden esetben, amikor egy B állítási elköteleződés felvállalása *nem* kötelezi a beszélőt arra, hogy *ne* fogadja el A állítást, akkor ez azt jelenti, hogy B állítási elköteleződés alapján jogosult a beszélő A állítására. Ez viszont azt eredményezné, hogy nyugodtan következtethetnénk arról az állításról, hogy „Pekingben esik az eső”, arra az állításra, hogy „Brutus ölte meg Cézárt”, hiszen az első kijelentésből semmilyen módon (így elkötelező módon sem) következik az, hogy tagadnunk kellene a második kijelentést. Az előző fejezetben láttuk a következtetés-használat és az érvelési praxis összefüggését – ezt felhasználva még világosabban megfogalmazható, hogy miért tarthatatlan (i); ez ugyanis azt fogalmazza meg, hogy amikor egy állítás a konklúzív értelemben *nem* érv egy másik állítás

ellen, akkor feltétlenül érv mellette. Csakhogy számos állítás között semmiféle következtetési viszony nincs, és így számos állítás-páros esetén igaz, hogy azok önmagukban nem érvek egymás ellen, és ugyanakkor nem érvek egymás mellett sem.

Később még elemzem, hogy milyen következményekkel jár, hogy (i) nem érvényes, előbb azonban érdemes megvizsgálni, hogy a feljogosító következtetési normák esetleg definiálhatóak-e a tiltó, vagyis inkompatibilitást megfogalmazó következtetési normák segítségével. Bár a diadikus logikák többnyire nem használnak tiltás operátort, amennyiben a feltétlen tiltás és jogosultság hagyományos módon interpretált viszonyát vesszük alapul, akkor kérdés, hogy érvényes-e a következő összefüggés:

$$(ii.) \quad \sim \mathbf{F}(A / B) \rightarrow \mathbf{P}(A / B)$$

Vegyük úgy, hogy ez a formula érvényes; ebben az esetben ez azt jelenti, hogy ha egy B állítás nem materiálisan inkompatibilis A állítással, akkor egyben fel is jogosít A állítás megtételére, vagyis akkor B kijelentés (nem konklúzív) érv A állítás mellett. Természetesen ez, hasonlóan ez előzőhöz, elfogadhatatlan, hiszen például semmilyen értelemben nem zárja ki az, hogy „Pekingben esik az eső”, azt, hogy „Brutus ölte meg Cézárt”, ám ebből nem következik, hogy a pekingi esőre való hivatkozás bármilyen értelemben érv lenne amellet, hogy Brutus volt Cézár gyilkosa. Mint előbb említetem, vannak olyan állítások, amelyek semmilyen következtetési viszonyban nem állnak egymással, ezért ezek esetében nem igaz, hogy ha nem inkompatibilisek egymással, akkor érvként is kell, hogy szolgáljanak egymás mellett.

Az iménti elemzések jobb megértéséhez érdemes itt megállni egy kicsit, és megvizsgálni néhány logikailag rekonstruálható, triviális jellemzőjét a materiális inkompatibilitásnak. Az első és legfontosabb tulajdonság, amivel az inkompatibilitási reláció

rendelkezik, a szimmetrikusság. Vagyis, ha egy A állítási elköteleződés kizárja a jogosultságot B állítási elköteleződés felvállalására, akkor ez fordítva is igaz, azaz:

$$(iii.) \quad \mathbf{F}(A / B) \equiv \mathbf{F}(B / A)$$

Ugyanakkor, mivel itt szimmetrikus relációról van szó, ezért ebből az is következik, hogy amikor A és B állítás egymással inkompatibilis, akkor ez azt is jelenti, hogy tilos a két állítás iránt *egyszerre* elköteleződni (ehhez a következtetéshez persze kell még egy kitétel, amit a következő fejezetben fogok tárgyalni). Mivel fordítva ez triviálisan igaz, hiszen ha két állítás iránt tilos egyszerre elköteleződni, akkor bármelyik állítás iránt is köteleződjünk el, ez ki fog zárni a jogosultságot arra, hogy elköteleződjünk a másik iránt is, ezért a következő összefüggést elfogadottnak kell tartanunk:

$$(iv.) \quad \mathbf{F}(A / B) \equiv \mathbf{F}(B / A) \equiv \mathbf{F}(A \& B)$$

Mindemellett a materiális inkompatibilitás egy másik lényeges jellemzője az, hogy az ellentmondás fogalma a segítségével definiálható. Mint láttuk, a materiális következtetések elmélete maga után vonja, hogy nem definiálhatjuk az ellentmondást pusztán formálisan, hiszen az, hogy két állítás ellentmondást alkot, csupán egy alosztályát képezi azoknak az eseteknek, amikor a norma-tulajdonítás gyakorlata szerint tilos egyszerre felvállalni bizonyos elköteleződések. Az, hogy „az utcák szárazak”, éppen úgy inkompatibilis azzal a kijelentéssel, hogy „imént zuhogott az eső”, mint az az állítás, hogy „imént nem zuhogott az eső”. A következő fejezetben viszont azt is látni fogjuk, hogy a materiális inkonzisztencia szintén mindig egyenértékű a materiális inkompatibilitással, vagyis ha bizonyos állítások olyan normatív jellemzőkkel rendelkeznek, hogy materiális értelemben inkonzisztensnek

tekinthetőek, akkor azokat materiálisan inkompatibilis állításoknak kell tartanunk. Mindebből az is következik, hogy a negáció formális értelmezését is alá kell rendelnünk az inkompatibilitás materiális felfogásának. Az, hogy egy megnyilatkozásunkkal A mondat negációját állítjuk, semmi egyebet és többet nem jelent ugyanis a következtetési praxisban, minthogy az adott állítás materiálisan inkompatibilis A mondat állításával. Vagyis, a következő formulát érvényesnek kell tartanunk:

$$(v.) \quad \mathbf{F}(A / \sim A) \equiv \mathbf{F}(\sim A / A) \equiv \mathbf{F}(A \& \sim A)^{iv}$$

Mindezek után sokkal világosabban megfogalmazható, hogy (ii) miért nem lehet érvényes. Ez ugyanis azt jelentené, hogy nem tehetnénk különbséget a koherencia két típusa, a negatív (gyenge) és a pozitív (erős) koherencia között. Állításokat vagy hiteket akkor nevezünk koherensnek a negatív értelemben, ha azok ellentmondásmentesek, vagyis nem inkonzisztensek. A pozitív koherenciához viszont ennél több kell, hiszen pozitív koherenciáról csak akkor beszélhetünk, ha valamilyen következtetési viszony is fennáll az adott állítások vagy hitek között. A negatív és pozitív koherencia megkülönböztetése a racionális diskurzus egyik alapvető jellemzőjére hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy hiába sorol fel egy beszélő tetszőleges állításokat, amelyek konzisztensek egymással, vagyis amelyekből nem következik ellentmondás, pusztán ez alapján egyáltalán nem fogják a beszélőt úgy tekinteni, mint aki részt is vesz a racionális diskurzusban. Ez utóbbihoz ugyanis érvelni kell, amihez viszont következtetés-használatra van szükség, vagyis arra, hogy bizonyos állításaink között következtetési viszonyok is fennálljanak. Pontosán ez az indoka annak is, hogy az igazolás-elméleti koherentizmusnak is két alapvető felfogása létezik: a *pozitív koherencia elvét* valló felfogás, amely szerint csak olyan hiteket fogadhatunk el,

amelyek mellett rendelkezünk érvekkel, és a *negatív koherencia elvét* valló felfogás, amely szerint minden olyan hitet elfogadhatónak kell tartanunk, amelyről nem mutatható ki, hogy valamilyen értelemben ellentmondáshoz vezet (Pollock és Cruz, 1999. 70-71.o.; Harman, 1986, 32-34.o.). Mivel ez az utóbbi megközelítés látszólag (ii) érvényességét vonja maga után, ezért érdemes tisztázni, hogy szó sincs erről, hiszen a negatív koherencia elve nem előfeltételezi, hogy amikor B hit nem inkonzisztens A hittel, akkor ezzel automatikusan érv is A hit mellett, hiszen az így értelmezett negatív koherencia elve nem lenne megkülönböztethető a pozitív koherencia elvétől. Az előbbi szerint egyszerűen csak mindaddig állíthatunk (és hihetünk) bármit, amíg az adott állítások és hitek konzisztensek egymással, vagyis amíg állításaink vagy hiteink nem cáfolják egymást. Ez deontikus megfogalmazásban a következőt jelenti: $\sim \mathbf{F}(A_1 \& A_2 \& \dots \& A_n) \rightarrow \mathbf{P}(A_1) \& \mathbf{P}(A_2) \& \dots \& \mathbf{P}(A_n)$. Vagyis, a negatív koherencia elve az állítási normákra vonatkozóan fogalmaz meg egy szabályt, és nem a következtetési normákra -, ha azonban a diádikus logika eszközeivel elemezzük ezeket a normákat, akkor az előbbieket definiáljuk az utóbbiak segítségével, és nem fordítva, ezért még ha el is fogadjuk a negatív koherencia elvét, akkor sem következik ebből, hogy el kell fogadnunk (ii)-t. Valószínűsíthető, hogy nincs is olyan filozófus, aki szerint az az állítás önmagában, hogy „Pekingben esik az eső”, bármilyen értelemben érv lenne azon kijelentés mellett, hogy „Brutus ölte meg a Cézárt”, pusztán azért, mert nem cáfolja azt. Ha azonban (ii) érvényes lenne, akkor ez azt jelentené, hogy *minden esetben*, amikor állítások nem inkonzisztensek egymással (materiális értelemben, ami viszont magában foglalja a formális értelmezést is), akkor feljogosító következtetési viszonyt kellene tételezni közöttük, vagyis érvként szolgálnának egymás mellett.

Az a tény, hogy (i) és (ii) formulákat nem tarthatjuk érvényesnek, amennyiben következtetési normákra vonatkoztatjuk azokat, egy nagyon lényeges következményt von maga után, nevezetesen azt, hogy a feltételes jogosultságok – mivel nem definiálhatóak sem a

feltételes kötelességek, sem pedig a feltételes tiltások segítségével – egy teljesen önálló logikai megközelítést igényelnek. A szakirodalomban már a feltétlen jogosultságokra vonatkozó logikai vizsgálódások során is felmerült, hogy nem szükségszerűen kell érvényesnek tartani azt az elvet, amely szerint, ami nem tilos, az engedélyezett. A jogrendszerek deontikus elemzésével foglalkozók közül jó néhányan felhívták a figyelmet arra, hogy a jogrendszerek lehetnek zártak, és akkor érvényes bennük az imént említett elv, de lehetnek olyanok is, hogy értelmezhetőek úgy, mint amelyek normatív „réseket” tartalmaznak, vagyis számos cselekedet-típusra nézve sem engedélyezettséget, sem pedig tiltást nem írnak elő, és természetesen kötelezettségeket sem (lásd ehhez: von Wright, 1970). Amennyiben azokat a feltételes normákat vizsgáljuk, amelyek a következtetés-használatot vezérlik, akkor egyértelmű, hogy ez az utóbbi helyzet áll fenn, hiszen számtalan olyan eset van, amikor állítások egy halmaza nem áll semmilyen inferenciálisan releváns viszonyban egy további állítással. Ez viszont azt jelenti, hogy az adott állítás-halmaz iránti elköteleződés se nem kötelezi, se nem jogosítja fel a beszélőt a további állítás elfogadására, illetve elutasítására, és nem is tiltja, vagyis zárja ki azt. Az ilyen típusú viszonyt állítási elköteleződések között neutrális viszonynak nevezhetjük, és $N(/)$ -el jelölve a következőképpen definiálhatjuk:

$$N(A / B) =_{\text{def}} \sim O(A / B) \ \& \ \sim O(\sim A / B) \ \& \ \sim P(A / B) \ \& \ \sim P(\sim A / B) \ \& \ \sim F(A / B) \ \& \ \sim F(\sim A / B)$$

Az inferenciálisan neutrális reláció fenti definíciója csak azért nem tartalmaz logikai ellentmondást, mert (i) és (ii) nem érvényes, ami jól mutatja, hogy egy ilyen típusú reláció tételezése implikálja azt, hogy (i)-t és (ii)-t ne fogadjuk el. Ugyanakkor ahhoz, hogy a fenti

definíció ellentmondás-mentes legyen, az is szükséges, hogy a következő két formulát se tartsuk érvényesnek:

$$(vi.) \quad \sim\mathbf{P}(\sim A / B) \rightarrow \mathbf{O}(A / B)$$

$$(vii.) \quad \sim\mathbf{P}(A / B) \rightarrow \mathbf{F}(A / B)$$

Azok a monadikus formulák, amelyek megfeleltethetőek ezeknek az összefüggéseknek, érvényesek az SDL-ben, illetve (vi.) érvényes, például, a lewisi rendszerben, amely a feltételes kötelelességeket definiálhatónak veszi a feltételes jogosultságok által. Ennek ellenére (vi.) és (vii.) nem tekinthető érvényesnek a jelen kontextusban. Ha ugyanis (vi.)-ot elfogadnánk, akkor ez azt jelentené, hogy minden esetben, amikor egy *B* állítás *nem* érv egy *A* állítás *ellen*, akkor *B* *konklúzív* érv *A* állítás *mellett*. Újfént felhasználva az eddig alkalmazott példát; ebből az következne, hogy a „Pekingben esik az eső” állítás konklúzív érv lenne a mellett az állítás mellett, hogy „Brutus ölte meg Cézárt”, hiszen az első kijelentés nem érv e második ellen. Hasonlóan triviális (vii.) elfogadhatatlansága is, hiszen ebben az esetben meg úgy kellene tekintenünk e két példa-állítást, mint amelyek materiálisan inkompatibilisek egymással, hiszen az első kijelentés nem jogisít fel a második állítására.^v Az a tény viszont, hogy (vi.) és (vii.) nem érvényes, ha azokat a következtetési normák megfogalmazására használjuk, azzal a következménnyel jár - mint hamarosan látni fogjuk - hogy a feltételes jogosultságnak egy új, az engedélyezettség klasszikus felfogásától teljesen eltérő értelmezését kell megadnunk.

Visszatérve (i) és (ii) érvénytelenségére, az, hogy egy állítás feljogosít valamely más állítás megtételére, tehát egy erősebb és specifikusabb viszonyt jelent állítások között, mintsem hogy azt pusztán elkötelező, vagy inkompatibilitási relációk hiányaként definiáljuk.

Ez viszont azt vonja maga után, hogy egy teljesen önálló logikát kell kiépítenünk akkor, amikor a feljogosító következtetések jellemzőit szeretnénk feltárni. Erre viszont a legjobb módszer, ha a II/1. alfejezetben alkalmazott permutációs eljárással vizsgáljuk meg, hogy *elvileg* milyen alap-típusai lehetségesek azoknak a feltételes jogosultságoknak, amelyek a következtetés-használatot vezérlik. Vegyünk tehát egy olyan minimális deontikus logikát, amelyben csak egyetlen diádikus operátor és csupán két proposicionális változó, illetve még pontosabban, csak az ezekből álló, egyetlen összetett kifejezés szerepelhet, nevezetesen: $\mathbf{P}(A / B)$. Ezen túlmenően engedjük meg a negáció használatát a hatókörön belül eső, első pozícióban álló változóra, és a teljes kifejezésre is, illetve a konjunkció használatát csak a teljes kifejezésre úgy, hogy a proposicionális logika negációra és konjunkcióra vonatkozó törvényeit tekintsük érvényesnek mindegyik esetben. Ekkor, e minimális diádikus logikában pontosan négy lehetséges nem konjugált kifejezés létezik:

$$\mathbf{P}(A / B); \quad \sim \mathbf{P}(A / B); \quad \mathbf{P}(\sim A / B); \quad \sim \mathbf{P}(\sim A / B)$$

Ha ezek után azt a kérdést tesszük fel, hogy milyen két-elemű konjunkciói lehetségesek a fenti négy kifejezésnek az önmagukkal vett konjunkciókat leszámítva, akkor azonnal kiderül, hogy hasonlóan ahhoz, amit a monadikus kötelesség-operátorral kapcsolatban láttunk, pontosan négy ilyen konjugált mondat tekinthető elvileg érvényesnek. Az összes matematikailag lehetséges kombináció közül ugyanis kettő ellentmondást fejez ki, ezért csak az alábbi formulák tekinthetők logikailag lehetségesnek:

- 1.) $\mathbf{P}(A / B) \ \& \ \mathbf{P}(\sim A / B)$
- 2.) $\mathbf{P}(A / B) \ \& \ \sim \mathbf{P}(\sim A / B)$
- 3.) $\mathbf{P}(\sim A / B) \ \& \ \sim \mathbf{P}(A / B)$

4.) $\sim P(A / B) \ \& \ \sim P(\sim A / B)$

Mivel a kötelességek konfliktusával ellentétben a jogosultságok konfliktusáról nem beszélhetünk, ezért semmiféle indok nem szól amellett, hogy (1.)-et elvessük, azaz a fenti négy formulát logikailag lehetségesnek tekinthetjük. E formulák jelentősége abban áll, hogy mivel (vi.) és (vii.) nem érvényesek, ezért a fenti deontikus összefüggések A és B állítások között akkor is fennállhatnak, ha egyébként sem elkötelező, sem inkompatibilitási viszony nem áll fenn az adott állítások között. Ha ugyanis (vi.) vagy (vii.) érvényes lenne, akkor a (2-4.)-ban található $\sim P(/)$ kifejezések a nekik megfeleltethető feltételes tiltást, illetve kötelezettséget is implikálnák. E tény jelentőségének a megértéséhez azt a kérdést teszem fel, hogy mit jelentenek a következtetés-használat szempontjából a fenti összefüggések olyan A és B állítások esetében, amelyek minden más tekintetben neutrálisak abban az értelemben, hogy rájuk nézve az alábbi következtetési normák elfogadottak:

Elkötelezés és inkompatibilitás neutralitás $B \square A$ relációban:

- $\sim O(A / B); \ \sim O(\sim A / B); \ \sim F(A / B); \ \sim F(\sim A / B)$

A (4.) formula ebben az esetben egyszerűen értelmezhető, hiszen az azt fogalmazza meg, hogy B nem jogosít fel sem A mondat állítására, sem A mondat tagadására, vagyis (4.) feljogosítás neutralitást fejez ki $B \square A$ relációban, így amennyiben elkötelezés és inkompatibilitás neutralitás is fennáll $B \square A$ relációban, akkor: $N(A / B)$. Ennél sokkal jelentősebb az, hogy (1-3.) formula mindegyike érvényes lehet olyan A és B esetében is, amelyek elkötelezés és inkompatibilitás neutrálisak $B \square A$ relációban. Ez az a pont ugyanis, ahol jelentősen eltér a feltétlen jogosultságokra vonatkozó felfogás a feltételes jogosultságokra vonatkozótól. Az (1.)-nek megfeleltethető monadikus formula

[$\mathbf{P}(A) \ \& \ \mathbf{P}(\sim A)$] ugyanis a jól ismert választhatóságot (opcionális) fejezi ki, és mivel választhatóságról pontosan olyan A esetén beszélünk, amely se nem tilos, se nem kötelező, ezért az, hogy (1) érvényes lehet elkötelezés és inkompatibilitás neutralitás mellett, nem túl nagy meglepetés. A (2-3.)-nak megfeleltethető monadikus formulák azonban az SDL-ben nem lehetnek érvényesek olyan A -ra nézve, amely nem kötelező (és ezért, amelynek a negációja nem tilos). Ezt fejezi ki a **TKS** azon formulája, hogy: $\mathbf{P}(p) \leftrightarrow \mathbf{O}(p) \ \underline{\vee} \ \mathbf{OP}(p)$, vagyis hogy, ami engedélyezett, az vagy kötelező, vagy választható. Hétköznapi nyelven megfogalmazva ez azt jelenti, hogy ha valamit megtenni „tisztán”, azaz kötelezettségek nélkül engedélyezett, akkor az *mindig* azt jelenti, hogy engedélyezett azt a valamit *nem* megtenni *is*. Vagyis, az önmagában álló feltétlen engedélyezettség mindig ekvivalens a választhatósággal, legalábbis a klasszikus felfogás szerint. Ezzel ellentétben, mivel a jelen kontextusban a feltételes jogosultságok hiánya nem implikál feltételes kötelességet vagy tiltást, ezért lehetséges, hogy B állítás minden elkötelezés nélkül jogosítson fel A állítására, és eközben mégse jogosítson fel A tagadására is. Mivel ez a klasszikus felfogás fényében intuícióellenesnek is tűnhet, ezért érdemes közelebbről megvizsgálni. Ehhez azonban először meg kell különböztetni, a fenti gondolatmenet alapján, a feljogosító inferenciális reláció két lehetséges típusát, amelyeket opcionálisan feljogosító, illetve leszűkítő, vagy szelektáló módon feljogosító relációknak nevezek, és amelyeket **OP**, illetve **SP** (= selectively permitted) jelöléssel jelölök:

$$\mathbf{OP}(A / B) \equiv \mathbf{OP}(\sim A / B) =_{\text{def}} \mathbf{P}(A / B) \ \& \ \mathbf{P}(\sim A / B)$$

$$\mathbf{SP}(A / B) =_{\text{def}} \mathbf{P}(A / B) \ \& \ \sim \mathbf{P}(\sim A / B)$$

Mivel a diádikus logikák többnyire a feltételes kötelességek elemzésére koncentrálnak, és még ha használnak is engedélyezettség operátort, akkor is a legtöbb esetben a feltételes

jogosultságot definiálhatónak veszik a feltételes kötelesség segítségével, ezért a leszűkítő feljogosítás kérdéséhez nemigen találni szakirodalmat. Már csak ezért is érdemes legelőször általánosságban megvizsgálni, hogy a diszkurzív praxis elemzésétől eltekintve, van-e értelme olyan feltételes normák tételezésének, amelyek egyfelől megfelelnek **SP** definíciójának, és amelyek másfelől a nekik megfelelő feltételes kötelességek hiányában is érvényes lehetnek. A válasz egyértelmű igen, és ehhez nem is kell a brandomi filozófiától messze kanyarodni, hiszen maga Brandom használja rendszeresen a kondicionális kijelentések feljogosító szerepének megvilágítására az egyébként Ryle által kitalált vonatjegy hasonlatot (Ryle, 1963). Ez a hasonlat, a jelen kontextusban vizsgálva, több mint pusztán egy plasztikus analógia - a vonatjegy ugyanis nem kötelez a vonaton utazásra, miközben csak arra jogosít fel bárkit, hogy utazzon egyet valamely vonattal, arra azonban nem, hogy ne utazzon. A vonatjegyhasználatnak ez az utóbbi jellegzetessége abból ered, hogy a vonatjeggyel rendelkező *kizárólag* ahhoz járul hozzá, hogy jogosultnak tekinthessük azt, aki vonatjeggyel rendelkezik, arra, hogy vonattal utazzon; ahhoz azonban nem, hogy jogosultnak tekinthessük arra is, hogy ne utazzon vonattal. A nem-utazásra való jogosultság ugyanis független a vonatjeggyel rendelkezéstől, vagyis vagy fennáll, vagy nem, de ezen mit sem módosít az, ha valaki vonatjegyet vesz. Ha például köteles vagyok vonattal utazni, mondjuk munkahelyi kötelességeimből kifolyólag, mert csak így tudok eljutni időben egy fontos találkozóra, akkor a vonatjegy-vásárlás következtében jogosulttá válok vonatra szállni, de nem válok jogosulttá felülbírálni az eredeti kötelességemet, azaz nem válok jogosulttá arra, hogy ne utazzak vonattal. Vagyis, az a feltételes engedélyezettség, hogy „engedélyezett az, hogy ha vonatjeggyel rendelkezel, akkor vonattal utazzál” leszűkítő módon jogosít fel, hiszen a feltételes norma által hivatkozott feltétel fennállása nem járul hozzá annak eldöntéséhez, hogy valaki jogosult-e *nem* utazni vonattal.

Hogy még érthetőbbé váljon ez a specifikus összefüggés a feltételes jogosultságok által hivatkozott feltételek és a feltételes jogosultságok deontikus tartalmi között, érdemes felfigyelni arra a szóhasználatra, ami általánosságban a feltételes jogosultságokkal kapcsolatos mindennapi beszédet jellemzi. Többnyire ugyanis úgy fogalmazunk, hogy a vonatjegy jogosulttá *teszi* az embert a vonaton utazásra; vagy az, hogy valaki gyaloggal végigmegy a sakktáblán, jogosulttá *teszi* az illetőt arra, hogy lecserélje a gyalogját valamilyen más bábúra stb., miközben, mondjuk, a vonatjegy *nem tesz* jogosulttá senkit arra, hogy ne utazzon vonattal. Ezzel a szóhasználatl arra utalunk, hogy akkor beszélhetünk feltételes *feljogosításról*, ha valaki, akinek egyébként valamilyen jogosultság nem tulajdonítható, bizonyos feltételek teljesülése esetén mégis jogosultnak tekinthető az adott cselekvések megtételére. A hétköznapi beszéd tehát egy, a deontikus státuszban bekövetkező *változásra* vonatkoztatja azokat a normatív megfontolásokat, amelyek az így értelmezett feltételes jogosultságokkal kapcsolatosak.

Vagyis, összefoglalva az eddigieket, a diszkurzív praxis következtetési normáinak elemzése során deontikusan neutrális viszonyt is fel kell tételeznünk az állítások között. Ebből egyfelől az következik, hogy a feljogosító következtetési normák nem definiálhatóak az elkötelező, illetve a tiltó következtetési normák segítségével, vagyis a feljogosító normák használatára nézve egy önálló alapokon álló logikát kell megadnunk. Másfelől, a deontikusan neutrális relációk logikai lehetőségéből az is következik, hogy amikor nem jóváhagyott valamilyen feljogosító következtetési norma két állítás viszonyára vonatkozóan, akkor ez nem implicálja azt, hogy a megfelelő elkötelező, vagy tiltó (inkompatibilitási) norma jóváhagyott az adott állításokra nézve. Ennek viszont az a következménye, hogy hangsúlyosan meg kell különböztetnünk két féle feljogosító viszonyt állítások között: az opcionális feljogosítást és a szelektáló feljogosítást. Ezt a megkülönböztetést tulajdonképpen a hagyományos felfogás is megteszi, csak éppen implicit módon, mivel a hagyományos felfogás szerint a szelektáló

jogosultság – akár feltételes, akár feltétlen – mindig együtt jár a megfelelő kötelezettséggel (és tiltással). Azt is láttuk, hogy a szelektáló feltételes jogosultságnak az a függetlensége, amit viszont a diszkurzív praxis normáinak elemzésekor tételeznünk kell, más típusú normatív megfontolások során is jelen van, és szorosan összekapcsolódik egy norma-dinamikai szemlélettel, amely szerint a feltételes jogosultságok által hivatkozott feltételek fennállása bizonyos normatív változások bekövetkeztéhez járul hozzá.

Ha mindezek után visszatérünk a következtetés-használatot vezérlő normák vizsgálatához, akkor először azt a kérdést kell feltennünk, hogy ténylegesen vannak-e olyan következtetések, amelyek esetében a premisszák iránti elköteleződés szelektáló módon jogosít fel a konklúzió állítására. Természetesen vannak, hiszen az érvelési praxis során pontosan azt várjuk el, hogy egy érv úgy jogosítson fel egy adott állítás megtételére, hogy eközben ne jogosítson fel az adott állítás elutasítására, vagyis ne legyen használható ellenérvként is az adott állítás ellen. A nem konklúzív érvek adása tehát lényegileg szelektáló módon feljogosító következtetéseken alapszik. Ennek ellenére érdemes közelebbről megnézni a következtetési praxis során alkalmazott szelektáló feljogosítás legfőbb deontikus jellemzőit, mert így egy árnyaltabb képet kapunk a feljogosító normák diszkurzív szerepéről. Vegyük, például, az induktív projekció egy tipikus esetét, és tételizzük fel, hogy azt állítom, hogy „minden eddig megfigyelt hattyú fehér volt”. Ekkor, ez az állítás feljogosít arra, hogy azt is állítsam, hogy a „következő megfigyelt hattyú fehér lesz”. Az elköteleződés e következtetés premisszája iránt nyilvánvalóan nem kötelez el a konklúzió elfogadására, hiszen a tapasztalati beszámolók bármekkora tömegével is rendelkeznek, az sohasem alkot konklúzív érvet prediktív állítások mellett. Ugyanakkor, egy teljesen abszurd és helytelen következtetés lenne, ha azt mondanám, hogy „eddig minden megfigyelt hattyú fehér volt, *tehát* a következő megfigyelt hattyú *nem* lesz fehér” – ez viszont világosan jelzi, hogy a most elemzett következtetés premisszájának állítása nem jogosít fel a konklúzió negációjának állítására. Vagyis, ez esetben elfogadottak

azok a következtetési normák, hogy: $\mathbf{P}(A / B) \ \& \ \sim\mathbf{P}(\sim A / B)$, azaz szelektáló feljogosításról van szó.

Mindamellett, ha egy B és A állítás inferenciális viszonyát a teljes komplexitásában szeretnénk megismerni, akkor nem elég azt megvizsgálni, hogy B állítása milyen normatív hozadékkal bír A , illetve $\sim A$ állításának vonatkozásában, hanem ugyanezt meg kell vizsgálni $\sim B$ állítása esetén is. A fenti, induktív projekciós példa azért trükkös, mert e második kérdésre két különböző válasz is adható, attól függően, hogy miképpen értelmezzük annak a mondatnak a negációját, hogy „minden eddig megfigyelt hattyú fehér volt”. Ha ugyanis a kézenfekvőbb módon tagadjuk ezt az mondatot, vagyis ha a negációt a kvantifikáció hatókörén kívülre helyezzük, akkor azt a mondatot kapjuk, hogy „nem minden eddig megfigyelt hattyú volt fehér”. Ennek a mondatnak az állítása azonban önmagában nem jogosít fel arra, hogy azt is mondjam, hogy a „következő megfigyelt hattyú nem lesz fehér”, ez ugyanis túl határozott következtetés lenne ez esetben, vagyis jóváhagyottnak tekinthetjük azt a normatív előírást, hogy $\sim\mathbf{P}(\sim A / \sim B)$. Ugyanakkor, ha az eredeti induktív projekció premisszáját úgy tagadjuk, hogy a negációt a kvantifikáció hatókörén belülre helyezzük, vagyis azt mondjuk, hogy „egyetlen eddig megfigyelt hattyú sem volt fehér”, akkor ez az állítás nyilvánvalóan már feljogosít arra, hogy azt is állítsuk, hogy „a következő megfigyelt hattyú sem lesz fehér”. Vagyis, az első esetben nem csak B , de $\sim B$ állítása sem jogosít fel arra, hogy $\sim A$ -t állítsuk, míg a második esetben viszont $\sim B$ állítása már feljogosít erre, azaz a második esetben az a következtetési norma jóváhagyott, hogy $\mathbf{P}(\sim A / \sim B)$. Ez a kissé trükkös példa felhívja a figyelmet arra, hogy több altípusát elkülöníthetjük a szelektáló feljogosításnak a szerint, hogy egy feltételes jogosultság által hivatkozott feltételek *fenn nem állása* rendelkezik-e valamilyen normatív hozadékkal az adott feltételes jogosultság által engedélyezett cselekedetekkel kapcsolatban, avagy sem. Erősen (strongly) és gyengén (weakly) szelektáló feljogosításról a következő feltételek mellett beszélhetünk:

$$\mathbf{SSP}(A / B) =_{\text{def}} \mathbf{SP}(A / B) \ \& \ \mathbf{N}(A / \sim B)$$

$$\mathbf{WSP}(A / B) =_{\text{def}} \mathbf{SP}(A / B) \ \& \ \sim \mathbf{N}(A / \sim B)$$

Vagyis, a fenti induktív projekciós példát alapul véve, ha az első értelmezésben tagadjuk a premisszát, akkor egy erősen szelektáló feljogosító viszonyt kell tételeznünk a premissza állítása és a konklúzió állítása között, míg ha a második értelmezésben tagadjuk a premisszát, akkor egy gyengén szelektáló feljogosító viszonyt. Természetesen nem csak ilyen trükkös példák léteznek, sokszor egyértelmű, hogy adott állítások pontosan milyen módon jogosítanak fel egy további állítás megtételére. Például, az induktív általánosítás alapesetében, amikor is abból, hogy „minden eddig megfigyelt hattyú fehér volt”, arra következtetünk, hogy „minden hattyú fehér”, már egyértelmű, hogy az a feljogosító reláció, ami fennáll a premissza és a konklúzió állítása között, gyengén szelektáló. Bárhogyan is tagadjuk ugyanis a premisszát, az konklúzió állítása között, azaz cáfolni fogja a konklúziót, hiszen elegendő csak annyit mondani, hogy „nem minden eddig megfigyelt hattyú volt fehér”, ahhoz, hogy ez elkötelezzen minket azon állítás mellett, hogy „nem minden hattyú fehér”. Ez a példa egyébként arra is felhívja a figyelmet, hogy további finom megkülönböztetéseket is tehetünk a szelektáló feljogosítás esetei között, hiszen van, hogy $\mathbf{WSP}(A / B)$ következtetési norma úgy jóváhagyott, hogy eközben $\sim B$ állítása csak feljogosít, és van, hogy úgy, hogy $\sim B$ állítása elkötelez $\sim A$ állítás elfogadására. Az előbbire példa a fenti induktív projekció esetében az a helyzet, amikor a premisszát a második értelemben tagadjuk, az utóbbira pedig az imént taglalt induktív általánosítás.

A szelektáló feljogosítás ennél részletesebb elemzésébe, úgy gondolom, nem érdemes belebocsátkozni, hiszen az eddigi elemzések kellően explicitté tették, hogy milyen következményekkel jár az, ha elfogadva a deontikusan neutrális reláció meglétét, logikai

következetességgel tárjuk fel a különböző lehetséges típusú feltételes jogosultságokat, illetve azokat a következtetési normákat, amelyek ezekbe a típusokba tartoznak. Az utolsó fejezetekben még egy alaposabb elemzést szentelek az opcionálisan feljogosító következtetéseknek, mert azoknak a megértése a jelen kontextusban kulcsfontosságú. Zárásként pedig szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy annak a deontikus relációnak a komplexebb vizsgálata, ami a feltételes jogosultságok által hivatkozott feltételek, illetve a feltételes jogosultságok által engedélyezett cselekedetek között áll fenn, lehetővé teszi, hogy a deontikusan neutrális relációnak is megkülönböztessük egy erősebb esetét. Két állítás között ugyanis fennállhat az a típusú neutrális viszony, amit már láttunk, amikor is egy B mondat állítása semmiféle normatív hozadékkal nem bír egy A mondat állítására, illetve tagadására vonatkozóan. Ennél azonban egy még erősebb neutralitást alkot, amikor ezen felül $\sim B$ mondat állítása sem rendelkezik semmiféle normatív hozadékkal A mondat állítására, illetve tagadására vonatkozóan. Ez utóbbit teljes neutralitásnak nevezem, ami **NN**-el jelölve a következőképpen definiálható:

$$\mathbf{NN}(A / B) =_{\text{def}} \mathbf{N}(A / B) \ \& \ \mathbf{N}(A / \sim B)$$

3. A feljogosító következtetések támadhatósága

Amennyiben azt a kérdést szeretnénk megválaszolni, hogy milyen indokok szólnak a feljogosító és az elkötelező következtetések megkülönböztetése mellett, akkor a legtriviálisabb ilyen lehetséges indok az, ha feltételezzük, hogy a támadható és a nem támadható következtetés-használat közötti különbség így rekonstruálható egy deontikus megközelítés keretei között oly módon, hogy az a legtöbb teoretikus előnnyel járjon. Mivel ez a brandomi felfogásnak is teljesen megfelel, ezért ebben a fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a támadható következtetés és érv-használat miképpen rekonstruálható logikailag, ha kizárólag a feljogosító következtetési normákat tartjuk támadhatónak.

Mivel faktuális támadhatóságról a jelen kontextusban nincs értelme beszélni, hiszen a következtetések támadhatósága szempontjából nincs relevanciája annak a kérdésnek, hogy mi van akkor, amikor képtelenség valamilyen következtetési vagy állítási normát betartani, ezért kizárólag a felülbíráhatóság alapján kell különbséget tennünk az elkötelező és a feljogosító következtetési normák között. Ha tehát az elkötelező következtetési normákat nem tartjuk felülbíráhatónak, akkor ez a (Def.2/3)-at alapul véve azt jelenti, hogy ha jóváhagyott egy $\mathbf{O}(A / B_1)$ következtetési norma, akkor *nincs* olyan tetszőleges, szintén jóváhagyott $\mathbf{D}(C / B_1 \& B_2)$ következtetési norma, amelyre nézve igaz lenne, hogy $\mathbf{O}(A)$ és $\mathbf{D}(C)$ bármilyen értelemben inkonzisztens. Ebből az következik, hogy az elkötelező következtetési normákra vonatkozóan elfogadhatjuk az előtag felerősítés törvényének diádikus formáját, mert ez nem fog ellentmondáshoz vezetni. Vagyis, a következő formula érvényesnek tekinthető:

$$(viii.) \quad \mathbf{O}(A / B) \rightarrow \mathbf{O}(A / B \& C)$$

Az elkötelező következtetések tehát monotonikusak, hiszen azok esetében - a fenti formula elfogadottságának köszönhetően - igaz, hogy egy adott INF (P,K) következtetés érvényessége garantálja bármely INF (P ∪ R, K) következtetés érvényességét. Ezzel szoros összefüggésben a deontikus leválasztást is korlátlanul érvényesíthetjük az elkötelező következtetési normák vonatkozásában, vagyis az alábbi következtetési sémát szintén érvényesnek tekinthetjük:

$$(ix.) \quad \mathbf{O}(B) \ \& \ \mathbf{O}(A / B) \rightarrow \mathbf{O}(A)$$

Mivel az elkötelező következtetések nem felülbíráhatóak, ezért (ix). formulával kapcsolatban a leválasztás ismert problémái nem jelentkeznek, és ez esetben az „ellentmondásból bármi következik” problémája sem vezet elfogadhatatlan következményekhez. Ugyanakkor (ix.) alapján elvileg el kell fogadnunk az alábbi következtetési sémát is:

$$(x.) \quad \mathbf{O}(B) \ \& \ \mathbf{O}(A / B) \ \& \ \mathbf{O}(\sim A / B) \rightarrow \mathbf{O}(A) \ \& \ \mathbf{O}(\sim A)$$

Vagyis, ha a kötelességek konfliktusa megengedett a következtetési normákra nézve, akkor megengedett lesz a kötelességek konfliktusa az állítási normákra vonatkozóan is.^{vi} A következtetési normákra azonban meg kell engednünk a kötelességek konfliktusát, hiszen számos premissza-halmaz állítása implikál formálisan ellentmondást, ami viszont azt jelenti, hogy számos premissza-halmazra nézve jóváhagyottnak kell tekintenünk azt a két következtetési normát, hogy $\mathbf{O}(A / B) \ \& \ \mathbf{O}(\sim A / B)$. Tehát vagy korlátozzuk a leválasztást, vagy pedig azt kell elfogadnunk, hogy az állítási normák esetében is megengedett a kötelességek konfliktusa. Bármilyen logikai következményekkel is járjon, ez az utóbbi megoldás szükséges ahhoz, hogy életszerűen tudjuk rekonstruálni a diszkurzív praxis legalapvetőbb deontikus jellemzőit. Logikai megoldásokkal sem lehet ugyanis kiküszöbölni,

hogy ne kelljen olykor ellentétes tartalmú elköteleződéseket tulajdonítani valamely beszélőnek, hiszen állítási elkötelezések pusztán állítás-tételi aktusok révén is felvállalhatóak, márpedig mindenki azt állít, amit akar. Amikor viszont egy aktuális beszélő ellentmondást tartalmazó mondatokat állít, akkor azt nem tekinthetjük úgy, mintha nem is állított volna semmit, ez ugyanis azt jelentené, hogy egyetlen megnyilatkozást sem kezelünk olyan kijelentésként, amely ellentmondó proposíciókat fejez ki -, a diszkurzív praxis során azonban sokszor éppen ezt tesszük. Ha viszont állításnak tartjuk az ellentétes tartalommal rendelkező megnyilatkozásokat is, akkor ez a brandomi felfogásban azzal jár, hogy bizonyos állítási normákat tulajdonítunk annak a beszélőnek, aki az adott megnyilatkozásokat teszi, amihez viszont mindenekelőtt az adott megnyilatkozásoknak megfelelő elköteleződéseket kell a beszélőnek tulajdonítanunk. Ugyanezt a következtetést Brandom is levonja, aki ezen felül arra a speciális szerepre is felhívja a figyelmet, amit a kötelességek konfliktusa a következtetés-használat és az érvelési praxis során játszik – e fejezet végén ezt a speciális szerepet részletesen elemzem. Amit viszont a mostani gondolatmenettel igazolni kívántam, az az, hogy ez a szerep, bármi legyen is az, nem érinti az elkötelező következtetések támadhatatlanságát, hiszen (x.)-et elfogadhatjuk anélkül, hogy ezzel intuíció-ellenes módon, vagy feleslegesen kellene megengednünk az állítási kötelességek konfliktusát a diszkurzív praxisban.

A feljogosító következtetések felülbírálatossága. Az iránt felmerülhetnek kételyeink, hogy helyes-e, ha az elkötelező következtetéseket teljes mértékben támadhatatlannak tartjuk, az azonban vitathatatlan, hogy ha feltételezünk feljogosító következtetési normákat, akkor azokat mindenképpen támadhatónak kell tekintenünk. Az engedélyezettség ugyanis egy olyan deontikus moduláció, amely önmagában semmiféle kényszerrel nem von maga után -, márpedig amikor támadható érveket vagy következtetéseket használunk, akkor annyiból szintén kényszermentesen járunk el, hogy mindig van módunk

arra, hogy ne vonjunk le egy konklúziót, hiszen mindig felvehetünk egy szkeptikus attitűdöt, és várhatunk további érvekre és evidenciákra, amelyek esetleg érvénytelenítik az aktuális megfontolásokat. Bármennyi fehér hattyút is láttunk például eddig, mindig mondhatjuk azt, hogy talán mégis van valahol egy fekete hattyú, és csupán véletlen kérdése, hogy eddig még nem találkoztunk vele. Ha tehát feltesszük, hogy indokolt a feljogosító következtetési normák megkülönböztetése, akkor az mindenképpen indokolt, hogy azokat felülbíráhatónak tartsuk. Vagyis, egy adott $\mathbf{P}(A / B_1)$ feltételes jogosultság jóváhagyottsága mellett *lehetnek* jóváhagyottak olyan $\mathbf{D}(C / B_1 \& B_2)$ normák, amelyekre nézve igaz, hogy $\mathbf{P}(A)$ és $\mathbf{D}(C)$ valamilyen értelemben inkonzisztens. Ebből triviálisan következik, hogy az előtag felerősítés törvénye a feljogosító normákat megfogalmazó diádikus kifejezésekre nem lehet érvényes. Ez azt jelenti, hogy előfordulhat, hogy bizonyos A , B , és C állítási elköteleződésekre vonatkozóan az alábbi következtetési normák jóváhagyottak:

a.) $\mathbf{P}(A / B)$ és $\sim\mathbf{P}(A / B \& C)$

b.) $\mathbf{P}(A / B)$ és $\mathbf{F}(A / B \& C)$

A két esetet azért kell különválasztani, mert mint láttuk az előző alfejezetben, $\sim\mathbf{P}(A / B) \rightarrow \mathbf{F}(A / B)$ nem érvényes következtetési séma a diszkurzív normákra nézve. Az (a.) esetben, miközben egy adott B állítás jó, de nem konklúzív érv A állítása *mellett*, B és C együtt már *nem érv* A mellett. Az, hogy az ilyen diszkurzív helyzeteket kijelölő következtetési normák deontikus tartalma inkonzisztens, nem kérdéses, és az előző fejezet alapján ezt a fajta felülbíráhatóságot nevezhetjük hatálytalanításnak. Az ilyen típusú helyzetekre példaként vehetjük azt, amikor valaki azt állítja, hogy „az ablakban levő hőmérő 10 fokot mutat” és ebből arra következtet, hogy „10 fok van odakinn”. Egyértelmű, hogy ekkor az első állítás feljogosítja a beszélőt a második állítás megtételére, ugyanakkor, ha valaki ehhez hozzáteszi,

hogy „tegnap 0 fok volt odakinn, és a hőmérő akkor is 10 fokot mutatott”, akkor enyhén szólva is kétségesé válik az eredeti következtetés.

Mint azt láttuk az előző fejezetben, ha elfogadjuk azt a két formulát érvényesnek, hogy

$$(2/xviii.) \quad \mathbf{P}(A / B) \equiv \sim \mathbf{O}(\sim A / B),$$

$$(2/xix.) \quad \mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{P}(A / B),$$

akkor egyfelől a jogosultság-hatálytalanítás minden esetben jogosultság-felülírást is jelent, másfelől pedig akkor ki kell zárunk a feltételes kötelességek konfliktusát. Az első formuláról, vagyis (2/xviii.)-ről már az előző alfejezetben kiderült, hogy elfogadhatatlan, és ugyanez elmondható a másodikról, azaz (2/xix.) formuláról is. Ennek az utóbbinak az érvényessége ugyanis azt implikálná – mivel a monadikus kifejezéseket definiálhatónak vesszük a diádikusak által –, hogy érvényesnek kellene tartanunk azt is, hogy: $\mathbf{O}(A) \supset \mathbf{P}(A)$, amely esetben viszont teljesen értelmét vesztené az érvelési praxis, és így az egész racionális diskurzus. Ha ugyanis ezt elfogadnánk, akkor az azt jelentené, hogy önmagában az a tény, hogy egy beszélő elköteleződik egy állítás mellett, már jogosultságot is biztosítana a beszélő számára arra, hogy az adott állítást megtegyje. Mindamellett függetlenül (2/xix.) érvénytelenségétől, már önmagában (2/xviii) triviális érvénytelensége miatt is megengedhetjük a feltételes kötelességek konfliktusát (ami koherenciát biztosít a korábbi belátásokkal), és ezzel együtt megengedhetjük azt is, hogy a jogosultság-hatálytalanítás ne járjon szükségképpen együtt jogosultság-felülírással, vagyis, hogy $\sim \mathbf{P}(A / B) \rightarrow \mathbf{P}(\sim A / B)$ ne legyen érvényes. Ez utóbbiról egyébként egyértelműen kimutatható, hogy érvénytelen, hiszen az, hogy egy B állítás *nem* érv egy A állítás *mellett*, egyáltalán nem vonja maga után, hogy B állítás érvként szolgál A állítás *ellen* -, B állítás ugyanis neutrális viszonyban is állhat A állítással (pontosan emiatt kellett megkülönböztetnünk a szelektáló és az opcionális

feljogosítást). Konklúzió: ha csak a feljogosító következtetéseket tartjuk támadhatónak, akkor (a.) a *diszkurzív hatálytalanítás* logikai alapképletét adja meg.

A második, vagyis (b.) esetben *B* állítás egy jó, de nem konklúzív érv *A* állítás *mellett*, míg *B* és *C* együtt már inkompatibilis *A*-val, azaz *cáfolja* *A* állítást. Ha például azt mondom, hogy „vizesek az utcák”, akkor ez feljogosít arra, hogy azt állítsam, hogy „az imént zuhogott az eső”. Amennyiben viszont azt mondom, hogy „vizesek az utcák, de a háztetők egyáltalán nem vizesek”, akkor ez kizárja (materiálisan), hogy jogosult legyek azt feltételezni, hogy az imént egy kiadós esőzés zajlott le. Annyiból egyértelműen inkonzisztens e diszkurzív szituációt kijelölő normák deontikus tartalma, hogy az alábbi összefüggést az inkompatibilitási és a feljogosító normák között el kell fogadnunk:

$$(xi.) \quad \mathbf{F}(A / B) \rightarrow \sim \mathbf{P}(A / B)$$

Azon túl ugyanis, hogy (xi.) érvényessége megfeleltethető a standard felfogásnak, amely szerint, ami tilos, az nem engedélyezett, ez teljesen megfelel a brandomi felfogásnak is, amely szerint, ha két állítás inkompatibilis egymással, akkor az egyik melletti elköteleződés *kizárja* a jogosultságot a másik melletti elköteleződés felvállalására. Vagyis (b.) eset a jogosultság-hatálytalanítás diszkurzív megfelelőjének mindenképpen tekinthető. Ugyanakkor világos, hogy (b.) a jogosultság-felülbíráhatóság egy erősebb változatát képviseli, mint (a.) - a kérdés az, hogy miért. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához először azt kell tisztázni, hogy az alábbi, a standard felfogásnak szintén megfeleltethető összefüggés fennáll-e az inkompatibilitási és az elkötelező normák között:

$$(xii.) \quad \mathbf{F}(A / B) \equiv \mathbf{O}(\sim A / B)$$

E formula érvényességének a megállapításához előbb meg kell vizsgálnunk, hogy mit jelent a jelen kontextusban az, hogy egy beszélőnek tilos elfogadnia A -t, adva, hogy B állítást elfogadja, vagy megteszi. Amikor egy beszélőnek tilos A állítást elfogadnia valamely B állítási elköteleződése alapján, akkor ez a tiltás elvileg úgy teljesíthető a *nem-elfogadási kettősség* szabályának értelmében (lásd 2/5. alfejezet), hogy a beszélő vagy egyszerűen csak egy szkeptikus attitűdöt vesz fel, és nem kötelezi el magát sem A , sem $\sim A$ mondat állítása mellett, vagy határozottan tagadja A -t, és elkötelezi magát $\sim A$ mellett. Az első esetben a beszélő további mérlegelés tárgyává teszi, hogy elfogadja-e $\sim A$ -t, vagyis meghagy egy nyitottságot A esetleges elfogadhatósága felé is. Mivel B elköteleződés kizárja a beszélő A melletti elköteleződését, ezért ennek a nyitottságnak csak akkor van tényleges értelme, vagyis csak akkor tekinthető a fenti tiltás teljesítésének, ha a materiális inkompatibilitás támadható inferenciális viszony. Ha ugyanis nem támadható, akkor mindaddig, amíg a beszélő el van kötelezve B mellett, kizárt, hogy ténylegesen elköteleződjön A mellett is, hiszen akkor a monotonikusság miatt semmilyen további érv nem teheti érvénytelenné azt, hogy B „összeférhetetlen” A -val – vagyis akkor nincs helye a mérlegelésnek. Kérdés tehát, hogy a materiális inkompatibilitást támadható inferenciális viszonynak tekintsük-e, avagy sem.

A brandomi megközelítésben a materiális inkompatibilitás a formális ellentmondás deontikus jellemzőivel rendelkezik, és mint e fejezet végén látni fogjuk, a materiális inkompatibilitás ezen felül ugyanazzal a deontikus karakterrel is bír, amit a formális inkonzisztenciának tulajdonítunk. A formális inkonzisztencia azonban egy deduktív-logikai fogalom, és éppen ezért egy monotonikus logikát feltételez - ha egy mondat-halmaz formálisan inkonzisztens, akkor további premisszák hozzáadása ezen mit sem változtat. Ahhoz, hogy jobban megértsük azt a norma-kezelési módot, ami a konzisztencia-kritérium alkalmazását jellemzi, érdemes felfigyelni arra, ahogyan az intézményesített szabályrendszerek kezelik a feltételes tiltások egy nagy hányadát. A feltételes tiltások ugyanis

nagyon sokszor *általános felülbíró* szereppel bírnak a jogosultságok vonatkozásában, és éppen e miatt maguk támadhatatlanok. Például, azt az előírást, hogy „ha valakinél fegyver van, annak tilos felszállnia a repülőre”, általános felülbíró normaként érvényesítik, hiszen *bármilyen indokok alapján* legyen is valaki jogosult repülőre szállni (van jegye, kisorsolták egy játékon az útját stb.), amennyiben fegyver van nála, elveszíti a jogosultságát a repülőre szállásra, vagyis a fegyverrel rendelkezés ilyen értelemben valóban *kizárja* a jogosultságot a repülő-használatra. A diszkurzív praxisban viszont az inkonzisztenciát pontosan így kezeljük; bármilyen jó (de nem konklúzív) érvek is szolgáljanak egyébként egy állítás-halmaz mellett, ha az ellentmondást implikál, akkor a beszélő elveszti a jogosultságát arra, hogy az adott állításokat együtt megtegye. A konzisztencia-kritériumnak ez az általános támadó (defeator), vagy általános felülbíró jellege az, amivel Brandom szerint minden materiális inkompatibilitási reláció rendelkezik, és ezért kell támadhatatlannak tekintenünk az inkompatibilitási normákat (további részleteket lásd e fejezet végén). Ha tehát egy $F(A / B)$ diszkurzív norma érvényes, akkor ez egyet jelent azzal, hogy a beszélő, amennyiben elköteleződik B állítás mellett, akkor köteles $\sim A$ állítás mellett is elköteleződni.

Kérdés azonban, hogy ha a beszélő köteles $\sim A$ állítás mellett elköteleződni, adva, hogy B mellett elkötelezte magát, akkor ez kifejezhető-e azzal a formulával, hogy $O(\sim A / B)$. Ez az utóbbi feltételes norma ugyanis azt írja elő, hogy az aktuális beszélő köteles *nem elfogadni* A -t, adva, hogy elfogadja B -t. A nem-elfogadási kettősség szabálya értelmében azonban ez a norma is elvileg kétféleképpen teljesíthető; egy szkeptikus attitűd felvételével, vagy pedig elköteleződéssel $\sim A$ mellett. Mivel azonban itt ugyanaz a helyzet, mint előbb, vagyis, mivel az elkötelező inferenciális normák nem támadhatóak, ezért a szkeptikus attitűd felvétele ebben az esetben sem tekinthető úgy, mint amelynek révén ténylegesen teljesítette a beszélő a rá nézve érvényesnek tekintett kötelezettséget. Nem megengedett ugyanis a beszélő számára ilyen helyzetben, hogy mérlegeljen, vagyis, hogy egyfajta nyitottságot tartson fenn A

esetleges elfogadhatósága irányába, hiszen B elköteleződése következtében egyfelől ennek éppen az ellenkezőjét kell tennie, másfelől pedig a monotonikusság miatt az nem lehetséges, hogy B elköteleződése megmaradjon, és mégse legyen kötelező A -t nem elfogadnia. Vagyis, ha egy $\mathbf{O}(\sim A / B)$ diszkurzív norma érvényes, akkor ez egyet jelent azzal, hogy amennyiben a beszélő elköteleződik B állítás mellett, akkor köteles $\sim A$ állítás mellett is elköteleződni. Tiltás és elkötelezés esetében tehát, legalábbis ha azokat támadhatatlan normáknak tartjuk, a nem-elfogadási kettőség szabálya nem vezet ahhoz, hogy a beszélő kétféleképpen is teljesítheti a rá nézve érvényesnek tekintett előírásokat. Ebből egyfelől az következik, hogy (xii.)-t érvényes formulának kell tartanunk a diszkurzív praxis normáira vonatkozóan, másfelől pedig az, hogy az alábbi két összefüggés érvényessége is könnyen kimutatható (a 2/5. alfejezet jelölés-módját felhasználva):

$$(xiii.) \quad \mathbf{O}(\sim A / B) \equiv \mathbf{O}(, \sim A'' / B)$$

$$(xiv.) \quad \mathbf{F}(\sim A / B) \equiv \mathbf{F}(, \sim A'' / B)$$

Vagyis, ha kötelező nem elfogadni A -t, akkor ez ekvivalens azzal, hogy kötelező $\sim A$ -t elfogadni, illetve ha tilos nem elfogadni A -t, akkor ez egyenértékű azzal, hogy tilos $\sim A$ -t elfogadni és állítani.

Mindezek után pedig már egyértelmű, hogy a (b.) típusú felülbíráhatóság miért erősebb az (a.) típusúnál; (xi.) és (xii.)-ből ugyanis az következik, hogy:

$$\bullet \quad \mathbf{F}(A / B \& C) \rightarrow \sim \mathbf{P}(A / B \& C) \& \mathbf{O}(\sim A / B \& C)$$

Vagyis (a.) és (b.) esetet azért kell megkülönböztetni, mert azok a diszkurzív helyzetek, amelyekben a (b.) esetet jellemző normák érvényesek, nem pusztán a felülbírált jogosultság

hatálytalanítását jelentik, hanem egyben azt is, hogy egy olyan kötelesség lép érvénybe, amely a hatálytalanított jogosultság deontikus tartalmával ellentétes előírást fogalmaz meg. Vagyis, ilyen helyzetekben a feljogosító következtetést elkötelező módon írják felül bizonyos premisszák, azaz bizonyos meglévő elköteleződések. Logikusan adódik ebből egyfelől az, hogy (a.) és (b.) esetet a jogosultság-hatálytalanítás két különböző típusának kell tartanunk, másfelől pedig az, hogy elvileg léteznie kell egy (c.) típusú jogosultság-hatálytalanításnak is, hiszen logikailag semmi nem zárja ki az alábbi diszkurzív normák együttes érvényességét:

$$(c.) \quad \mathbf{P}(A / B) \text{ és } \sim\mathbf{P}(A / B\&C) \ \& \ \mathbf{P}(\sim A / B\&C) \text{ de } \sim\mathbf{F}(A / B\&C)$$

Természetesen ilyen diszkurzív helyzetek ténylegesen elő is fordulnak, hiszen előfordul, hogy miközben *B* állítás jó, de nem konklúzív érv *A* állítás *mellett*, *B* és *C* állítás együtt már jó, de *nem konklúzív* érv *A* állítás *ellen*. Például, visszatérve az ablakban található hőmérő példájára, ha valaki arról, hogy a hőmérő tíz fokot mutat, arra következtet, hogy tíz fokos kinn a levegő, akkor egy feljogosító következtetést használ. Ha azonban valaki megjegyzi, hogy „az elmúlt napokban a hőmérő állandóan pár fokkal kevesebbet mutatott, mint a tényleges hőmérséklet”, akkor ez az új elköteleződés nem pusztán hatálytalanítja az eredeti következtetést, de egyben érvként szolgál annak konklúziója ellen, hiszen akkor valószínűsíthető, hogy pár fokkal magasabb kinn a levegő hőmérséklete tíz foknál – ez az érv ugyanakkor nyilvánvalóan induktív, és így nem tekinthető konklúzívnak.

Összegezve tehát, a jogosultság felülbíráhatóságnak három alapvető típusa létezik a diszkurzív normákra vonatkozóan; ez a három alapvető típus ugyanakkor rendelkezik egy közös jellemzővel, nevezetesen azzal, hogy mindegyik eset a jogosultság-hatálytalanítás egy formája, hiszen mindegyik esetre nézve érvényes, hogy: $\sim\mathbf{P}(A / B\&C)$. A továbbiakban az (a.) típusú felülbíráhatóságot *szimpla hatálytalanításnak* nevezem, a (b.) típusút, amikor egy

konklúzív ellenérvvel írjuk felül és hatálytalanítjuk az eredeti érvet, *cáfoló hatálytalanításnak*, a (c.) típusút pedig, amikor egy nem konklúzív ellenérvvel írjuk felül és hatálytalanítjuk az eredeti érvet, *felülíró hatálytalanításnak*. Fontos látni, hogy ezek önálló kategóriák, vagyis logikailag egymástól függetlenek.^{vii}

A fenti gondolatmenet alapján egy kérdés azonban még felmerülhet. Kérdés ugyanis, hogy nem szükséges-e tételezni a diszkurzív jogosultság-felülbíráhatóság egy további típusát, amikor is a feljogosító következtetési normákat *hatálytalanítás nélkül* írjuk felül valamilyen módon; ennek, az eddigiek alapján, csak egyetlen logikailag lehetséges típusa jöhet szóba, nevezetesen a következő:

(d.) $P(A / B)$ és $P(\sim A / B \& C)$ de $P(A / B \& C)$

Ilyen helyzet például az, amikor egyfelől azt állítom, hogy „vizesek az utcák és a háztetők”, másfelől pedig azt, hogy „alig van felhő az égen” –, noha az első állítás feljogosít annak feltételezésére, hogy esett az eső, az első és a második állítás együtt már feljogosít arra *is*, hogy azt gondoljam, talán mégsem esett az eső. Azon túl, hogy a (d.) típusú helyzetet kijelölő normák deontikus tartalma a szigorú értelemben egyáltalán nem inkonzisztens, egy más indokból kifolyólag is problematikus (d.)-t általánosságban jogosultság-felülbírálnak tekinteni. Az érvelési praxis során ugyanis talán a leggyakrabban előforduló helyzet az, amikor rendelkezünk nem konklúzív érvekkel és ellenérvekkel is egy adott állítás mellett, illetve ellen, ám ilyenkor nem úgy gondolunk akár az érvekre, akár az ellenérvekre, hogy azok felülbírálásra kerültek, hanem sokkal inkább úgy, mint amelyek közül valamelyik további megerősítést igényel ahhoz, hogy megnyugtató módon tisztázni lehessen az adott kérdést. Pontosabban megfogalmazva, még a szigorúbb, vagyis a pozitív koherencia elvét valló koherentista igazolás-elméleti felfogás szerint is, amennyiben vannak érveink valamely állítás

mellett, akkor azt jogosultak vagyunk állítani, még abban az esetben is, ha vannak nem konklúzív érveink ellene. Márpedig azért szükséges tisztázni, hogy milyen típusú deontikus helyzeteket tartunk jogosultság-felülbírálnak, mert mint láttuk az előző fejezetben, amikor egy feltételes norma felülbírálásra kerül, akkor abban az értelemben mindenképpen érvényét veszíti (akár háttérbe-szorító, akár érvénytelenítő felülbírálásról van szó), hogy akkor nem érvényesíthető rá nézve a leválasztás, vagyis nem származtatható belőle egy feltétlen előírás. Jelen kontextusban ez azt jelenti, hogy ha (d.)-t a felülbíráhatóság egy típusának tartanánk, akkor azokban a helyzetben, amikor nem konklúzív érveink és ellenérveink egyaránt vannak egy állítás mellett, illetve ellen, nem lennénk jogosultak sem elfogadni, sem elutasítani az adott állítást, hiszen akkor *állítási* jogosultság nem lenne származtatható az adott érvek elfogadottságát megalapozó következtetési jogosultságokból. Vagyis, ha (d.)-t elfogadnánk, akkor ez azzal a következménnyel járna, hogy még a pozitív koherencia elvénél is szigorúbb igazolás-elméleti megközelítést alkalmaznánk (később, mikor a leválasztást kérdését vizsgálom, még világosabbá válik ez a következtetés). Ugyanakkor ez az érv arra nézve, hogy (d.)-t ne tartsuk a felülbíráhatóság egy típusának, maga sem konklúzív. Szólnak érvek ugyanis amellet, hogy azokban az esetekben, amikor nem konklúzív érvekkel és ellenérvekkel egyaránt rendelkezünk egy állítás vonatkozásában, akkor kötelező legyen egy szkeptikus attitűd felvétele abban az értelemben, hogy ne tartsuk megengedettnek, hogy akár az adott állítás mellett, akár ellene elköteleződhessen valaki. Mindamellet általánosságban, vagyis minden megszorítás nélkül semmiképpen sem lehet (d.)-t a felülbíráhatóság egy esetének tekinteni, hiszen számos olyan típusa létezik (d.)-nek, amelyek esetén meg kell engednünk valamelyik opció melletti elköteleződést. Például, ha több olyan (nem konklúzív) érvel is rendelkezem egy adott *A* állítás mellett, amely érvek egy része támadhatatlan *premisszákon* alapszik, akkor hiába van egy vagy két olyan (szintén nem konklúzív) ellenérvem is, amelyek bizonytalan premisszákon alapulnak, mivel ebben az esetben az érvek

A állítás mellett „súlyosabbnak” fognak számítani, mint az ellenérvek ellene, ezért abszurd lenne azt mondani, hogy még ebben az esetben sem megengedett *A* mellett elköteleződni. Csakhogy, a logikai formáját tekintve ezen utóbbi típusú diszkurzív szituáció megfelel a (d.) által adott formai leírásnak, hiszen ebben a helyzetben nem konklúzív érvekkel és ellenérvekkel egyaránt rendelkezem egy adott állításra nézve anélkül, hogy konklúzív megfontolásokkal is tudnék szolgálni. Mivel a jelenlegi tanulmány alapvető kérdése szempontból irreleváns, hogy pontosan milyen megszorításokkal lehetne (d.)-t elfogadni a jogosultság-felülbírálás egy estének, ezért a továbbiakban a (d.) típusú deontikus szituációt nem kezelem a diszkurzív támadhatóság egy fajtájának.

A leválasztás korlátozása és diszkurzív holizmus. Amikor egy adott feljogosító norma felülbírálásra kerül, akkor - ha ez a fenti (a-c.) által jelölt módon történik -, ez csak abban az esetben nem vezet logikai ellentmondáshoz, ha valamilyen módon blokkoljuk a leválasztási elv érvényesülését a felülbírált normára nézve. Ezt megtehetjük egyszerű definícióval is, ugyanakkor léteznek egyéb, elegánsabb logikai megoldások is a leválasztás korlátozására. Mivel a feltételes jogosultságokkal kapcsolatban háttérbe-szorító felülbíráhatóságról nem beszélhetünk, hiszen a jogosultságok „konfliktusát” nem szükséges feloldani, ezért bármilyen logikai módszert is választunk a leválasztás korlátozására, ennek tükröznie kell azt, hogy ebben az esetben kizárólag érvénytelenítő normatív megfontolásokat alkalmazunk. Az érvénytelenítő normatív megfontolások ugyanakkor – mint láttuk az előző fejezetben – egy olyan kontextuális szemléleten alapszanak, amely szerint egy feltételes norma érvényessége nem pusztán az adott norma által hivatkozott feltételek fennállásán múlik, hanem azon is, hogy fennállnak-e olyan egyéb feltételek, amelyek mellett az adott norma érvényét veszíti. A következőkben azt, hogy mit jelent a diszkurzív praxis normáit tekintve a leválasztási elv korlátozása, egy olyan formális megközelítés segítségével fogom bemutatni, amely messzemenően alkalmas e kontextuális szemlélet explicitté tételére. Ugyanakkor jelezni

szeretném, hogy az alábbiakban egy olyan deontikus logika formai apparátusát használom fel, melyhez a kidolgozói egy preferencia szemantikát rendeltek hozzá, mert a faktuális és a háttérbe-szorító normatív érvelést is modellezni kívánták az adott logika alkalmazásával. Mivel a jelen esetben kizárólag érvénytelenítő normatív megfontolások rekonstruálására van szükség, amelynek az értelmezése nem előfeltételez egy preferencia szemléletet, ezért én mellőzni fogom e szemantika bevonását a vizsgálódásokba.

Az úgynevezett kontextuális deontikus logika (CDL; Van der Torre és Tan, 1996, 1997) a *kontextuális* és a *feltételes* kötelesség fogalmának megkülönböztetésén alapszik. Egy feltételes kötelesség érvényes minden esetben, amikor az előtagja igaz, ami miatt az előtag felerősítés törvénye érvényesül a feltételes kötelességekre - ezzel ellentétben a kontextuális kötelességek nem szükségszerűen érvényesek minden ilyen esetben, mert egyéb feltételek fennállása érvénytelenítheti az adott kötelességeket. Ennek reprezentálására a kontextuális deontikus logika olyan kibővített diádikus operátorokat használ, amelyek egy „kivéve, ha K ” feltételre való hivatkozást is tartalmaznak (ami miatt triádikusnak is nevezhetnénk ezt a fajta megközelítést). Vezessük tehát be a következő jelölést:

$$\mathbf{O}(A / B \mid K) : \text{Kötelező } A, \text{ adva, hogy } B, \text{ kivéve, ha } K$$

A hagyományos diádikus formában jelölhető *feltételes* kötelességek, amelyekre nézve tehát érvényes az előtag felerősítés törvénye, a következőképpen definiálhatók:

$$(xv.) \quad \mathbf{O}(A / B) =_{\text{def}} \mathbf{O}(A / B \mid \perp)$$

Vagyis, ebben az esetben a kivételt megjelölő feltétel egy logikai ellentmondás, amit a jelen vizsgálódások keretei között helyettesíthetünk azzal, hogy $A \supset \sim A$. Az így értelmezett

feltételes köteleességek teljes mértékben megfeleltethetőek annak, ahogy a diszkurzív praxis során kezeljük az elkötelező következtetési normákat, hiszen azok nem támadhatóak. Ugyanez a definíció megadható természetesen az inkompatibilitási normákra is. A feljogosító normák azonban érvénytelenítő módon felülbíráhatóak, ezért azokat kontextuális jogosultságoknak kell tekintenünk, vagyis azok esetében meg kell adnunk, hogy melyek azok a specifikus, nem logikai ellentmondást kifejező feltételek, amelyek mellett az adott normák elveszítik érvényességüket.

A leválasztás korlátozása nyilvánvalóan azért valósul meg, hogy egy olyan leválasztási elvet kell használnunk a kontextuális operátorokra vonatkozóan, amely csak akkor érvényesülhet, ha a kivételt jelölő feltételek nem állnak fenn. Ha csak a faktuális leválasztást engedjük meg, akkor ez a következőt jelenti:

$$\bullet \quad \mathbf{O}(A / B \mid K) \ \& \ B \ \& \ \sim K \rightarrow \mathbf{O}(A)$$

A diszkurzív feljogosító normák elemzéséhez azonban a legegyszerűbb, ha vegyes leválasztást engedünk meg a következő módon:

$$\bullet \quad \mathbf{P}(A / B \mid K) \ \& \ \mathbf{O}(B) \ \& \ \sim K \rightarrow \mathbf{P}(A)$$

Más szóval, egy jóváhagyott következtetési jogosultság érvényes akkor, ha az aktuális beszélőnek elköteleződés tulajdonítható az adott feljogosító norma által hivatkozott premisszák állítására, illetve ha bizonyos egyéb feltételek nem állnak fenn. Mivel ismerjük, hogy milyen *típusai* lehetségesek a diszkurzív jogosultság-felülbíráhatóságnak, ezért a kivételt képező feltételek elvileg megadhatóak egy megfelelő logikai formulával. Mint láttuk, a támadhatóságnak csak az (a-c.) típusai tarthatóak minden további kétely nélkül

elfogadhatónak a diszkurzív jogosultságokra vonatkozóan. Az (a-c.) típus mindegyike azonban a hatálytalanítás egy formája, ezért egy adott feljogosító norma vonatkozásában kivételt jelentő feltételnek csak az számít, amikor a beszélőnek olyan elköteleződések tulajdoníthatóak, amelyek hatálytalanítják a vizsgált feljogosító normát. Ezt a legegyszerűbben a következőképpen reprezentálhatjuk:

- Jelölje E tetszőleges mondatok tetszőleges elemű konjunkcióját. Ekkor bármely $\mathbf{P}(A / B \mid K)$ kontextuális jogosultságra nézve: $K = \exists_E(\mathbf{O}(E) \ \& \ \sim\mathbf{P}(A / B\&E))$.

Ha tehát tulajdoníthatóak olyan elköteleződések egy beszélőnek, amely elköteleződések egy adott feljogosító következtetési normát hatálytalanítanak, akkor a szóban forgó normát nem tekinthetjük érvényesnek, azaz állítási jogosultságot nem tulajdoníthatunk a beszélőnek pusztán az adott norma jóváhagyottsága alapján. Mivel K a logikai formáját tekintve azonos minden feljogosító diszkurzív normára nézve, ezért K -t indexált konstansként is kezelhetjük, és ekkor a következő logikai összefüggést adhatjuk meg:

$$(xvi.) \quad \mathbf{P}(A / B) =_{\text{def}} \mathbf{P}(A / B \mid K_{A/B}); \quad K_{A/B} = \exists_E(\mathbf{O}(E) \ \& \ \sim\mathbf{P}(A / B\&E)).$$

Vagyis, ellentétben az elkötelező és a tiltó normákat leíró diádikus kifejezésekkel, amelyek a feltételes normák korábban említett (xv.) meghatározása szerint értelmezendők, a feljogosító normákat leíró diádikus kifejezések kontextuális jogosultságokat jelölnek a (xvi.) definíciónak megfelelően. Mivel a diszkurzív jogosultságok nem definiálhatóak a diszkurzív kötelességek és tiltások segítségével, és mivel a fordított helyzet sem áll fenn, ezért a továbbiakban a diádikus formulákat oly módon használom, hogy rájuk nézve a (xv.) és (xvi.) meghatározásokat érvényesnek veszem.

Mindezek után világos, hogy a leválasztási elv érvényesülésének szükséges feltétele minden olyan diszkurzív jogosultságra vonatkozóan, amely egy B állítás elfogadása alapján jogosít fel A állítás megtételére, hogy a következő feltétel fennálljon:

- $\sim\exists_E(\mathbf{O}(E) \ \& \ \sim\mathbf{P}(A / B\&E))$

Más szóval, ahhoz, hogy érvényesnek tarthassunk egy feljogosító következtetési normát, szükséges, hogy a beszélőnek tulajdonítható elköteleződések között ne legyenek találhatóak olyanok, amelyek hatálytalanítják az adott feljogosítást. Így logikailag egyértelmű, hogy a beszélő *összes* elköteleződésének a normatív hozzájárulása szükséges ahhoz, hogy egy adott feljogosító következtetést érvényesnek tarthassunk. Ismeretelméleti fejtegetésekben szokás megkülönböztetni az érv és következtetés-használat lineáris és holisztikus felfogását, és ezen az alapon a lineáris és a holisztikus koherencia-elméleteket. A lineáris megközelítés szerint egy hitet, amennyiben igazolt vagy cáfolt, minden esetben további hitek egy olyan halmazára igazol vagy cáfol, amely tényleges részhalmaz a összes elfogadott hitnek, míg a holisztikus megközelítés szerint bármely hitet csupán az összes elfogadott hit együtt igazolhat vagy cáfolhat. Bár például (Pollock és Cruz, 1999, 72.o.) homályos felfogásnak tartja az igazolás-elméleti holizmust, logikailag egyértelmű, hogy mivel a negatív egzisztenciális kvantifikáció ekvivalens egy megfelelő univerzális kvantifikációval, ezért a fenti formulát átfogalmazhatjuk a következőképpen:

$$(xvii.) \quad \forall_E(\sim\mathbf{O}(E) \vee \mathbf{P}(A / B\&E))$$

Mivel a kvantifikáció hatókörében szereplő diszjunkció legalább egyik tagjának igaznak kell lennie ahhoz, hogy a teljes kifejezés igaz legyen, és így a leválasztási elv érvényesíthető

legyen, ezért ebből az következik, hogy egy feljogosító következtetés csak akkor lehet érvényes, ha a beszélő összes elköteleződésére és azok összes kombinációjára ($O(E)$) nézve igaz, hogy azok az adott következtetés premisszája iránti elköteleződéssel *együtt* jogosítanak fel az adott következtetés konklúziójának állítására: $P(A / B\&E)$. Ez pedig azt jelenti, hogy minden egyes feljogosító következtetés csak akkor lehet érvényes, és csak akkor lehet a segítségével a konklúziót igazolni, ha a beszélőnek tulajdonított *összes* elköteleződésre vonatkozóan jóváhagyottnak tekinthető egy olyan feljogosító norma, amely a konklúzió állítására jogosít fel. Másképpen fogalmazva, egy feljogosító diszkurzív norma érvényességének szükséges feltétele az, hogy az előtag felerősítése korlátozott módon, vagyis kizárólag az aktuális elköteleződések vonatkozásában, de érvényesíthető legyen az adott normára nézve. Így (xvii.) alapján már egyértelmű, hogy a támadhatóság figyelembe vétele nem egyszerűen holisztikusabbá teszi a következtetés és érv-használat lineáris felfogását, mint ahogyan ezt (Pollock és Cruz, 1999, 71.o.) megfogalmazza, hanem a támadható érvelés minden esetben és teljes mértékben holisztikus. Ez az indoka annak, hogy a feljogosító következtetési normák (xvii.) által megfogalmazott érvényességi feltételét úgy tekintem, mint *a diszkurzív praxis holisztikus elvének explicit formáját*.

A leválasztási elv ilyen felfogású blokkolása mindamellett összhangban van azzal, ahogyan azok a definíciók kezelik a támadható érvelés legfőbb jellemzőit, amelyeket (Pollock és Cruz, 1999) adott meg, és amely definíciók egyébként az egyik leginkább idézett és felhasznált ilyen vonatkozású meghatározások a szakirodalomban. A támadható érveket általánosságban Pollock és Cruz úgy határozza meg, mint olyan érveket, amelyekkel szemben léteznek úgynevezett *támadó*, vagy *érvénytelenítő* (defeator) érvek. Az érvénytelenítő érvek definíciója a következő (Pollock és Cruz, 1999, 37.o.):

(Def.3/4): Ha S számára P érv arra nézve, hogy higgye Q-t, akkor R egy *érvénytelenítő* érv P vonatkozásában akkor és csak akkor, ha (P&R) már nem érv S számára arra nézve, hogy higgye Q-t.

Egyértelmű, hogy ez a meghatározás is csupán egyetlen tulajdonságát jelöli meg az érvénytelenítő érveknek, nevezetesen azt, hogy semlegesítse az érvénytelenített érvet, ami normatív megfogalmazásban egyet jelent a hatálytalanítással. Vagyis Pollock és Cruz szerint sem tarthatóak a (d.) típusú diszkurzív szituációk a támadható érvelés eseteinek. Ugyanakkor a fenti meghatározással megadott alapeset egy további, erősebb változatát is megkülönbözteti Pollock és Cruz (Pollock és Cruz, 1999, 196.o.):

(Def.3/5): Ha S számára M egy támadható érv arra nézve, hogy higgye Q-t, M^* egy *cáfoló* (rebutting) érvénytelenítő érv M vonatkozásában akkor és csak akkor, ha M^* egy érvénytelenítő érv (S számára arra nézve, hogy higgye Q-t M alapján), és ha M^* ezen felül S számára érv arra nézve is, hogy higgye $\sim Q$ -t.

Vagyis a cáfoló módon érvénytelenítő érvek, azon túl, hogy hatálytalanítják a felülbírált érvet, egyben érvként szolgálna annak tagadására. Normatív jellemzői alapján, mint láttuk, ennek a fajta érvénytelenítésnek két altípusát is elkülöníthetjük a szerint, hogy konklúzív vagy nem konklúzív ellenérvként funkcionál-e az érvénytelenítő érv (b-c.).

A materiális inkonzisztencia. Mindebből levonhatjuk azt a következtetést is, hogy mivel az elkötelező diszkurzív normákat támadhatatlannak, míg a feljogosítóakat

támadhatónak tételezzük, az elkötelező következtetéseket teljes mértékben lineáris karakterrel rendelkezőnek, míg a feljogosító következtetéseket teljes mértékben holisztikus karakterrel rendelkezőnek kell tekintenünk. Ez viszont lehetővé teszi, hogy a deontikus logika eszközeivel precízen rekonstruáljuk, hogy a lineáris és a holisztikus következtetés-használat hogyan határozza meg *együtt* a diszkurzív praxist. Ennek egyik világos példája az inkompatibilitási normák általános felülbíró szerepe. Mivel az inkompatibilitási normák támadhatatlanok, ezért rájuk érvényes az előtag felerősítés törvénye, amit ha kiegészítünk (xi.)-el, akkor az alábbi következtetési sémát kapjuk:

$$(xviii.) \quad \mathbf{F}(A / B) \rightarrow \mathbf{F}(A / B \& C) \rightarrow \sim \mathbf{P}(A / B \& C)$$

Ebből viszont az következik, hogy ha egy B állítás inkompatibilis A állítással, akkor minden olyan feljogosító következtetés felülbíráható, amely B -t is tartalmazó premisszák állítása alapján jogosít fel A elfogadására. Vagyis, amíg a beszélő el van kötelezve B állítása mellett, addig *minden* feljogosító következtetés A -ra cáfoló módon hatálytalanítva lesz. A (xviii.)-at alkotó mindkét következtetési séma szükséges tehát ahhoz, hogy az inkompatibilitási normák általános felülbíró szerepet tölthessenek be, vagyis e szerephez az inkompatibilitási normáknak támadhatatlanoknak kell lenniük, ami azt is jelent, hogy e szerephez az inkompatibilitási következtetéseknek a lineáris típusba kell tartozniuk.

Mindezek után már az is könnyen megérthető, hogy miért nem tartható érvényes formulának (2/xix.), vagyis az, hogy: $\mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{P}(A / B)$. Ha ugyanis megengednénk ezt az összefüggést az elkötelező és a feljogosító normák között, akkor ebből az következne, hogy a feltételes köteleességekkel együtt járó jogosultságok maguk is feltételes jogosultságok lennének, nem pedig kontextuálisak, hiszen igaz lenne rájuk az előtag felerősítés törvénye a következő módon:

$$\begin{array}{ccc} \mathbf{O}(A / B) & \rightarrow & \mathbf{O}(A / B\&C) \\ \downarrow & & \downarrow \\ \mathbf{P}(A / B) & \rightarrow & \mathbf{P}(A / B\&C) \end{array}$$

Vagyis ekkor az elkötelező diszkurzív normák által implikált feljogosító normák támadhatatlanok lennének. Ennek következtében viszont minden olyan állítás, amelyet egy beszélő köteles elfogadni a megtett állításai alapján, igazolt állításnak lenne tekinthető. Csakhogy létezik egy olyan specifikus helyzet, amikor nem hogy nem tartjuk igazoltnak, de kifejezetten cáfoltnak tekintjük azokat az elköteleződések, amelyeket egy beszélőnek az állításai alapján tulajdonítunk; ez az a helyzet, amikor a beszélő állításai inkompatibilis elköteleződésekhez vezetnek. Hogy világosabban láthassuk, hogy ez miért ellentétes (2/xix.) elfogadásával, érdemes közelebbről megvizsgálni, hogy milyen diszkurzív metanormák vezérlik azt, ahogyan az inkonzisztenciát kezeljük a következtetés és érv-használat során.

Amennyiben Brandom téziseit vesszük alapul, akkor meg kell említeni, hogy Brandom az inkonzisztencia elemzésekor egy olyan megközelítést alkalmaz, amely megfeleltethető Gilbert Harman idevonatkozó nézeteinek. Harman a következtetés és érv-használat jellemzőit egy úgynevezett hit-revíziós modell keretei között vizsgálja, ami egyet jelent azzal a kérdéssel, hogy a diszkurzív praxis során milyen elvek vagy kritériumok alapján módosítjuk a hiteinket. E hit-revíziós modell előnye, hogy elég könnyen kimutatható, hogy a racionalitás sokkal egyértelműbb kritériumokkal szolgál arra nézve, hogy mikor szükséges hit-rendszerünkben valamilyen változtatást végrehajtani, mintsem arra nézve, hogy mikor kell egy hitet igazoltnak tekinteni. Noha Harman szerint a deduktív logika szerepe a következtetési és érvelési praxisban pusztán csak közvetett szerep, egy nélkülözhetetlen hozzájárulással a deduktív logika mindenképpen szolgál a hit-revíziós tevékenységhez azáltal, hogy segítséget képes nyújtani a hiteink inkonzisztenciájának a megállapításában. Az inkonzisztencia ugyanis egy tipikus hit-revíziós helyzet, hiszen amikor a hiteink inkonzisztensek, akkor ez biztos

kritérium arra nézve, hogy a hiteink egy halmazán belül módosításokat kell végrehajtanunk, habár az már rajtunk múlik, hogy pontosan milyen változtatások mellett döntünk. Brandom normatív megközelítésében ez annyit jelent, hogy amikor elköteleződések egy halmaza olyan további állítások mellett kötelezi el a beszélőt, amelyek materiálisan inkompatibilisek, akkor ez azzal a következménnyel jár, hogy nem tekinthetjük *jogosultnak* a beszélőt az adott állítás-halmaz melletti elköteleződésre. Egy ilyen diszkurzív helyzet a normatív jellemzőit tekintve ugyanolyan szituáció, mint amikor egymást kizáró, és ennyiből teljesíthetetlen ígéreteket teszünk (Brandom, 1994, 196.o.). Természetesen faktuálisan előfordul, hogy ilyen ígéretekkel állunk elő, de azok megtételére egyébként nem vagyunk jogosultak, hiszen ígért-tételekre csak akkor vagyunk jogosultak, ha az ígért-adás pillanatában szavatolt, hogy azokat végre is tudjuk hajtani. A diszkurzív praxisra vonatkozóan ez azt jelenti, hogy sohasem megengedett olyan állításokat tenni, amelyek materiálisan inkompatibilis kijelentések elfogadására köteleznek. Ha ezt formalizálni szeretnénk, akkor erre a következő formula tűnik a legalkalmasabbnak:

$$(xix.) \quad \mathbf{O}(A / C) \ \& \ \mathbf{O}(B / C) \ \& \ \mathbf{F}(A \ \& \ B) \ \rightarrow \ \mathbf{F}(C)$$

Vagyis kizárt, hogy egy beszélő jogosult legyen egy olyan C állítás, vagy állítás-halmaz elfogadásra (illetve tételére), amely materiálisan inkompatibilis állítások mellett kötelezi el a beszélőt. E formula első erénye, hogy teljesen összhangban van a fentebb taglalt harmani megközelítéssel, hiszen (xii.), azaz a feltételes tiltások és elköteleződések ekvivalenciája $[\mathbf{F}(A / B) \equiv \mathbf{O}(\sim A / B)]$ alapján érvényes a következő összefüggés:

- $\mathbf{F}(D \ \& \ E) \ \rightarrow \ \mathbf{O}(\sim D \ \vee \ \sim E)$

Ezt figyelembe véve, amennyiben (xix.)-et azokra az esetekre fogalmazzuk át, amikor több állítási elköteleződés együtt kötelezi el a beszélőt inkompatibilis kijelentések elfogadására, akkor a következő összefüggéshez jutunk:

$$(xx.) \quad \mathbf{O}(A / D \& E) \& \mathbf{O}(B / D \& E) \& \mathbf{F}(A \& B) \rightarrow \mathbf{O}(\sim D \vee \sim E)$$

Vagyis, ha több állítás együtt kötelez el inkompatibilis kijelentések elfogadására, akkor az adott állításokból legalább egyet kötelesek vagyunk nem elfogadni, vagyis elvetni. Az, hogy ez ténylegesen összhangban van a harman által kezdeményezett, és azután szélesebb körben is alkalmazott, illetve logikailag is alaposan elemzett hit-revíziós modellel, a normák konfliktusának Alchourrón által javasolt felfogása is demonstrálja (lásd ehhez: Loui, 1997). Alchourrón ugyanis éppen a normatív érvelés hit-revíziós modellje miatt értelmezte úgy a kötelesek konfliktusát, mint amelyre a következő logikai képlet adható meg:

$$\bullet \quad \mathbf{O}(A / D) \& \mathbf{O}(\sim A / E) \rightarrow \sim(D \& E)$$

Ez viszont egy olyan következtetési séma, ami megfeleltethető (xx.) -nak, hiszen ha A és $\sim A$ -t kicseréljük materiálisan inkompatibilis állításokat leíró kifejezésekre, illetve ha figyelembe vesszük az előtag felerősítésének törvényét, akkor a (xx.)-al lényegileg megegyező sémához jutunk. Az egyetlen különbség az, hogy (xx.)-ban deontikusan modulált a következtetési séma konklúziója, ami viszont plauzibilisebbé teszi (xx.)-at, mint az alchourróni megközelítés, amely ellen pontosan azt szokták évként felhozni, hogy ebben a formában nem felel meg annak, ahogyan a norma-rendszerek ténylegesen működnek (Loui, 1997). Norma-rendszerek alkalmazásakor ugyanis előfordul, hogy olyan feltételek állnak fenn, amelyek esetén inkonzisztens kötelesek vannak érvényben. A (xx.) viszont ebben az általánosabb

értelmezésben azt mondja, hogy amennyiben e feltételek fennállása rajtunk, embereken múlik, akkor kötelesek vagyunk az ilyen feltételek közül legalább egyet nem létrehozni. Mindezek alapján a (xx.)-at úgy tekintem, mint a *materiális inkonzisztencia hit-reviziós felfogásának* explicit alapformuláját.

Az inkonzisztencia ilyen kezelése azonban csak akkor nem vezet ellentmondáshoz, ha még egy következtetési sémát elfogadunk. A (xix.) ugyanis azt jelenti, hogy kizárt a jogosultság egy olyan állítás vagy állítás-halmaz elfogadására, amely inkompatibilis kijelentések mellett kötelez el. Ugyanakkor előfordulhat, hogy vannak érveink is egy ilyen állítás halmaz mellett, vagyis, hogy olyan elköteleződésekkel rendelkezünk, amelyek feljogosítanak azokra az állításokra, amelyek ebben az értelemben inkonzisztensek. Ilyen diszkurzív helyzetekben viszont önmagában az, hogy tilos az adott állítás-halmazt elfogadni, nem bírálja felül az érvelésünket, hiszen – mint fentebb láttuk – a feljogosító normák esetében a leválasztás csak akkor blokkolt, ha az adott kontextuális norma hatálytalanítható. Az $F(C)$ formula azonban csak azt implikálja, hogy $\sim P(C)$, ami viszont nem tud hatálytalanítani egy kontextuális jogosultságot, ehhez ugyanis $\sim P(C / D)$ formával kellene rendelkeznie. Ha viszont a leválasztás nem blokkolható állítási tiltások révén, akkor ez ahhoz vezet, hogy az ilyen diszkurzív helyzetekben $\sim P(C)$ és $P(C)$ egyszerre lesz igaz. Vagyis, valamilyen módon lehetővé kell tennünk, hogy állítási tiltások is blokkolhassák a kontextuális következtetési jogosultságokra vonatkozó leválasztást. Ennek a legegyszerűbb módja az, ha bevezetjük az alábbi következtetési sémát:

$$(xxi.) \quad F(C) \rightarrow F(C / D)$$

A diszkurzív praxis normatív jellemzőit tekintve ez egy teljes életszerű formula, hiszen ha kizárt a jogosultság valamely C állítás, vagy állítás-halmaz elfogadására, akkor ebből

következik, hogy semmilyen D állítás sem jogosíthat fel C állítására. A (xxi.) séma az által, hogy a diszkurzív tiltások általános felülbíró jellegét kiterjeszti az állítási tiltásokra is, lehetővé teszi, hogy a kötelességek konfliktusa, vagyis a materiális értelemben vett inkonzisztencia diszkurzív szerepe logikailag teljes mértékben rekonstruálható lehessen. Ha ugyanis inkonzisztensek egy beszélő állításai, akkor ez nem csak azt jelenti, hogy valamelyik állítást a beszélőnek vissza kell vonnia, hanem azt is, hogy minden olyan érv, amely esetleg az inkonzisztens állítás-halmaz mellett szólna, érvénytelenítődik. A *reductio ad absurdum* érvelés, amelynek során valamely elméletről kimutatjuk, hogy ellentmondást tartalmaz, és ennek következtében elvetendő, pontosan azért konklúzív, mert bármilyen (nem konklúzív) érvek is szóljanak egy elmélet mellett, ha az adott elmélet inkonzisztens, akkor a mellette szóló érveket hatástalannak tartjuk. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy noha a materiális értelemben vett inkonzisztenciát az elkötelező következtetések teszik lehetővé, hiszen az, hogy állítások inkompatibilis kijelentések tételére *jogosítanak fel*, nem alkot az inkonzisztenciához hasonló helyzetet, ennek ellenére a materiális inkonzisztencia fennállása semmiféle normatív hozadékkal nem bír az elkötelező következtetésekre. Ez egyfelől biztosítja az elkötelező következtetések monotonikusságát, másfelől viszont – mivel az inkonzisztencia felülbírója az inkonzisztens állítás-együttesre történő feljogosító következtetéseket – előfeltételezi a materiális inkompatibilitás általános felülbíró jellegét (sőt annak egy, az állítási tiltásokra kiterjesztett formáját). Vagyis, az elkötelező következtetések lineáris karaktere előfeltételezi a diszkurzív tiltások általános felülbíró jellegét, és így az inkompatibilitási következtetések lineáris karakterét.

Mindezek után visszatérve arra a kérdésre, hogy (2/xix.), vagyis $\mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{P}(A / B)$ formula miért nem lehet érvényes a diszkurzív praxis normáira, elmondhatjuk, hogy ha ez érvényes lenne, akkor az inkonzisztencia eddig taglalt felfogása nem lenne tartható. Inkompatibilis állításokra nézve ugyanis igaz, hogy: $\mathbf{F}(A \& B)$, amiből viszont (xxi.) alapján

következik, hogy: $\mathbf{F}(A\&B / C)$, ami miatt viszont bármely C állításra nézve igaz, hogy $\sim\mathbf{P}(A\&B / C)$ akkor, ha A és B inkompatibilisek. Inkonzisztencia esetén viszont inkompatibilis állításokra *kötelez el* állítások egy további halmaza, vagyis inkonzisztencia esetén $\mathbf{F}(A\&B)$ és $\mathbf{O}(A\&B / C)$ egyaránt igaz, ami a kötelesség-aggregációs tézis miatt következik is az inkonzisztencia (xix)-ben megadott deontikus logikai reprezentációjából. Vagyis, ha (2/xix.) érvényes lenne, akkor $\sim\mathbf{P}(A\&B / C)$ és $\mathbf{P}(A\&B / C)$ egyaránt következne az inkonzisztenciát kijelölő normák együtteséből, azaz akkor a materiális inkonzisztencia deontikusan paradox szituáció lenne. Konklúzió: annak, hogy az elkötelező következtetések monotonikusak, vagyis hogy még ha inkompatibilis állítások elfogadására is köteleznek, érvényességükre még ennek sem lehet semmiféle normatív következménye, ára van. Az ár pedig az, hogy az elkötelező következtetések nem biztosíthatják a jogosultságot annak az állításnak az elfogadására, amelyre elköteleznek. Az elkötelező következtetések megfelelő feltételek mellett alkalmazhatóak konklúzív érvként, de elsőrendű funkciójuk az, hogy az állítások következményeit mutassák meg. Ez a funkciójuk azonban nem hordozhat semmiféle önigazoló jelleget, vagyis az állítások kötelező következményei minden esetben nem lehetnek egyben igazolt következmények is.

4. Mi indokolja a feljogosító és az elkötelező következtetések megkülönböztetését?

Az előző két alfejezetekben – úgy gondolom – világossá vált, hogy milyen teoretikus előnyökkel jár az, ha Brandomhoz hasonlóan különbséget teszünk feljogosító és elkötelező következtetések között. Egyfelől, mint azt a III/2. alfejezetben láttuk, így logikai egyértelműséggel tudunk olyan finom megkülönböztetéseket tenni következtetések további típusai között, ami, ha csak kötelesség-operátort használnánk, nem lenne lehetséges. Másfelől, amint azt az előző alfejezetben láttuk, egy további előnye a feljogosító és elkötelező következtetések megkülönböztetésének az, hogy a lineáris és a holisztikus típusú következtetés-használat közötti különbséget így a lehető legegyszerűbben, olyan különbségként tudjuk értelmezni, ami a következtetési normák alapvető deontikus karakterével áll összefüggésben. Ez pedig azt eredményezi, hogy logikailag könnyen rekonstruálhatóvá válik, hogy a monotonikus és a non-monotonikus következtetéseket vezérlő normák miképpen határozzák meg együtt a diszkurzív praxis legfőbb normatív jellemzőit. Mindezek a teoretikus előnyök természetesen erős érveket adnak a kezünkbe ahhoz, hogy elfogadjuk és használjuk a következtetések Brandom által javasolt „tipológiáját”. Ebben az alfejezetben bemutatom azt a konklúzív érvet, ami viszont szükségessé is tesz, hogy a kontextuális jogosultságokat megkülönböztessük a feltételes kötelességektől akkor, amikor a diszkurzív praxist vezérlő normákat elemezzük. A következőkben taglaltak relevanciáját az adja, hogy a legtöbb olyan logikai megközelítés, amely a normatív érvelés támadhatóságát vizsgálja, elégségesnek tartja a feltételes kötelességek támadhatóságának rekonstrukcióját. Ennek következtében viszont kellően sokszínű azoknak a logikáknak a tárháza, amelyek alapos elemzését nyújtják mindazoknak a normatív megfontolásoknak, amelyek a kötelességek támadhatóságával állnak kapcsolatban. Ezért kell feltenni a kérdést, hogy esetleg nem elégsége-e az, ha pusztán a támadható kontextuális és a nem támadható feltételes

kötelességek között teszünk különbséget, és ennek segítségével próbáljuk meg feltárni a következtetés és érv-használat normatív hátterét.

Az érvelem lényegileg arra épül, hogy bármilyen típusú és bármilyen életterületre vonatkozó normatív érvelést elemezzünk, egy alapvető és logikai következményekkel is járó különbséget mindenképpen fel kell tételeznünk kötelességek és engedélyezettségek között. E különbség eredményeként viszont, ha a következtetési normákat kizárólag kötelezettségekként kezeljük, képtelenség logikailag rekonstruálni a támadható érvelés egy triviális és ismeretelméleti szempontból nagyon lényeges jellemzőjét –, ehhez ugyanis arra van szükség, hogy a non-monotonikus következtetéseket feljogosító következtetéseknek tartsuk. A tézisem tehát az, hogy azok a deontikus logikák, amelyek nem rendelkeznek a feltételes jogosultságok támadhatóságának egy kidolgozott elméletével, alkalmatlanok a diszkurzív praxist irányító, implicit normatív megfontolások modellálására.

A megengedett alternatívák logikája. Már (Wright, 1970) felhívta a figyelmet arra, hogy ha elfogadjuk az engedélyezettség fogalmának hagyományos definícióját ($\sim\mathbf{O}\sim$), akkor amennyiben megpróbálunk megadni egy olyan szabályt az engedélyezettségre, ami megfeleltethető a kötelesség-aggregációs és disztribúciós szabálynak, egy intuíció-ellenes formulát fogunk eredményként kapni, mégpedig a következőt:

$$(xxii.) \quad \mathbf{P}(A \vee B) \leftrightarrow \mathbf{P}(A) \vee \mathbf{P}(B)$$

Wright szerint ez a formula nem felel meg annak, ahogy általában gondolkodunk a megengedett alternatívák disztribúciójáról. Ha azt mondom, hogy „megengedem, hogy kritikát mondj, vagy ellentmondjál”, akkor ezt automatikusan úgy értelmezzük, mintha azt mondtam volna, hogy „megengedem, hogy kritikát mondj, és azt is megengedem, hogy ellentmondjál”. A fenti formula tehát túl gyenge megfogalmazását adja annak, ahogy azokat a

deontikus helyzeteket kezeljük, amelyekben valaki bizonyos cselekedetek közül jogosult választani úgy, hogy akár többet is választhat. Az intuíciónkkal összhangban levő formula Wright szerint inkább a következő:

$$(xxiii.) \quad \mathbf{P}(A \vee B) \leftrightarrow \mathbf{P}(A) \ \& \ \mathbf{P}(B)$$

E formula mindamelllett egy is kiterjesztéssel azokra a deontikus helyzetekre is alkalmazható, amikor úgy megengedett az alternatívák közötti választás, hogy csak egyet szabad választani közülük, többet egyszerre nem. Ekkor ugyanis hasonlóan kezeljük az alternatívák disztribúcióját ahhoz, amit (xxiii.) kifejez. Ha például azt mondom, hogy „megengedem, hogy vagy kritizálj, vagy ellentmondjál, de a kettőt együtt már nem”, akkor ezt újra csak úgy fogjuk értelmezni, hogy „megengedem, hogy kritizálj, és azt is megengedem, hogy ellentmondjál, de azt már nem engedem meg, hogy a kettőt egyszerre tedd meg”. Az egyetlen különbség tehát az, hogy ez esetben már tilos a két cselekedetet egyszerre kivitelezni. Jelöljük ' $\underline{\vee}$ '-vel a kizáró vagylogosságot, amelyre igaz, hogy: $A \underline{\vee} B = (A \vee B) \ \& \ \sim(A \ \& \ B)$. Ekkor a fentiek alapján a következő formulát elfogadhatjuk:

$$(xxiv.) \quad \mathbf{P}(A \underline{\vee} B) \leftrightarrow \mathbf{P}(A) \ \& \ \mathbf{P}(B) \ \& \ \mathbf{F}(A \ \& \ B)$$

Ahogy erre már Wright figyelmeztetett (xxiii.)-vel kapcsolatban, (xxiii.) és (xxiv.) csak akkor lehetnek kompatibilisek a kötelesség-aggregációs és disztribúciós szabállyal, ha nem tartjuk igaznak azt, hogy az engedélyezettség fogalma definiálható a kötelesség fogalmának segítségével.

Ahhoz, hogy a lehető legteljesebb képet kaphassuk az alternatívákra vonatkozó jogosultságról, érdemes még egy dolgot figyelembe venni. A propozicionális logikában a

megengedő vagylagosság ugyanis elvileg definiálható a kizáró vagylagosság segítségével, hiszen amikor vagy A , vagy B proposíció igaz a megengedő értelemben, akkor ez azt jelenti, hogy vagy kizárólag A igaz, és B nem, vagy kizárólag B igaz, és A nem, vagy mindkettő igaz, amely utóbbi esetben viszont az előző két opció nem lehet igaz, mert az ellentmondáshoz vezetne. Formulákkal:

$$\bullet \quad (A \vee B) \equiv (A \ \& \ \sim B) \ \underline{\vee} \ (\sim A \ \& \ B) \ \underline{\vee} \ (A \ \& \ B)$$

Ennek viszont az a következménye, hogy minden esetben, amikor valaki számára megengedett valamely alternatívák közötti választás úgy, hogy többet is választhat egyszerre, ez egyenértékű egy olyan, kissé komplexebb választási helyzettel, amelyben viszont már csak egyetlen alternatíva választható. A deontikusan modulált proposíciók esetében ugyanis a logikailag ekvivalens kifejezéseket kicserélhetjük egymással, vagyis:

$$(xxv.) \quad \mathbf{P}(A \vee B) \equiv \mathbf{P}((A \ \& \ \sim B) \ \underline{\vee} \ (\sim A \ \& \ B) \ \underline{\vee} \ (A \ \& \ B))$$

Minden típusú megengedett választási helyzetet kezelhetünk tehát úgy, mint amely kizáró vagylagosságot tartalmaz. Ebből az következik, hogy minden típusú választási helyzet felírható a (xxiv.)-hez hasonló módon, azaz jogosultságok és tiltások konjunkciójaként. A következő módon tehető egy példával érthetővé ez a logikai jellegzetessége az alternatívák disztribúciójának: ha azt mondom, hogy „megengedem, hogy kritizálj, vagy ellentmondjál”, akkor ez egyenértékű azzal, mintha azt mondtam volna, hogy „megengedem, hogy kritizálj, de ne mondj ellent, megengedem azt is, hogy ellentmondj, de ne kritizálj, és megengedem azt is, hogy kritizálj és ellentmondj egyszerre – bármelyik alternatívát választod ugyanakkor, nem lesz megengedett a számodra a másik kettőt is választani”. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy

mivel logikailag (és így praktikusán is) lehetetlen a felsorolt és részletezett alternatívákat együtt választani, ezért a rájuk vonatkozó jogosultság faktuálisan támadott, és ezért nem érvényesíthető.

Visszatérve (xxii.) és (xxiii.)-hoz, Wright megkülönbözteti az engedélyezettség *gyenge* és *erős* fogalmát, aszerint, hogy a **TDS**-el összhangban (xxii.)-t tartjuk-e érvényesnek (gyenge), vagy pedig inkább a mindennapi használatunkkal összhangban lévő (xxiii.)-at. Mivel a diszkurzív normákra nézve nem fogadható el, hogy az engedélyezettség definiálható a kötelezettség segítségével, ezért a következtetés-használat deontikus elemzésekor minden további nélkül érvényesnek tekinthetjük (xxiii.)-at úgy, hogy közben a kötelesség-aggregációs szabályt is megtartjuk. Ezért a következtetési jogosultságokra nézve az alábbi következtetési sémákat érvényesnek tarthatjuk:

$$(xxvi.) \quad \mathbf{P}(A \vee B / C) \leftrightarrow \mathbf{P}(A / C) \& \mathbf{P}(B / C)$$

$$(xxvii.) \quad \mathbf{P}(A \underline{\vee} B / C) \leftrightarrow \mathbf{P}(A / C) \& \mathbf{P}(B / C) \& \mathbf{F}(A \& B / C)$$

Az abduktív következtetések deontikus jellemzői és a megengedett alternatívák logikája. Mint említettem az I. fejezetben, az abduktív következtetések jelentőségének felismerése volt az egyik fő indoka annak, ami miatt a non-monotonikus következtetések logikai elemzése az érdeklődés középpontjába került az elmúlt évtizedekben. Az abduktív következtetések logikai rekonstrukciója ugyanis az egyik fő kihívása a robotokat működtetni képes szoftverek kidolgozásának, mivel az abduktív következtetés-használat valamifajta algoritmizálása nélkül nem lehetséges komplexebb viselkedésű, illetve tanulásra képes robotokat építeni. Ám ettől a praktikus igénytől függetlenül is, az abduktív következtetések megértése kulcsfontosságú ismeret-elméleti kihívás, hiszen akár a tudományos megismerés, akár az okozatról okra következtetés folyamatát szeretnénk jobban megérteni, nem

kerülhetjük meg az abduktív következtetés-használat és érvelés minél alaposabb elemzését. Ennek ellenére, amint azt szintén láttuk, a diszkurzív praxisnak az a normatív felfogása, amit Brandom javasol, úgy tűnik, mintha semmiféle válasszal nem szolgálna arra az egyébként alapvető kérdésre, hogy van-e bármiféle deontikusan egyértelmű különbség aközött, amikor pusztán *egy lehetséges* magyarázatra következtetünk a sok lehetséges közül, és aközött, amikor *a legjobb* magyarázatra következtetünk egy adott helyzetben. Ebből viszont az következik, hogy a feltételezés és az állítás beszéd-aktusát úgy kell tekintenünk, mint amelyek azonos pragmatikai jelentőséggel rendelkeznek. Vagyis, e szerint, amikor például egy nyomozó megnevez néhány lehetséges elkövetőt, akkor ez a megnyilatkozása ugyanazzal a relevanciával bír, mint amikor a nyomozás végeztével, bizonyítékokkal alátámasztva megnevezi a tettet. A megengedett alternatívák disztribúciójára vonatkozó gondolatmenetet figyelembe véve azonban egyértelmű különbséget tehetünk a két féle megnyilatkozás között az alapján, hogy a nyomozó milyen típusú jogosultsággal rendelkezik az első esetben, és milyen típusúval a másodikban.

Mint láttuk az előző fejezetben, ha a negáció formális értelmezését el akarjuk kerülni - ezzel követve Brandom felfogását -, akkor minden olyan deontikus logikai definícióban, amelyet a diszkurzív praxis normáira vonatkoztatva használunk, a normatív kifejezések deontikus tartalmát kijelölő negációt át kell fogalmaznunk az inkompatibilitási normákra való hivatkozással. Ha ezt megtesszük abban a definícióban is, amellyel a III/2. alfejezetben az opcionálisan feljogosító normákat határoztuk meg, akkor a következő definíciós kiterjesztést kell végrehajtanunk:

Eredeti definíció: $OP(A / B) \equiv OP(\sim A / B) =_{\text{def}} P(A / B) \ \& \ P(\sim A / B)$

Pontosított verzió: $OP(A / C) \ \& \ OP(B / C) =_{\text{def}} P(A / C) \ \& \ P(B / C) \ \& \ F(A \ \& \ B)$

Vagyis, akkor mondhatjuk, hogy valamely C állítás melletti elköteleződés opcionálisan jogosítja fel a beszélőt A állítására, ha C állítási elköteleződés feljogosítja a beszélőt egy olyan B állítás megtételére is, amelyre nézve igaz, hogy A és B materiálisan inkompatibilis állítások. Ezzel a pontosított meghatározással ki tudjuk küszöbölni a negáció formális használatát úgy, hogy a negációt tartalmazó eredeti definíció a pontosított definíció egy specifikus eseteként értelmezhető, hiszen a negációra nézve igaz, hogy $\mathbf{F}(A \ \& \ \sim A)$.

Az előző fejezetben ugyanakkor azt is láttuk, hogy mivel a diszkurzív tiltás általános felülbíráló normaként viselkedik, akár feltételes, akár feltétlen, ezért az alábbi következtetési séma elfogadott:

- $\mathbf{F}(A) \rightarrow \mathbf{F}(A / B)$

Ha tehát valamit tilos állítani, akkor arra tilos következtetni bármely állításról. Ez a tézis abból ered, hogy ha egy A állítást tilos megtenni, akkor ez a feltétlen tiltás minden olyan feljogosító következtetésre nézve felülbíráló normaként funkcionál, amely A állításra jogosítana fel. Ezt az összefüggést felhasználva az opcionális feljogosítás – a definíciója alapján - a következő formulát implikálja:

- $\mathbf{P}(A / C) \ \& \ \mathbf{P}(B / C) \ \& \ \mathbf{F}(A \ \& \ B / C)$

Vagyis, amikor egy C állítás opcionálisan jogosítja fel a beszélőt egy A állításra, akkor C állítás feljogosítja a beszélőt egy olyan B állításra is, amelyre nézve igaz, hogy B és A állítás együtt már materiálisan inkompatibilis C állítással. Ez a definíció azért nem tartalmaz ellentmondást, mert a tiltás-disztribúciós szabályt nem fogadhatjuk el a diszkurzív normákra vonatkozóan, hiszen ha $\mathbf{F}(A \ \& \ B / C) \rightarrow \mathbf{F}(A / C) \ \& \ \mathbf{F}(B / C)$ érvényes lenne, akkor minden

esetben, amikor egy állítás materiálisan inkompatibilis lenne másik két állítással, ez azt implikálná, hogy az adott állítás inkompatibilis a másik két állítás mindegyikével egyenként is. Három állítás azonban lehet inkonzisztens úgy, hogy páronként egyáltalán nem inkonzisztensek. Ugyanakkor (xxvii.) szerint a fenti formula ekvivalens egy olyan deontikus szituációval, amelyben megengedett bizonyos alternatívák közötti választás úgy, hogy csak az egyik alternatíva választható. Vagyis, az opcionális feljogosításra nézve érvényes az alábbi következtetési séma:

$$\mathbf{OP}(A / C) \ \& \ \mathbf{OP}(B / C) \rightarrow \mathbf{P}(A / C) \ \& \ \mathbf{P}(B / C) \ \& \ \mathbf{F}(A \ \& \ B / C) \equiv \mathbf{P}(A \ \underline{\vee} \ B / C)$$

Az opcionális feljogosítás tehát *mindig* kezelhető úgy, mint egy olyan feljogosítás, amely egymást kizáró alternatív állítások megtételére jogosít fel. E következtetési séma fordítottja azonban csak egy megszorítás mellett érvényes, hiszen az opcionális feljogosítás definíciója szerint az egymást kizáró alternatívákra való feljogosítás csak akkor implikál egy megfelelő opcionális feljogosítást, ha igaz az, hogy $\mathbf{F}(A \ \& \ B)$. Vagyis, az alábbi összefüggés érvényes:

$$(xxviii.) \quad \mathbf{P}(A \ \underline{\vee} \ B / C) \ \& \ \mathbf{F}(A \ \& \ B) \rightarrow \mathbf{OP}(A / C) \ \& \ \mathbf{OP}(B / C)$$

Ha tehát egy C állítás úgy jogosít fel A és B mondat valamelyikének állítására, hogy e két állítás egymással egyébként inkompatibilis, akkor opcionális feljogosításról beszélhetünk. Fentebb ugyanakkor azt is láttuk, hogy minden esetben, amikor bizonyos, egymást nem kizáró alternatívák megengedettek, akkor ez egyenértékű egy olyan, kissé komplexebb deontikus szituációval, amelyben csupán egymást kizáró alternatívák megengedettek, amit (xxv.) fejez ki. Paradox módon, mivel ilyen helyzetekben logikailag és ezért praktikusán is lehetetlen az összetettebb alternatívák együttes választása, ezért ezeket az eseteket *mindig* tekinthetjük úgy,

mintha az adott alternatívák inkompatibilisek lennének egymással. Vagyis, a következő ekvivalenciát elfogadhatjuk:

$$\mathbf{P}(A \vee B / C) \equiv \mathbf{P}((A \ \& \ \sim B) \ \underline{\vee} \ (\sim A \ \& \ B) \ \underline{\vee} \ (A \ \& \ B) / C) \ \& \ \mathbf{F}((A \ \& \ \sim B) \ \& \ (\sim A \ \& \ B) \ \& \ (A \ \& \ B))$$

Ebből viszont (xxviii.) alapján az következik, hogy:

$$(xxix.) \quad \mathbf{P}(A \vee B / C) \rightarrow \mathbf{OP}(A \ \& \ \sim B / C) \ \& \ \mathbf{OP}(\sim A \ \& \ B / C) \ \& \ \mathbf{OP}(A \ \& \ B / C)$$

Vagyis, levonhatjuk azt a konklúziót, hogy amikor egy állítás további állítás-tételek közötti választásra jogosít fel úgy, hogy nem kizárt ezeket az állításokat együtt is megtenni, akkor ez mindig azt jelenti, hogy az opcionális feljogosításnak egy specifikus esetével van dolgunk. Az természetesen teljesen összhangban van a mindennapi intuícióinkkal, hogy amikor jogosultak vagyunk választani cselekedetek közül, akkor ez egyfajta opcionális feljogosításon alapszik. Ugyanakkor a fenti gondolatmenet után már logikailag szabatos módon érthetjük, hogy ez miért van így, és pontosan mit is jelent a diszkurzív normákra nézve. Három deontikus logikai pillére van a fenti gondolatmenetnek: egyfelől az alternatívák engedélyezettségének Wright által is elemzett általános felfogása, másfelől a diszkurzív normáknak az a sajátossága, hogy neutrális inferenciális relációkat is tételeznünk kell az állítási elköteleződések között, és emiatt az opcionális feljogosítást meg kell különböztetnünk a szelektáló feljogosításról. Harmadrészt a fenti gondolatmenet logikailag csak azért állja meg a helyét, mert a negáció formális felfogását alárendeltük a materiális inkompatibilitás normatív megközelítésének. A fenti elemzés egyik egyértelmű eredménye, hogy világosan megmutatja, milyen értelemben tekinthetünk opcionálisan feljogosítónak állítások egy olyan halmazát, amely (nem konklúzív) érvet szolgáltat több, egymást nem kizáró állítás mellett. Miközben a (xxix.) formula

összhangban van a mindennapi intuícióinkkal, el is tér tőle annyiból, hogy az opcionális feljogosításnak egy, a vártnál komplexebb változatát rendeli hozzá az egymást nem kizáró alternatívákra vonatkozó kontextuális engedélyezettség fogalmához.

Mindamellet (xxix.) azt is megmutatja, hogy amikor egy beszélő valamely *C* állításról egy lehetséges magyarázatra következtet, akkor, mivel ez *feltételezi más lehetséges magyarázatok meglétét*, amelyekre *C* alapján a beszélő ugyanúgy jogosult következtetni, ezért mindig opcionálisan tekinthetjük csak feljogosultnak a beszélőt az adott állítás-tételre (feltéve, hogy egymást nem kizáró lehetséges magyarázatokról van szó). Ez a normatív jellemzője a lehetséges magyarázatokra történő következtetésnek adja a kulcsot a kezünkbe ahhoz, hogy azt a két diszkurzív folyamatot, amely az abduktív következtetéseket alkotja, a normatív jellegük alapján különböztessük meg. Bármilyen módon jusson ugyanis el egy beszélő ahhoz, hogy bizonyos állítások alapján és azokra vonatkozóan a legjobb magyarázatot adja meg, ez mindig egyenértékű azzal, amennyiben a beszélő helyesen járt el, hogy szelektáló módon lesz feljogosult a legjobb magyarázatra történő következtetésre. Ha azt mondom például, hogy „vizesek az utcák sokfelé, de nem mindenhol, és a háztetők sem vizesek, ráadásul folyója sincsen a városnak, amely árvizet okozhatott volna”, akkor ez alapján jogosulttá válok azt állítani, hogy „meglocsolták az utcákat”. Természetesen, akárcsak az indukció esetében, az előbb említett érvem nem konklúzív, hiszen éppen a múltbeli tapasztalataim alapján, vagyis induktív következtetéseket használva tekintek kizártnak számos valószínűtlen lehetséges magyarázatot, például azt, hogy a víz azért van az utcákon, mert mondjuk egy távoli víztorony felrobbant. A következtetésem tehát „csupán” feljogosító, de mindenképpen szelektáló módon feljogosító, hiszen így, vagy úgy, de kiszűrtem a korábban még lehetségesnek tekintett alternatív magyarázatokat, vagyis az azoknak megfeleltethető jogosultságokat hatálytalanítottam. A lehetséges magyarázatokra történő következtetés és a legjobb magyarázatra történő következtetés tehát alapvetően különböznek egymástól normatív

jellegüket tekintve, hiszen a diszkurzív kontextuális jogosultságok két legfőbb típusa közül az egyik érvényes a lehetséges magyarázatra következtetés esetében, és a másik érvényes a legjobb magyarázatra következtetés esetében. Azt is érdemes még figyelembe venni, hogy a jogosultságok e típusai két olyan mértékben különböző deontikus modalitást jelölnek, mint az SDL-ben a kötelesség és az opcionális modalitásai. Ha ugyanis ez utóbbiakat kötelesség-operátorral írjuk fel, akkor hasonló különbséget fogunk találni ahhoz, ami az előbbiek esetében az engedélyezettség-operátor segítségével fejezhető ki (ha legalábbis az eredeti, III/2-es alfejezetben megadott definíciókat vesszük alapul).

Normatív átmenetek. Az imént taglalt elemzés egyik további következménye, hogy az abduktív következtetés-használatot és érvelést a legtöbb esetben tekinthetjük úgy, mint egy olyan egységes diszkurzív folyamatot, amelynek során a beszélő szelektáló módon válik jogosulttá egy olyan állítás megtételére, amelyre korábban csak opcionális jogosultsággal rendelkezett. Ilyenkor tulajdonképpen az történik, hogy egy opcionálisan feljogosító következtetési norma hatálytalanítva felülbírálásra kerül a további premisszák vagy érvek figyelembe vétele következtében, s eközben egy új, szelektáló módon feljogosító norma lép érvénybe. Ez viszont felhívja a figyelmet egy többnyire nem elemzett jelenségre, nevezetesen arra, hogy a diszkurzív normák felülbíráhatósága nem csak ahhoz vezethet, hogy egy következtetés vagy érvelés érvényét veszíti, hanem ahhoz is, hogy pont ellenkezőleg, megerősödik, vagyis valamilyen értelemben biztosabbá válik. Ha ugyanis a tényleges diszkurzív praxist egy árnyaltabb deontikus logikai megközelítés alkalmazásával elemezzük, akkor kiderül, hogy számos esetben egy norma hatálytalanítása együtt jár azzal, hogy egy új norma válik érvényessé, vagy legalábbis alkalmazhatóvá az eredeti premisszákra –, ez az új norma azonban lehet egy deontikusan erősebbnek tekinthető előírás is. Más szóval, a diszkurzív normák hatálytalanítása nem mindig pusztán azt vonja maga után, hogy bizonyos következtetések az érvényüket veszítik. Ahhoz, hogy a diszkurzív praxisnak erről a

jellegzetességéről egy árnyaltabb képet kaphassunk, bevezetem a *normatív átmenet*, vagy *norma-revizio* fogalmát, amelyre nézve a következő definíciót és jelölést alkalmazom:

(Def.3/6): Jelöljük $\mathbf{D}(/)$ -vel egy tetszőleges típusú diádikus, $\mathbf{D}( )$ -v-el pedig egy tetszőleges típusú monadikus deontikus operátort úgy, hogy a negált deontikus operátorokat is önálló típusú kifejezéseknek tekintjük. Egy diszkurzív folyamat **normatív átmenetnek** tekintendő akkor és csak akkor, ha (1.) a diszkurzív folyamat kiinduló helyzetében olyan B állítás-halmaz elemei iránt rendelkezik elköteleződéssel az aktuális beszélő, hogy arra nézve a következő norma jóváhagyott: $\mathbf{D}_1(A / B)$. Ezenfelül (2.) a diszkurzív folyamat záró helyzetében a B állítás-halmaz elemein kívül egy olyan C állítás-halmaz elemei iránt is rendelkezik elköteleződéssel a beszélő, hogy arra nézve létezik a következő jóváhagyott norma: $\mathbf{D}_2(A / B \& C)$ úgy, hogy (3.) nem érvényes az a követetési séma, hogy: $\mathbf{D}_1(A) \rightarrow \mathbf{D}_2(A)$, de (4.) jóváhagyott az a norma, hogy: $\sim \mathbf{D}_1(A / B \& C)$, és (5.) igaz az, hogy $\sim \mathbf{P}(C / B)$. A normatív átmeneteket jelöljük a következő módon: $\mathbf{D}_1(A / B) \gg \mathbf{D}_2(A / B \& C)$.

Vagyis, ha egy diszkurzív folyamat során az újnak tekinthető elköteleződések úgy egészítik ki a korábban meglévőeket, hogy *új* deontikus tartalommal rendelkező előírások válnak *alkalmazhatóvá*, akkor amennyiben ezek az új előírások olyan elköteleződésekre is alkalmazhatóak, amelyekre vonatkozóan az új helyzetben valamely korábbi előírás hatálytalanítva felülbírálásra kerül, akkor az adott diszkurzív folyamat normatív átmenetet valósít meg. Több indoka is van annak, hogy miért fontos a normatív átmenetekkel

kapcsolatban nem az újonnan figyelembe vett normák érvényességéről, hanem alkalmazhatóságáról beszélni. A legfőbb indok az, hogy deontikus relációk hiányát előíró normák is lehetnek a normatív átmenetek „produktumai” (pl.: $\sim \mathbf{P}(A / B \& C)$), rájuk viszont semmilyen leválasztási elv nem érvényes, vagyis ezeknek a normáknak az érvényességéről nem beszélhetünk, de alkalmazhatóságukról igen. Az ilyen normák ugyanis - a meglévő elköteleződések következtében - valamilyen szerephez juthatnak, például felülbírálnak egy kontextuális jogosultságot. Feltételes vagy kontextuális normák alkalmazhatóságáról tehát akkor beszélünk, ha mindazok a feltételek valamilyen módon fennállnak (jelen esetben deontikusan modulálva), amelyekre mint érvényességi feltételekre az adott feltételes vagy kontextuális normák hivatkoznak.

Mielőtt még alaposabban elemezném a fenti definíciót, először érdemes példákon keresztül megvizsgálni a normatív átmenetek néhány típusát. Például, vegyük a következő helyzetet; mivel eddig minden esetben azt tapasztaltam, hogy amikor lementem a parkolóba, akkor ott találtam az autót, ezért nyilván elfogadom azt az állítást, hogy „eddig mindig, ha lementem a parkolóba, ott találtam az autót”. Ez alapján viszont jogosult vagyok arra következtetni, hogy „legközelebb, amikor lemegyek a parkolóba, ott találok majd az autót”, és ha semmi ellenérvem nincs e következtetés ellen, akkor szelektáló módon vagyok feljogosult e következtetés megtételére. Ha azonban ezek után meghallom a rádióban, hogy azon a környéken, ahol lakom, nagyon sok autót elloptak az utóbbi időben, akkor e további kijelentés elfogadása után már jogosult leszek arra *is*, hogy azt gondoljam, hogy „legközelebb, mikor lemegyek a parkolóba, nem találok ott az autót”. Vagyis, e második elköteleződés következtében a következő normatív átmenet valósul meg:

- $\mathbf{SP}(A / B) \gg \mathbf{OP}(A / B \& C)$

Itt tehát az opcionális feljogosítás egyszerűbb, vagyis negációs formája alkotja az adott diszkurzív folyamat végeredményét, amely egyben hatálytalanítja is a kiinduló szelektáló feljogosítást. Ezt a fajta normatív átmenetet hívhatjuk következtetési elbizonytalanodásnak is. Az alábbi típus ezzel homlok egyenest ellentétes módon, a konklúzív érvek kialakításában játszik középponti szerepet:

- $N(A / B) \gg O(A / B \& C)$

Ez a deduktív érvelés és következtetés-használat során használt legalapvetőbb normatív átmenet. Például abból az állításból önmagában, hogy „Hérakleitosz korai preszókratikus filozófus volt”, semmilyen módon nem következtethetünk arra az állításra, hogy „Hérakleitosz Kisázsiában élt”. Ha azonban az első kijelentést kiegészítjük azzal, hogy egyfelől „minden korai filozófus vagy Kisázsiában élt, vagy a mai dél-Olaszország területén”, és másfelől, hogy „Hérakleitosz nem a mai dél-Olaszország területén élt”, akkor a propozicionális logika legelemibb szabályai szerint már adódik az a következtetés, hogy „Hérakleitosz Kisázsiában élt”. A deduktív érvelés során leggyakrabban így járunk el, vagyis olyan kijelentéseket használunk valamely A állítás bizonyítására, amelyek egyenként és magukban semleges következtetési viszonyban állnak A állítással, és ezért tekinthető a fent jelölt normatív átmenet a konklúzív érvelésre leginkább jellemző norma-revíziós diszkurzív folyamatnak

Természetesen a feljogosító következtetések felülbíráhatóságának előző alfejezetben taglalt típusai is megfeleltethetőek különböző típusú normatív átmeneteknek. Mivel például a fenti definíció nem zárta ki azt, hogy $D_2(A / B \& C)$ és $\sim D_1(A / B \& C)$ ugyanaz a diszkurzív norma legyen, ezért a szimpla jogosultság-hatálytalanítás sok esetben a következő normatív átmenetet jelenti:

- $P(A / B) \gg N(A / B \& C)$

Ilyenkor tehát az új érvek következtében az eredeti érvek elveszítik erejüket, vagyis az új érvek a Pollock-Cruz féle definíciónak megfelelően érvénytelenítik az eredeti érveket. Ugyanakkor a jogosultság-hatálytalanítás együtt járhat azzal is, hogy a fentivel éppen ellentétes módon, konklúzívvá válik az adott érvelés, vagyis az új érvek az eredetiekkel együtt már elköteleznek a konklúzió mellett:

- $P(A / B) \gg O(A / B \& C)$

Például, ha azt mondom, hogy „ma 30.-a van”, akkor, mivel a 30-as szám után a 31-es jön, és mivel számos hónapban van 31.-e, ezért ez feljogosít arra, hogy azt is állítsam, hogy „holnap 31.-e lesz”. Ha azonban az eredeti premisszát kiegészítem azzal a kijelentéssel, hogy „ebben a hónapban Március van”, akkor már köteles leszek azt az állítást is elfogadni, hogy „holnap 31.-e van”, vagyis ekkor már elkötelező módon következtethetek erre az állításra. Nagy kérdés persze, hogy az ilyen extrémebbnek tekinthető diszkurzív folyamatokon túlmenően miképpen tehető valamely nem-konklúzív érvelés konklúzívvá. A legfőbb támadható érveléstípusokat tekintve (indukció, abdukció), úgy tűnik, ez általában nem kivitelezhető, legfeljebb csak nagyon specifikus és korlátozott esetekben. Ha azonban a feljogosító és az elkötelező következtetések normatív jellemzőit vesszük alapul, akkor erre a lehetőség fennáll. Ez viszont felhívja a figyelmet arra, hogy egy következtetés non-monotonikussága nem pusztán azt jelenti, hogy az adott következtetés elveszítheti az érvényességét, amennyiben új premisszákkal egészítjük ki az eredeti premisszáit, hanem azt is, hogy az új premisszák elfogadása következtében monotonikus következtetés válhat belőle. A non-monotonikus

érvényesség hagyományos definíciójából azonban ez a lehetőség nem olvasható ki, ezért ez jól demonstrálja, hogy a norma-revíziók most taglalt deontikus logikája pontosan azzal a teoretikus haszonnal jár, hogy a segítségével a non-monotonikus következtetés-használat többnyire nem hangsúlyozott tulajdonságai is explicitté válhatnak. Ugyanakkor, ahogyan a korábbi példák mutatták, a normatív átmenet fogalmának definiálása nélkülözhetetlen ahhoz is, hogy logikai egyértelműséggel lehessen kimutatni, hogy az érvek Pollock-Cruz által definiált támadhatósága csupán néhány fajtáját alkotja a normatív átmeneteknek, amelyeknek jóval több típusa létezik annál, mint amit hagyományosan norma-felülbírálnak tekintenek. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden lehetséges típusa létezik a diszkurzív norma-revízióknak, hiszen a feltételes köteleességek és tiltások például nem bírálhatóak felül, és pontosan ez biztosítja az elkötelező következtetések monotonikusságát, és a materiális inkompatibilitás általános felülbíró funkcióját.

Végül, visszatérve a normatív átmenetek definíciójához, talán furcsa lehet az utolsó (5.) kikötés a meghatározásban, amelynek azonban kulcsszerepe van többek között az abduktív következtetés-használat megértésében. Ha ugyanis megengednénk, hogy egy feljogosító normát egy olyan elköteleződés hatálytalanítson, amelyre a jogosultságot éppen az az állítás-halmaz biztosítja, amelyre a felülbírálás vonatkozik, akkor ez többek között azzal a következménnyel járna, hogy amikor egy beszélő elköteleződné egy lehetséges magyarázat mellett egy abduktív következtetés során, pusztán ennek az aktusnak a következtében szelektáló módon feljogosultnak kellene tekintenünk a beszélőt az adott következtetésre. Ez abból ered, hogy mint láttuk, opcionális feljogosításról csak akkor beszélhetünk, ha valamilyen értelemben inkompatibilisek egymással azok az alternatív magyarázó hipotézisek, amelyek felállítására feljogosít valamely állítás-halmaz. Ebből viszont az következik, hogy ha az egyik lehetséges magyarázat mellett elköteleződik a beszélő, akkor ez azonnal hatálytalanítani is fogja az összes többi lehetséges magyarázatra való jogosultságát. Hasonló

ez például ahhoz, ahogyan a sakkban, amikor a gyaloggal végigmegy a játékos a táblán, akkor ez által jogosulttá válik vagy királynőre, vagy bástyára, vagy futóra stb. kicserélni az adott gyalogját. Ha azonban az egyik cserét már véghezvitte, akkor ezzel az összes többi cserére való jogosultsága elvész. A „vizesek az utcák” állítás alapján jogosult vagyok arra következtetni, hogy „esett az eső”, de jogosult vagyok arra is következtetni, hogy „meglocsolták az utcákat”. Ha azonban elköteleződök azon állítás mellett, hogy „esett az eső, és ez elégséges magyarázat arra, hogy miért vizesek az utcák”, akkor ennek következtében elveszítem a jogosultságomat arra, hogy azt is mondjam, hogy „meglocsolták az utcákat, és ez magyarázza, hogy miért vizesek az utcák”. Ez viszont azt jelenti, hogy anélkül, hogy további érveket és evidenciákat hoznék, máris szelektáló módon váltam jogosulttá az első lehetséges magyarázatra következtetni, vagyis máris kezelhetném azt úgy, mint a legjobb magyarázatot – ez viszont ellentmond az abduktív érvelés legelemibb metodológiájának. Amennyiben nem engedjük meg, hogy normatív átmenetnek számítson az, ha valaki egy olyan feljogosítást hatálytalanít egy elköteleződése révén, amely ugyanazon feltételek fennállása esetén alkalmazható, mint az a jogosultság, amely az adott elköteleződést is megengedette, akkor így elkerülhetjük, hogy normatív átmenetnek kelljen tekinteni az ilyen diszkurzív helyzeteket. Mindez persze teljesen összhangban van következtetés és érv-használat tényleges praxisával, mert nem csak abdukció esetén, de általánosságban is így járunk el, hiszen ha nem konklúzív érveink vannak több lehetséges, de egymást kizáró állítás mellett, akkor amennyiben valaki az egyik ilyen állítás mellett elköteleződik, ezt természetesen nem tekintjük úgy, mintha a többi lehetséges állítás mellett szóló érvet érvénytelenítette volna. Logikailag ez viszont kétféleképpen reprezentálható; az egyik lehetőség az, hogy az előző fejezetben (d.)-vel jelölt diszkurzív helyzetet (és annak inkompatibilis állításokra történő kiterjesztését) is jogosultság-felülbírálásként kezeljük, és azt beépítjük a leválasztást blokkoló feltételek közé –, ekkor opcionális feljogosítás esetén semelyik megengedett alternatívára sem

következtethetünk a szó szigorú értelmében, vagyis azokat csak mint szintiszta hipotéziseket vehetjük fontolóra. Ez viszont, mint az előző fejezetben láttuk, egy túl szigorú igazolás-elméleti felfogáshoz vezet, és további megszorítások nélkül elfogadhatatlan. A másik lehetőség, hogy figyelembe vesszük a diszkurzív normatív átmenetek jellemzőit, és nem tartjuk norma-revízióknak azt, ha egy elköteleződés egy olyan normát hatálytalanít, amelynek a hivatkozott feltételei (pontosabban azok fennállása) az adott elköteleződést is lehetővé teszik (deontikus értelemben). Ekkor úgy kezeljük a fenti példához hasonló diszkurzív helyzeteket, mint amelyekben annak ellenére nem válik szelektáló módon feljogosulttá a beszélő a választott hipotézis állítására, hogy a szigorú, formális értelemben azzá válik. E második megközelítés előnye az, hogy bár jóval kevésbé elegáns megoldás, mint az előző lehetőség, mégis elkerüli az előző alternatíva következményeit, és mindemellett explicitté teszi azt az elvet, amely szerint a diszkurzív praxis során, az alapértelmezésben vett jogosultságokat leszámítva, semmilyen állítást nem tartunk önigazolónak. Vagyis az, hogy a normatív átmenetek kritériumainak részeként kell kezelnünk (5.)-t, ugyanannak az elvnek a formális megjelenése, amely megjelenik abban is, hogy nem tekinthető elfogadhatónak a diszkurzív normákra vonatkozóan sem az, hogy $\mathbf{O}(A) \supset \mathbf{P}(A)$, sem pedig az, hogy $\mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{P}(A / B)$.

Az alternatív hipotézisek logikája. Mint láttuk fentebb, amikor érvek egy halmaza egymást nem kizáró állítások tételére jogosít fel, akkor ezt a diszkurzív helyzetet mindig kezelhetjük úgy, mint az opcionális feljogosítás egy esetét. Az ilyen helyzetek mindig egyfajta *diszkurzív dilemmák*, hiszen - mint az szintén láttuk - az egymást nem kizáró alternatívák közötti választás mindig egyenértékű egy olyan komplexebb választással, amelynek az opciói már egymást kizáróak. A diszkurzív dilemmákra a legjobb válasz az, ha további evidenciák és érvek után nézünk mindaddig, amíg csak egyetlen opcióra maradunk feljogosultak, vagyis amíg csak egyetlen opció mellett maradnak nem felülbírált érveink. A diszkurzív dilemmák ugyanakkor nem ekvivalensek a materiális inkonzisztenciával, vagyis

azzal, amikor állítások egy halmaza inkompatibilis kijelentések elfogadására kötelez el. Ha megnézzük azonban a materiális inkonzisztencia előző fejezetben adott deontikus logikai reprezentációját, illetve az opcionális feljogosítás fentebb adott definícióját, akkor rögtön kiderül, hogy az alapstruktúrájukat tekintve hasonló diszkurzív helyzetekről van szó:

$$\mathbf{OP}(A / C) \ \& \ \mathbf{OP}(B / C) =_{\text{def}} \mathbf{P}(A / C) \ \& \ \mathbf{P}(B / C) \ \& \ \mathbf{F}(A \ \& \ B)$$

$$\mathbf{Materiális \ inkonzisztencia:} \ \mathbf{O}(A / C) \ \& \ \mathbf{O}(B / C) \ \& \ \mathbf{F}(A \ \& \ B)$$

A materiális inkonzisztencia és a diszkurzív dilemmákat kijelölő opcionális következtetési helyzetek megkülönböztetése a fentiek alapján csak két féleképpen lehetséges. Vagy úgy, hogy Brandom téziseit követve különbséget teszünk elkötelező és feljogosító következtetések között, vagy úgy, ha formálisan is egyértelmű módon különbséget teszünk feltételes köteleességek és kontextuális köteleességek között. Ez utóbbi esetben, a támadható kontextuális kötelezettségek konfliktusa jelölhetné a diszkurzív dilemmákat, míg a nem támadható, vagyis feltételes kötelezettségek konfliktusa jelölhetné a materiális inkonzisztenciát. Noha ez a második megközelítés is járható, elég világos, hogy teljes mértékben redundáns, hiszen két féle köteleesség-operátor és köteleesség-fogalom bevezetésével jár együtt, miközben a megengedettség deontikus modalitását figyelmen kívül hagyja. A brandomi megközelítés logikailag tehát sokkal „gazdaságosabb”.

Van azonban egy egyértelmű különbség a között, ahogyan a köteleességekről és az engedélyezettségekről gondolkodunk, függetlenül azok támadhatóságától. Mint láttuk, Wright szerint, amennyiben párhuzamos engedélyekkel rendelkezünk különböző cselekedetekre nézve, akkor ezt egyenértékűnek tartjuk azzal, mintha cselekedeteknek egy alternatív halmaza lenne megengedett a számunkra, azaz: $\mathbf{P}(A) \ \& \ \mathbf{P}(B) \leftrightarrow \mathbf{P}(A \vee B)$. Ez azonban köteleességekre semmiképpen nem lehet igaz, hiszen amikor különböző köteleességeink állnak fenn egyszerre,

akkor azokról nem gondoljuk, hogy elég csupán egyet, vagy néhányat teljesíteni közülük, és ez egyenértékű azzal, hogy teljesítettük mindegyiket. Vagyis a következő séma kizárható, bármilyen típusú kötelelességről is legyen szó: $\mathbf{O}(A) \ \& \ \mathbf{O}(B) \leftrightarrow \mathbf{O}(A \vee B)$. Ebből viszont az következik, hogy még ha meg is különböztetjük a feltételes kötelelességeket a kontextuális kötelelességektől, és így próbáljuk meg rekonstruálni a diszkurzív praxis legelemibb jellemzőit, ez sem fogja lehetővé tenni, hogy a diszkurzív dilemmákat úgy fogjuk fel, mint amelyekre nézve igaz, hogy: $\mathbf{O}(A \ \underline{\vee} \ B \ / \ C)$. Ez viszont azzal a következménnyel jár, hogy az abduktív következtetés-használat legtriviálisabb jellemzőit sem fogjuk tudni reprezentálni. Egyfelől nem fogjuk tudni megmutatni, hogy amikor lehetséges magyarázatok egy alternatív halmazára következtethetünk bizonyos állításokról, akkor ilyenkor mindig egyenként is létezik egy specifikus inferenciális reláció az adott állítások és a lehetséges magyarázatok mindegyike között. Ezen felül azt sem fogjuk tudni megmutatni, hogy a legjobb magyarázatra következtetés pontosan miben különbözik a normatív karakterét tekintve a lehetséges magyarázatokra történő következtetésektől. És végül, egy ilyen, csak kötelelőség-operátorokkal dolgozó formális megközelítés azt sem fogja tudni rekonstruálni, hogy miért van az, hogy az abduktív következtetések legátfogóbb logikai sémái diszjunktív proposíciók alkalmazásán alapszanak (mint láttuk ezt az I. fejezetben). Vagyis, hiába tűnhet úgy, hogy a feltételes és a kontextuális kötelezettségek megkülönböztetése elégséges a monotonikus és a non-monotonikus következtetésekre vonatkozó normatív megfontolások modellálására, a legfontosabb típusa a non-monotonikus következtetéseknél, nevezetesen az abdukció, nem lesz egy ilyen megkülönböztetés mentén deontikusan reprezentálható. Ezzel ellentétben, a diszkurzív kontextuális jogosultságokra nézve az alábbi következtetési séma elfogadása ellen semmilyen komolyabb ellenvetés nem tehető:

$$(xxx.) \quad \mathbf{P}(A \ / \ C) \ \& \ \mathbf{P}(B \ / \ C) \leftrightarrow \mathbf{P}(A \ \vee \ B \ / \ C) \leftrightarrow \mathbf{P}(„A \ \vee \ B” \ / \ C)$$

Vagyis, amennyiben bármilyen értelemben több állítást vagyunk jogosultak tenni egy adott C kijelentés alapján, akkor egy ilyen diszkurzív helyzet egyet jelent azzal, hogy egy megfelelő diszjunktív mondat állítására vagyunk jogosultak C kijelentés alapján. Ez az összefüggés az, aminek a megfelelőjét nem lehetne felírni kötelesség-operátorral, mert az ellentétes lenne a kötelességekre vonatkozó normatív megfontolások legalapvetőbb jellemzőivel. Konklúzió: csakis egy olyan deontikus logika képes reprezentálni a non-monotonikus következtetés-használatot, amely a diszkurzív jogosultságok elméletének középponti szerepet biztosít a non-monotonikus következtetés-használat és a támadható érvelés normatív jellemzőinek feltárásában.

Összefoglalás

Dolgozatom alapkérdése arra irányult, hogy milyen teoretikus előnyökkel jár az, ha a non-monotonikus, vagyis támadható következtetés-használatot egy deontikus logikai megközelítéssel elemezzük, még hozzá oly módon, hogy megkülönböztetjük az elkötelező és a feljogosító következtetéseket, és kizárólag az utóbbi típushoz rendeljük hozzá a non-monotonikusság tulajdonságát. Mivel ez a megkülönböztetés a brandomi filozófia alaptézisei között szerepel, ezért a logikai vizsgálódásaimhoz a brandomi következtetés-elméletet használtam fel. Az általam véghez vitt elemzés első egyértelmű eredménye az, hogy sikerült demonstrálnom, hogy a következtetés és érvinhasználat legfontosabb jellemzői reprezentálhatóak egy ellentmondásmentes diadikus, illetve kontextuális logikai rendszerrel, és ehhez nincsen szükség intuíció-ellenes megszorításokra. Az is kiderült ugyanakkor, hogy egy gyenge, vagyis a hagyományos deontikus logikai rendszerekhez képest kevés következtetési sémát érvényesítő logika alkalmas csak a diszkurzív praxis átfogó modellálására. Ez már csak abból is adódik, hogy az úgynevezett kötelességek konfliktusát meg kell engednünk mind az állítási kötelességekre, mind pedig a feltételes (következtetési) kötelességekre vonatkozóan, legalábbis amennyiben el szeretnénk kerülni egy extrém mértékben idealizált felfogását a következtetés-használatnak. Ami viszont még lényegesebb, hogy állítások között tételeznünk kell egy olyan lehetséges inferenciális viszonyt, amit semleges relációnak nevezhetünk, hiszen e nélkül a pozitív és a negatív koherencia közötti különbségtétel értelmezhetetlen. Ebből viszont az következik, hogy explicit módon be kell vezetnünk a *deontikusan semleges viszony* fogalmát állításokra (pontosabban állítási elköteleződésekre) vonatkozóan, ami a következő definíció segítségével tehető meg:

$$\mathbf{N}(A / B) =_{\text{def}} \sim \mathbf{O}(A / B) \ \& \ \sim \mathbf{O}(\sim A / B) \ \& \ \sim \mathbf{P}(A / B) \ \& \ \sim \mathbf{P}(\sim A / B) \ \& \ \sim \mathbf{F}(A / B) \ \& \ \sim \mathbf{F}(\sim A / B)$$

Mint láttuk, ahhoz, hogy ez a definíció ellentmondásmentes lehessen, az szükséges, hogy ne tartsunk érvényesnek olyan következtetési sémákat, amelyek pedig megfeleltethetőek a standard deontikus logika hagyományos definícióinak, és amelyek egy része többnyire a diádikus logikákban is szerepel. Az alábbi következtetési sémák érvényességét kellett kizárnunk:

- (i.) $\sim\mathbf{O}(\sim A / B) \rightarrow \mathbf{P}(A / B)$: nem érvényes
- (ii.) $\sim\mathbf{F}(A / B) \rightarrow \mathbf{P}(A / B)$: nem érvényes
- (iii.) $\sim\mathbf{P}(\sim A / B) \rightarrow \mathbf{O}(A / B)$: nem érvényes
- (iv.) $\sim\mathbf{P}(A / B) \rightarrow \mathbf{F}(A / B)$: nem érvényes

Ezeknek a következtetési sémáknak az érvénytelensége nem csak logikai szükségszerűségként adódik akkor, ha elfogadjuk a deontikusan semleges reláció fenti definícióját, de amint azt a dolgozatomban egyenként kimutattam, amennyiben bármelyiket elfogadnák (i-iv.) közül, az ahhoz vezetne, hogy teljesen abszurd következtetés-típusokat kellene helyesnek tartanunk a diszkurzív praxis során.

Az (i-iv.) érvénytelensége ugyanakkor azzal a logikai következménnyel is rendelkezik, hogy a következtetési jogosultságokat nem definiálhatjuk a következtetési kötelességek és tiltások segítségével, ami miatt a feljogosító következtetések jellemzésére a feltételes jogosultságoknak egy teljesen önálló logikai alapokon nyugvó elemzését kellett elvégezni. Ehhez ugyanazt a módszert választottam, amellyel a standard deontikus logika legalapvetőbb összefüggései is kimutathatóak, amennyiben a standard deontikus logikát a felétlen kötelességek önálló logikájaként értelmezzük. Amint azt láttuk, a feltételes jogosultságok önálló logikájának a bevezetése azzal a következménnyel jár, hogy a feltételes jogosultságok

két olyan típusát kell megkülönböztetnünk, amelyeket egyébként nem szoktak két, önálló kategóriájú, és a köteleességek logikájától különválasztható feltételes engedélyezettségként kezelni. Az alábbi definíciók az *opcionális*, illetve *szelektáló* feljogosításnak az alapképletét adják meg:

$$\mathbf{OP}(A / B) \equiv \mathbf{OP}(\sim A / B) =_{\text{def}} \mathbf{P}(A / B) \ \& \ \mathbf{P}(\sim A / B)$$

$$\mathbf{SP}(A / B) =_{\text{def}} \mathbf{P}(A / B) \ \& \ \sim \mathbf{P}(\sim A / B)$$

Mivel a következtetési jogosultságok e két típusának a megkülönböztetését logikai indokok teszik szükségessé (amennyiben megengedjük az inferenciálisan semleges viszonyt állítások között), ezért a diszkurzív normák elemzése során elkerülhetetlen a feljogosító következtetések fenti típusainak a figyelembe vétele. Sőt, mint láttuk, a szelektáló feljogosultság további alosztályait is megkülönböztethetjük, vagyis egy nagyon árnyalt következtetés-elmélet kidolgozására van lehetőség, amennyiben egy olyan deontikus logikát alkalmazunk a támadható következtetés-használat elemzésére, amelyben a feltételes jogosultságok elmélete centrális szerepet játszik.

Mindamellett azt is láttuk, hogy vannak olyan hagyományosnak nevezhető összefüggések a deontikus modalitások között, amelyeket akkor is érvényesnek kell tartanunk, ha a következtetés-használat normatív jellemzőit vizsgáljuk. Az alábbi két következtetési séma például ezek közé sorolható:

$$(v.) \quad \mathbf{F}(A / B) \rightarrow \sim \mathbf{P}(A / B)$$

$$(vi.) \quad \mathbf{F}(A / B) \equiv \mathbf{O}(\sim A / B)$$

Mint láttuk (v.) azért nagyon jelentős összefüggés a materiális inkompatibilitás és a következtetési feljogosultság viszonyában, mert ez szükséges ahhoz, hogy a materiális inkompatibilitásnak megfeleltethető feltételes tiltás *általános felülbíró* funkcióval bírjon. A diszkurzív tiltások legfőbb szerepe ugyanis a következtetési praxisban nem más, minthogy érvénytelenítsék a feljogosító normák közül azokat, amelyek ellentmondáshoz vagy inkonzisztenciához vezető elköteleződések felvállalására adnának jogosítványokat. Az elkötelező következtetések monotonikussága ugyanis azt jelenti, hogy azok nem blokkolhatóak még akkor sem, ha ellentmondáshoz vezetnek. Vagyis kizárólag a feljogosító következtetéseken keresztül tud működni a diszkurzív praxis önkorrrekciós jellege. Ugyanakkor (vi.) következtében lehetnek csak jelen a következtetés és érvinhasználat normái között azok az alternatívákat kínáló kötelezettségek, amelyeknek az explikációja elengedhetetlen ahhoz, hogy egy hit-revíziós modell keretei között értelmezhesük a diszkurzív praxis normatív jellemzőit.

Amint azt a dolgozatomban szintén kimutattam, a feljogosító következtetések non-monotonikussága, vagyis támadhatósága pontosan olyan jól reprezentálható egy kontextuális deontikus logika segítségével, mintha ehhez az elkötelező következtetések támadhatóságát tételeznénk. Sőt, mivel a jogosultságok konfliktusáról nem beszélhetünk, ezért kevesebb problémával jár az, ha a következtetési normák felülbíráhatóságának csupán az általam norma-hatálytalanításnak nevezett módját, illetve annak különböző típusait engedjük meg. Ez, azon túl, hogy összhangban van az érvek támadhatóságának többnyire elfogadott elméletével (lásd Pollock és Cruz 1999.), az elkötelező és a feljogosító inferenciális relációk megkülönböztetése miatt viszonylag árnyalt megkülönböztetéseket is lehetővé tesz a támadhatóság különböző estei között. Mint láttuk, egy következtetés vagy érvelés alapvetően három módon érvényteleníthető: szimpla hatálytalanítással, felülró hatálytalanítással, illetve

cáfoló hatálytalanítással, és mindhárom módozat önálló relevanciával bír a diszkurzív praxisban.

A fenti eredmények, úgy gondolom, önmagukért beszélnek, vagyis mindegyik egy-egy olyan alkalmazott logikai érvnek tekinthető, amely amellettt szól, hogy a feljogosító és az elkötelező következtetések megkülönböztetése egy olyan koherens, és ugyanakkor árnyalt következtetés-elméletet kidolgozását teszi lehetővé, amely valóságos alternatíváját, vagy legalábbis kiegészítőjét nyújtja a következtetések hagyományosabb elméleteinek és logikai megközelítéseinek. Mindemellettt a dolgozatom utolsó fejezetében azt is kimutattam, hogy nem csak indokolt, de szükséges is a feljogosító következtetések tételezése ahhoz, hogy a non-monotonikus következtetés-használat néhány, alapvetőnek tartható tulajdonságát modellezni tudjuk. Az abduktív következtetések legriválisabb sajátosságainak deontikus logikai megragadásához ugyanis nélkülözhetetlen az, hogy az abduktív következtetéseket feljogosító következtetéseknek tartsuk. E nélkül ugyanis három kérdést nem fogunk tudni megválaszolni. Egyfelől azt, hogy mi a különbség az *egy lehetséges magyarázatra* és a *legjobb lehetséges magyarázatra* történő következtetés normatív jellemzői között. Másfelől azt, hogy amikor lehetséges magyarázatok egy alternatív halmazára következtethetünk bizonyos állításokról, akkor ilyenkor miért létezik egy specifikus inferenciális reláció az adott állítások és a lehetséges magyarázatok mindegyike között. Harmadrészt pedig, amennyiben (támadható) elkötelező következtetésnek tekintjük az abdukciót, akkor azt sem lehet megválaszolni, hogy miért van az, hogy az abduktív következtetések legátfogóbb logikai sémái diszjunktív proposíciók alkalmazásán alapszanak. Mivel az abdukciót tarthatjuk a non-monotonikus következtetések mind ismeretelméleti, mind pedig praktikus szempontból legjelentősebb típusának, ezért ezt az utolsó érvemet úgy tekintem, mint amely konklúzív érv amellettt, hogy a deontikus logika eszközeivel csak akkor tudunk hozzájárulni a

következtetések elméletéhez, ha a non-monotonikus következtetéseket feljogosító következtetéseként kezeljük.

Jegyzetek

ⁱ Az 'inferenciális szerep' fogalma három tézis segítségével tisztázható. A.) az inferenciális szerepek egyedileg határozzák meg a következtetéseket, azaz A_1, A_2 és...és A_n állítások inferenciális szerepe egyedileg határozza meg, hogy A_1, A_2 és ... és A_n –ből következik-e C , avagy sem. B.) Egy komplex kifejezés inferenciális szerepét egyedileg határozzák meg az adott kifejezés részeinek inferenciális szerepei (kompozicionalitás). C.) Az inferenciális szerepek semmi mások, mint amit A.) és B.) jelent (Peregrin, 2006)

ⁱⁱ Egy korábbi tanulmányomban, noha egy információ-elmélet keretei között, de pontosan egy ilyen, komplexebb diszjunktív következtetési sémát írtam le, amit akkor a „nyomozás logikája” névvel illetttem. Az ott bemutatott következtetési séma kiválóan alkalmazható a legjobb magyarázatra történő következtetés modellálására (Szolcsányi, 2004).

ⁱⁱⁱ A normák támadhatóságának elemzéséhez elsősorban (Van der Torre és Tan, 1997) és (Prakken és Sergot, 1997) idevonatkozó cikkeit használom fel.

^{iv} Talán furcsának tűnhet a $\mathbf{F}(A \ \&\sim A)$ kifejezés, ugyanakkor a legtöbb diádikus logikában érvényes a következő formula: $\mathbf{O}(T / T)$, ami ekvivalens $\mathbf{O}(T)$ formulával, amely szerint tehát minden tautológia kötelező. Ebből a formulából már levezethető $\mathbf{F}(A \ \&\sim A)$, amennyiben elfogadjuk azt a jelen kontextusban elfogadottnak tekintendő, és egyébként a **TDS** részét is képező formulát, amely szerint: $\mathbf{O}(A) \equiv \mathbf{F}(\sim A)$:

^v Fontos még megjegyezni, hogy a következtetési neutralitás nem szimmetrikus viszony. Például, az az állítás, hogy „eddig minden általam megfigyelt hattyú fehér volt” érv a mellett a kijelentés mellett, hogy „a következő általam megfigyelt hattyú fehér lesz” (induktív projekció). Fordítva viszont semmilyen reláció nem áll fenn, hiszen abból, hogy a „következő általam megfigyelt hattyú fehér lesz”, semmilyen módon nem következik az, hogy „eddig minden általam megfigyelt hattyú fehér

---

volt” - például lehet, hogy csak megtudtam, hogy befűjték fehér festéssel a kertem tavában úszkáló fekete hattyút -, ugyanakkor természetesen ez a két állítás nem is inkompatibilis egymással.

^{vi} Ehhez a következtetéshez persze az is kell, hogy elfogadjuk azt a trivialitást, hogy konjunkcióban álló kifejezések bármely halmaza implikálja az adott kifejezések bármely, szintén konjunkcióban álló részhalmazát (tehát pl.: $\mathbf{O}(\sim A / B) \ \& \ \mathbf{O}(A / B) \rightarrow \mathbf{O}(\sim A / B)$).

^{vii} Ha elfogadnánk $\mathbf{O}(A / B) \supset \mathbf{P}(A / B)$ formulát, akkor viszont a cáfoló hatálytalanítás mindig felülíró hatálytalanítás is lenne egyben, ami egyébként egy plauzibilis belátást fogalmazna meg, hiszen ha érveim alapján köteles vagyok egy A állítást nem elfogadni (vagyis ha az ellenérveim A ellen konklúzívak), akkor ez azt is jelenti, hogy az érveim alapján jogosult is vagyok az adott állítás ellen elköteleződni. Ez a tény ezért egy jó érv a mellett, hogy elfogadjuk a fenti formulát, ehhez viszont arra lenne szükséges (mint láttuk), hogy ne tartsuk a monadikus logikai kifejezéseket definiálhatónak a diádikusok által. Ugyanakkor, mint látni fogjuk, még egy erős érv létezik a fenti formula elfogadhatósága ellen akkor, ha azt vizsgáljuk, hogy a diszkurzív praxis során a kötelességek konfliktusa milyen szerepet játszik.

Felhasznált Szakirodalom

Alchourrón, C.E. (1994). Philosophical foundations of deontic logic and the logic of defeasible conditionals. *Deontic Logic in Computer Science: Normative System Specification*, edited by Meyer and Wieringa. John Wiley and Sons. 43-84.

Anderson, A. R. (1958). A reduction of deontic logic to alethic modal logics. *Mind*. 67: 100-103.

Aquist, L. (1967). Good Samaritans, contrary-to-duty imperatives, and epistemic obligation. *Nous* 1(4):361-379.

Aquist, L. (1984). Deontic Logic. D.M. Gabbay and F. Guenther (eds). *Handbook of philosophical Logic, Vol. II: Extensions of Classical Logic*, D. Reidel, Dordrecht, 605-714

Aquist, L. (1987). *Introduction to Deontic Logic and the Theory of Normative Systems*. Bibliopolis, Napoli.

Belzer, M. ; Loewer, B. (1983). Dyadic Deontic detachment. *Synthese*. 54: 295-318.

Belzer, M.; Loewer, B. (1997). Deontic logics of defeasibility. *Defeasible Deontic Logic*, edited by Donald Nute, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London.

Bennett, J. (2003). *A Philosophical Guide to Conditionals*. Clarendon Press, Oxford.

Bonevac, D. (1998). Against Conditional obligation. *Nous*. 32:1. 37-53.

Brandom, R., Resher, N. (1979). *The Logic of Inconsistency – a Study in Non-Standard Possible-World Semantics and Ontology*. APQ Library of Philosophy, edited by Nicholas Resher. Rowman and Littlefield Totowa, New Jersey.

Brandom, R. (1985). Varieties of Understanding. *Reason and Rationality in Natural Science*, N. Rescher (ed.), University Press of America. 27-51

Brandom, R. (1994). *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. Harvard University Press (Cambridge).

Brandom, R. (2000). *Articulating Reasons: An Introduction to Inferentialism*. Harvard University Press.

Brandom, R. (2001). Modality, Normativity, and Intentionality. *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 63. No. 3, November. 587-609

-
- Brandom, R. (2002). *Tales of the Mighty Dead: Historical Essays in the Metaphysics of Intentionality*. Harvard University Press.
- Brandom, R. (2006). Kantian Lessons About Mind, Meaning, and Rationality. *Southern Journal of Philosophy*, Vol. 44 Supplement. 49-71
- Brandom, R. (2008). *Between Saying and Doing: Towards an Analytic Pragmatism* Oxford University Press.
- Bonevac, D. (1998). Against Conditional obligation. *Nous*. 32:1. 37-53.
- Carmo, J., Jones, J.I. A new approach to contrary-to-duty obligations. *Defeasible Deontic Logic*, edited by Donald Nute, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London.
- Chisholm, R. M. (1963). Contrary-to-duty imperatives and deontic logic. *Analysis*. 24(2): 33-36.
- Decew, J. W. (1981). Conditional obligation and counterfactual. *Journal of Philosophical Logic*. 10(19): 55-72.
- Feldman, F. (1990). A Simpler Solution to the Paradoxes of Deontic logic. *Philosophical Perspectives*. Vol.4. Action Theory and Philosophy of Mind. 309-341
- Gardenfors, P. (1988). *Knowledge in Flux: Modelling the Dynamics of Epistemic States*. The MIT Press, Cambridge, Massachussets, London, England.
- Gauker, C. (2005). *Conditionals in Context*. A Bradford Book. The MIT Press, Cambridge, Massachussets, London, England.
- Geach, P.T. (1972). *Logic Matters*. University of California Press, Berkely and Los Angeles.
- Greenspan, P. S. (1975). Conditional oughts and hypothetical imperatives. *The Journal of Philosophy*. 22: 259-276.
- Hansson, B. (1969). An analysis of some deontic logic. *Nous*. 3: 373-398.
- Harman, G. (1965): Inference to the Best Explanation. *Phil Review*. 74:88-95
- Harman, G. (1986). *Change in View: Principles of Reasoning*. The MIT press, Cambridge Massachussets, London, England.
- Harman, G. (1999). *Reasoning, Meaning and Mind*. Clarendron Press, Oxford.
- Hintikka, J. (1971). Some Main Problems of Deontic Logic. *Deontic Logic: Introductory and Systematic Readings*, edited by R. Hilpinen. D. Reidel. Dordrecht.
- Horty, J. F. (1997). Nonmonotonic foundations for deontic logic. . *Defeasible Deontic Logic*, edited by Donald Nute, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London.

-
- Jackson, F. (1985). Semantics and the Logic of Obligation. *Mind*. Vol.94, No.374.177-195.
- Jones, A.J.I.; Pörn, I. (1985): Ideality, sub-ideality and deontic logic. *Synthese* 65: 275-290.
- Josephson, J.R., Josephson, S.G. (1994). *Abductive Inference*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lipton, P. (2000). Inference to the Best Explanation. *A Companion to the Philosophy of Science*. W.H.Newton-Smith (ed). Blackwell. 184-193.
- Lewis, D. (1973). *Counterfactuals*. Blackwell, Oxford.
- Lewis, D. Semantic analyses for dyadic deontic logic. *Logical Theory and Semantic Analysis*, edited by S. Stenlund. D. Reidel, Dordrecht. 1-14.
- Loui, R.P. (1997). Alchourrón and von Wright on conflict among norms. . *Defeasible Deontic Logic*, edited by Donald Nute, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London.
- Magnani, L. (2001). *Abduction, Reason, Science: Process of Discovery and Explanation*. Kluwer Academic Publishers, New York.
- Massey, G.J. Are there any good argument that bad arguments are bad. *Philosophy in Context*. Vol.4. 62-73.
- McNamara (2006). *Deontic Logic*. Gabby and Woods, 197-288.
- Mott, P. (1973). On Chisholm's paradox. *Journal of Philosophical Logic*. 2: 197-211.
- Peregrin, J. (2006). Meaning as an inferential role. *Erkenntnis* 64, 1-36.
- Pollock, J.L., Cruz, J (1999). *Contemporary Theory of Knowledge*. Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford.
- Popper, K. (1997). A tudományos kutatás logikája. (ford. Petri György, Szegedi Péter), Európa könyvkiadó, Budapest.
- Prakken, H; Sergot, M. J. (1997). Dyadic deontic logic and contrary-to-duty obligations. . *Defeasible Deontic Logic*, edited by Donald Nute, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London.
- Ryle, G. (1963). "If", "So" and "Because". *Philosophical Analysis, a Collection of Essays*, edited by Max Black. Prentice-Hall, INC. Englewood Cliffs, N.J.
- Ross, W. D. (1930). *The Right and the Good*. Oxford University, New York.
- Salmon, C. S. (1990). *Four Decades of Scientific Explanation*. University of Minnesota Press. Minneapolis.

Sellars, W. (1997). *Empiricism and the Philosophy of Mind*. Robert B. Brandom (ed.) Harvard University Press. With an Introduction by Richard Rorty and Study Guide by Robert Brandom

Streumer, B. (2007a). Inferential and non-inferential reasoning. *Philosophy and Phenomenological Research*. 74: 1-29.

Streumer, B. (2007b). Reasons and entailment. *Erkenntnis*.66: 353-374

Szolcsányi Tibor (2004). 'A davidsoni háromszögelés információ-elméleti elemzése', *Igazság és kommunikáció, Tanulmányok Donald Davidson filozófiájáról*, szerk: Boros János, Brambauer, Pécs.

Szolcsányi Tibor (2005). 'Reprezentáció és információ – a határok és a határsértések tudománya', *Pro Philosophia Füzetek*, www.c3.hu/~prophil/profi051/szolcsanyi.html

Szolcsányi Tibor (2007). Racionalitás és etika. *Iskolakultúra*. 115-123.

Tomberlin, J. E. (1981). Contrary-to-Duty Imperatives and Conditional obligation. *Nous*. Vol.15. No.3: 355-375.

Tomberlin, J. E. (1989). Deontic Paradox and Conditional Obligation. *Philosophy and Phenomenological Research*. Vol.50, No.1. 107-114.

Walton, D. (2004). *Abductive Reasoning*. The University of Alabama Press, Tuscaloosa.

van der Torre, L.W.N.; Tan, Y.-H. (1996). Contextual Obligations. *Technical Report.96-04-01*, EURIDIS, Erasmus University Rotterdam.

van der Torre, L.W.N.; Tan, Y.-H. (1997). The many faces of defeasibility. *Defeasible Deontic Logic*, edited by Donald Nute, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London.

van Fraassen, B. C. (1972). The logic of conditional obligation. *Journal of Philosophical Logic*. 1(3/4): 417-438.

von Wright, G. H. (1951). Deontic Logic. *Mind*. 60: 1-15.

von Wright, G. H. (1964). A new system of deontic logic. *Danish Yearbook of Philosophy*. 1:173-182.

von Wright, G. H. (1971). Deontic logic and the theory of conditions. *Deontic Logic: Introductory and Systematic Readings*, edited by R. Hilpinen. D. Reidel. Dordrecht.